

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

52. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XV BIND 3. ÅRGANG

1958

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1958

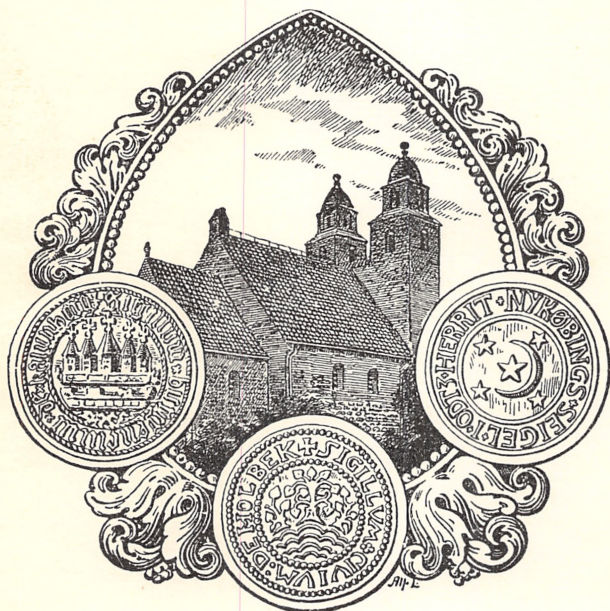
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

52. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XV BIND 3. ÅRGANG

1958

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1958

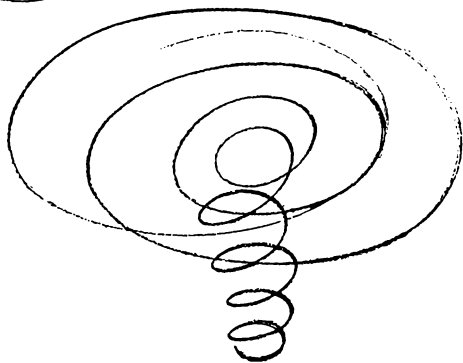
INDHOLD

<i>Undløse kirkes beskrivelse</i> af Jens Torbensen Lidøe, Erik Dal og Ove Bruun Jørgensen	5
<i>En Herregaardshistorie</i> af oberst C. D. O. Lunn	50
<i>Samsø Skolevæsen</i> af Bent Rasmussen	96
<i>Historisk Samfund 1957</i>	120
<i>Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1957</i>	121
<i>Historisk Samfunds styrelse og tillidsmænd</i>	123

Endlose
Lirkes
Beschreibung.

Ved festgudstjenesten i Undløse kirke 24. 11. 1957 i anledning af kirkens tilendebragte hovedrestauration er Fra Holbæk Amt, Historiske Aarbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt 52 (1958) side 5-48 udsendt i fortryk med tilskud af Undløse menighedsråd. Udgivelsen er foretaget af sognepræst Ove Bruun Jørgensen, Undløse, og bibliotekar Erik Dal, Det kongelige Bibliotek. Side 5 (og fortrykkets omslag) er gengivet i naturlig størrelse efter første side af Jens Torbensen Lidøes hidtil utrykte digt om kirken (1736) i håndskriftet Thott 458,8^o, mens selve digtet er trykt efter MS Kall 371,4^o. Fortrykket har smudstitel og titel: Undløse kirkes beskrivelse, på titelbladet desuden indholdsfortegnelse og „Undløse 1957“.

Ondløse Kirchis Beskrivelse

Stem op din Harpe nu, lad Strengene sig røre	1
At min Patron eengang kand fatte lyst at høre	
Een sang udaf min mund; thi ieg har været stum	
Og af Elendighed, som <i> Davids Due </i> dum. (a)	
Hvor er een <i> Arreboe? </i> Een <i> Bording </i> der kand støde	5
Een thone for mig ud? De ere begge døde	
Og voris <i> Kingo </i> med! der kunde ved sin sang	
De Klipper føre frem og bringe i een gang. (b)	
Forlad mig min <i> Patron </i> at ieg vil lidet nyne	9
For Dig om Skebne min; lad Dine Øyne-bryne	
Ey slumme midlertid; Hør dog et øye-blich;	
Hvorledis ieg blev fød, hvor det mig siden gich.	
Ieg blev kun sildig fød, og var i fødsels Smerte (c)	13
I mange Aar; thi da det gamle Christne Hierte	
Blev meget kaldt hos os udi det <i> Pavedom </i>	
Da ieg af mange børn det siste snart fremkom.	

-
- (a) Ps. 56. Meldis der om een *Dum Due* .
- (b) *Poeterne* skriver om *Orpheo* at Bierge og Træer begynte at gaae, naar Hand gav sig til at spille.
- (c) Et gammel *manuscript* dat: *Kalundborg* 1357, sees een *Kirche* til *Sct Laurids* at have været opbyggt udi *Ondløse* , som et andet 1360 *item* 1377, end af et 1380 *ad Annum* 1441, af et *dateret Romæ* sent *Aflads* brev 1492, og et af *Niels Schave* Biskop dat: *Tølløse* 1492. Hvor af sees, at *Kirchen* lenge har staaet i bygning; thi et *Capel* er bleven bygt der til effter andet.

Ieg som et slet <i>Capel</i> i førstningen er bygged,	17
Da Skov og store Træer mig runden om beskygged. (d)	
Dog fik ieg i min Daab endda saa godt et Nafn,	
At mig <i>Sct. Laurids</i> tog som Fader først i faun. (e)	
Det var et <i>Omen</i> og, som ramte mig i tiiden;	21
Thi ieg <i>Sct Larses</i> barn min Fader ligned siden,	
At lide med Ham ont, som ieg Hands skebne nød,	
Da Altar mit det blev fortæred til een glød. (F)	
Hvor ieg indvied blev er iche nu optegnet	25
Som ald <i>Ceremonie</i> blev ey saa lige regnet. (g)	
Ieg ey det Hedensk troer, som Kiærlingerne mene,	
At lagt er i min grund Faar, heste Svine-bene. (h)	
Men om min Altar-foed man vilde lidt optage	29
Kandskee, mand anden stæds, som og i disse dage	
Har giort, mand fandt derhos vel nogen Helligdom	
Af Muncherne nedlagt udi det <i>Pavedom</i> .	
Et been af <i>Mari Rok</i> , (I) og <i>Annes</i> uld udspunden	33
Af Hellig <i>Larsis Rist</i> , og <i>Karens</i> traad indbunden (I)	
Een Taar af <i>Olufs</i> blod og anden Hellighed	
Som Muncherne dend tiid min Kirke smyched med.	

(d) Skoven gik lige op til byen, som og er seet nogle stumper nær for byen kort siden; thi Hedningene holdt deris *sacra* udj Lundene.

(e) Blev kaldet *Sct Laurids Kirche* (*ut manuscripta mon-strant.*)

(F) Altaret blev opbrænt A^o 1644 af Degnens forsømmelse ved lysene.

(G) *Kromayer in histor: Ecclesiast: pag: 92.* At mand veed usikkert indvielsens *Ceremonier*.

(H) Hedningene lagde saadanne Diur i Deris Kirke bygninger, *ut Virg:* Hvor af dend Kiærlinge snak er endnu, at imod Pest og dødning skulde Helhesten eller de diur, der ere nedlagte i Kirche gaarden gaae paa gaden, eller og staae om Natten for dend dør, hvor fra et liig skulde komme.

(I) Disse 5 regnis kun op af Helgene, som hver af dem hafde

- Ieg voxte vel derved, thi alle bar mig gaver 37
 For denne Hellighed, af Bisper ieg og *Paver*
     Fik *Privelegier*, at hvo der for mig bad
     Og ærede mig lit, strax derpaa fich Aflad. (K)
- Det Præsten *Troels* veed, som dend tiid var min Fader (1) 41
 Og løb ald verden om med sine Aflads-blader (m)
     For mig een fattig brud, Hand beyled saa til Rom,
     At ieg blev rig, men dog vel miste min Møedom.
- Hans Persøn* gav til mig i *Østrop* tvende gaarder, (n) 45
 Een anden ubekendt fra *Ulchestrop* de iorder,
     Som ieg end eyer nu; hvis nafn vel tegned staar
     Hos Gud, for andre der nu giver ey et haar.

her i Kirken sit Altar. Og om *Sct Karens* traad meldis, som *Hist: Lombardica pag: 227.* melder, at effter Hendis Halshuggelse fløed olie af Hendis been, som var saa krafftig, at de *Suige* der ved blev hjulpen. Slige *Helgen*-been blev lagt, som *Muncherne* melder, i Kloster og Kircher for at ære og tilbede dem; saasom og alle deris *Skriffter* ere fulde af liige sandfærdige løgne.

- (K) *Indulgentzer* paa 100 *item* 40 Dage, som de endnu ere at see.
- (L) Dend *Troels* eller *Trugillus*, som Hand kaldis i et *Manuscript* af 7 *Cardinaler* udgiven *Romæ* 1492, var *Ecclesie Ondlosanæ Rector*.
- (m) var for Kirken hos alle *Bisperne* i *Dannemark*, *Sverrig*, *Norge*, *Mechelborg*, *Pomeren etc.*: og fik aflad af dem til Kirken.
- (n) *Hans Pedersen dicitur Armiger de Svethinge*, har vel været een *Adels-Mand*, saasom Hand eyede *Jordegods*; gav, som der staar, til *Kirchen*, *decem solidos terræ in censu Østrop cum omnibus eorum attinentiis, siccis et humidis* 1364. Men der af havis kun een *Copie*, og ey *Originalen*.

At give til Kircher og Præster var Herrens eget bud, hvor til *Israel* fandt sig mange gange meget velvillige, at *Hedningene* dereffter gjorde ligesaa; *Herodes* kostede meget paa

Da hafde Kirchen got; thi alle Mand mig gave	49
Men nu gaar verden om; thi alle de vil have.	
Min første Præst fik nok for digt og Munche Snak.	
Men nu for Sandheds ord faar neppe nogen tak.	
Jeg iche tale vil om mange <i>Fabulaner</i>	53
Som Muncherne, ret som de vare <i>Fabianer</i> ,	
Paahengte mig til Statz, med Salt og vie-vand,	
Og <i>Pater-noster</i> -Baand, Hvo deraf ey lee kand?	
De rosde mig endog af mange sær <i>miracler</i> ,	57
Dog de udi Guds ord og troen vare Stakler.	
De bilte folchet ind det, som kun galskab var	
Hvor Kirken dend blev flyt, (o) Hvorledis Kirkens Kar (p)	
Kom hid til byes, hvordan een meget Hellig Kilde	61
Paa Kirkens Grund sprang op, at de sig bade vilde	
<i>Sct Hans</i> Dag derudi, de straxen Sundhed fant, (q)	
Det er alt iidel løgn, enddog det troes sandt.	
Ieg sligt og andet meer vil lade ganske fare,	65
Og bede Gud Hand vil sin Kirche dog bevare	
Fra slig vildfarelse, og med et ord og tu	
Vil tale om mig selv, hvor ieg er skikked nu.	
Min bygning er ey slem, dend Hvelvinger ophefver,	69
Paa begge Sider lys om mine Muure svæfver,	
De Stole lukte er og dertil fiæle-lagt	
Mit Hoved over alt med blye er vel betagt.	

Jerusalems bygning til Templen vid: Josephus. Darius af Persien til Templen og Præsterne Esd: 6. Mart: Lib: 10 Ep: 28 Cinguntur limina donis etc.

- (o) Er endnu een Snak her i byen og Sogned, at der Kirken skulde byggis, blev det, der var bygged, flyt om natten fra Kirche-bierg i *Tømmerløp* hid til *Ondløse*.
- (p) Kalchen i ligemaade paa een meget gal maade at være kommen fra *Ledsbjerg* her paa Marken.
- (q) Kilden besøgis endnu *Sct Hans* Dag, og enddog der findis noget om dend i een gl: skreven bog af een mine Formænd er det aldels inted, men u-christeligt at troe, og var at ønske Kilden blev gienkast.

Mit Altar det er smukt forgyldet og stafferet med billed Snidderie, som Retz til mig foræret, Med omheng af Damask og med skarlagen rød Hvorfor ieg takker Ham, som længe før er død.	73
De Kar, der brugis skal til Herrens Maaltids ære, Hvor i det Helligste de Præster skal frembære, Af Sølv forgyldet er, som Herren fordum bød I gylden Kruche ned at sette Himmel brød. (r)	77
Mit døbe-Kar er sterk paa gammel viis og maade Af een udhulet Steen, dend Een udpuchlet Skaale Bepryder og et fad, hvor i mand øser vand, At det til børnedaab des reener havis kand.	81
Min Lære-Stoel er net paa Landet neppe bedre At dend mit heele Huus og meget vel kand hædre (s) Helst naar een Herrens Præst, som træder derudj Dend Herris <i>Jesu</i> ord vil der af tale fri.	85
Saadanne ieg har hafft hid fra <i>Lutheri</i> tiider Som de optegned staae paa <i>Pulpiturl</i> eds Sider; Saa vel de tiente mig, at ieg mit <i>Sacristi</i> Dem moxen alle har med ære lagt udi.	89
Mit Taarn med tvende liud er meget vel beprydet (t) Som ved omkostning min forhen er bleven ydet. Ieg har og Seyerverch, men det ey lyde vil (u) Som derpaa feyler lit og smørelse der til.	93

(r) *Ex: 16 et Hebr: 9.* At *Manna* skulde settis i een gylden Kruche, at i dend stæd fattige Kircher har maat ladet sig nøye med Træe og Tin-patener og Kalcher *ut Polyd: lib: 6. cap: 12,* har fromme Guds børn forbedret dem.

(s) De 4 *Evangelister* med Deris *insignil*is derpaa net udhuggen og forgyldet, givet af *Sl: Frid: Retz* og hans Frue *Sophia Høegh,* saa Deris nafne ere for saa meget got for os udødelige, og de selv af Gud velsignede.

(T) Klocherne ere støbte 1616. Dend store Klocke veyer 7 skpd: og 8½ lpd: og kostede 695 rd. 3 mk. Dend liden Klocke veyer 4 skpd: og 4 skaalpd: og kostede 340 rd.

Ring-Muurens brente Steen er for mig lit anrevet 97
 Mit Lade-Stæd tilforn vel bleven er bebrevet
 Af Kirchens Eyere hen til et Skole-Sted.
 Men Seel der lovis nok, og giøris lit der ved.

Inscription paa dend Store Kloche:

Convoco viventes, quando fit concio sacra. 102
Defleo defunctos cum tumultantur humo.

Votum

Gud hielp Din Kirche nu, som du har selv bevaret 105
 Fra Tyfve-Haand, fra Ildebrand, dend hidintil og sparet,
 Lad Daabens lægevand, lad og dit Hellig Bord
 Staae oben for eenhver effter Dit eget ord.

Gud glæde *Johan Schack* vor Kirkis Beste Fader 109
 Som låer Guds ære see i mange høye *Grader*;
 Vi derfor og i dag, som viiser os Hands Nafn
 Vil takke Ham for Hand befordre Kirchens gafn.

Med bøn vi ogsaa vil i Dag for Ham fremtræde 113
 Til Himlens Høye Gud, Hand vil Hands Ære-Sæde
 Beskantz med een vagt af Tusind Engle Tall
 Saa Hand i fryd og floor maa boe paa *Kongesdall*.

Gud lad sin Salvede med ære Ham bestraale 117
 Hver Aar og Dag for Ham velsignelser imaale;
 Gud lad til Kirchens gafn Ham leve mange aar
 Til Hand af Dage mæt en ævig ære faar.

Lad og i mange aar vor *Schackis* Ædle Frue 121
 Din Naade strømme-viis af Saligheden skue
 Til Hun omsider skal i ævigheden faae
Clenodiet Hun vandt; ia livsens Krone paa.

(U) Seyerværchet har kosted 60 rd. af begyndelsen og let kand
repareris.

Velbaarne *Berthel Schack* lad som een Pode fremmis 125
 I viisdom og forstand; lad aldrig noget glemmis
     Af Ham, som tienne kand til Kongens, Landets gafn
     Men lad Ham slegte paa sit Høye Stamme Nafn.
 See til Din Menighed, dend altiid overskyggis 129
 Af Dig, og udi Troe og Kiærlighed opbyggis.
     Giv Lærene de maae saa kaldis af Dig Sel
     At de kand tienne Dig, det ønsker ieg, far vel.

Ondløse Die St: Johan:
 1736

Jesu Tuum Libera
 [o: Jens Torbensen Lidøe]

O her og der gæser vi, lad Mængden sig selv
 at min Patron mængden dind lade sig at selv
 her som end mig gammel, jeg har vordt dem
 Og af fremtidige sin David her dem (a)

Her er nu Kærlig? her Borden der Land stads
 her dem for mig ind? Her er her der
 Og hvis Kærlig er der dem end sin sang
 Her taler her dem og bringer i nu gang. (b)

Lovet mig min Patron at jeg vil lidt yngre
 her der om dem min; lad dem her her
 Og fremmer midtind; her dog at sig blig
 her endig er dem selv, her dem mig siden sig.

Her der den færdig selv, og var i færdig dem (c)
 I mange her: der da det gamle Skriften her
 Her dem meget daldet her og det her dem
 da jeg at mange dem der det her dem dem.

(a) G. S. B. Medis der om nu dem dem.

(b) De herne her om Ordet at der og her her
 her at her, naar her her her at her

(c) Et gammelt manuskript dat. København d. 1557. fra om
 her der det her dem at her dem dem dem

Jens Torbensen Lidøes digt „Ondløse Kirkes Beskrivelse“, 1736

Af Erik Dal.

Den, der idag sætter sig hen for at læse digte, venter i dem at finde stemninger og overvejelser eller måske en handlingsgang eller en poetisk beskrivelse. Derimod venter han ikke at få ligefremme oplysninger i digterisk form, og fodnoter, som kan være besværlige nok i en fagbog, regner han ikke med at finde. Der er mange generationers hævd for, at nøjagtige angivelser og poetisk stil er fjendtlige mod hinanden.

Anderledes, om vi går tilbage til Holbergs eller hellere til Kingos tid, slægterne før og efter 1700. Dengang behøvede vers ikke at være stemnings- eller handlingsmættede. Mange var det, men der fandtes digtarter, vi nu knap kender, historiske, beskrivende og belærende digtning, og deriblandt en særlig topografisk digtning. Byer og slotte, skove og vandfald kunne få deres beskrivelse i versets form, og hvad digtet ikke selv kunne rumme, stuede man ned i fodnoterne. Sådanne digte var ofte henvendt til den konge eller adelsmand, hvem den beskrevne lokalitet hørte under, og indgik således i enevoldstidens hyldestdigtning.

Hvis det var en stor digter, der kunne give poetisk udtryk for ægte følelse for naturen eller uskrømtet beundring og taknemmelighed for stedets herre, kunne der meget vel komme poetiske passager i værket (også målt med vore ændrede, uhistoriske og altså ukorrekte målestok); men ofte blev det kun til en opregning af fakta, mere eller mindre overbevisende forsynet med følelsesudbrud.

Et beskedent bidrag til denne topografiske digtning finder vi i Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling, der rummer så mange værdifulde utrykte sager af de forskelligste arter. Det er det digt om Undløse kirke, der her er fremdraget og trykt vistnok for første gang.

Digtet foreligger i tre afskrifter. De har signaturerne Kall 371,4^o (i det flg. benævnet K), Ny kgl. saml. 704,4^o (N) og Thott 458,8^o (T), jf. E. Gigas: Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark, I 1903 180f og 213f.

Det vigtigste af disse tre håndskrifter er K, som er fulgt i foranstående tryk. Det består af 6 blade, hvoraf det første er titelblad, og er indhæftet i et samlebind med andre bidrag til Sjællands topografi. Dets retskrivning har et ældre præg end de andre tekster, og det er ene om underskriften og datoen, hvorefter nedenfor. Endelig har digtets afsluttende „Votum“ kun sin fulde og åbenbart originale form i K. Originalmanuskript er K dog ikke, som det senere skal vises. Det indgik til Det kongelige Bibliotek efter historikeren Abraham Kalls død 1821. Se side 14.

Afskriften N er sandsynligvis foranstaltet af samleren og historikeren J. Langebek; ihvertfald er det en fast og øvet hånd, der har skrevet de 6 blade, hvoraf den består. Hæftet solgtes på Langebeks auktion 1777 til en anden storsamler, P. F. Suhm, for 2 mark 3 skilling, og med Suhms samling indgik det 1796 til Det kongelige Bibliotek. Denne opskrift er nok fuldstændig, men *Votum* har dog fået en anden form, idet den tid- og stedbundne henvendelse til familien Schack på Kongsdal (linie 109—28) er strøget til fordel for flg. mere traditionelle linier til kongen:

Gud glæde Kongen, som seer paa sin Kirkes beste,
Lad *Ezechia* Aar, og Naade sammen fæste
Som Naglen i fast Muur, at hand maae stadig staae,
Til hand for *Cronen* sin den ævig vexle maae.

Det tredie håndskrift, der altså hører til den 1785 afdøde grev Otto Thotts formidable samling, har kun 4 beskrevne blade, hvoraf endda det første er titelblad (se side 5), men det om-

fatter da også kun de første 44 linier med noter. Håndskrifterne T og N har mange afvigelser fra K, men mest med henblik på tegn og stavning, og de er i de fleste, men ikke i alle træk moderniserede i forhold til K. Et par afvigende læsemåder er benyttet i nedenstående punktcommentar.

K-textens underskrift tillader en forfatterbestemmelse af digtet. Dette røber selv, at en af kirkens præster må være ophavsmanden (om ikke andetsteds så i note q), og underskriften Jesus Tuum Libera, Jesus fri dig, indeholder forbogstaverne på den præst, der sad i Undløse i årene omkring den angivne dato 1736: Jens Torbensen Lidøe. Dennes egenhændige håndskrift har Rigsarkivet venligt fremdraget på en kvittering i Holbæk Amts Contributionsregnskaber for 1739, og man kan deraf se, at vort K-håndskrift ikke er egenhændigt. Originalen har som så mange andre digte på den tid cirkuleret i afskrifter med mulighed for fejl og ændringer, og selve K-texten har også et par grove fejl som oplyst i kommentaren.

Jens Torbensen Lidøe (Lidovius) er iøvrigt lidet kendt. Hans far var præst i Hersted-Øster og -Vester, og der blev han født 10. 10. 1678; sin embedsexamen fik han 6.7.1705 med 2. karakter, og efter at have haft et andet embede sad han i Undløse-Søndersted fra 22. 1. 1723 til sin død 12. 11. 1747. Han var gift med Dorothea Reenberg, f. 19. 2. 1683. Altsammen data, der pligtmæssigt meddeles efter Wibergs præstehistorie, men som ikke fortæller noget af virkelig interesse. Adskilligt flere detaljer findes i „Ondløse Præstebog, forfattet 1845—47“ af Kapellan Andreas Teilmann, et manuskript i Undløse præstegårds arkiv. Det bygger på ældre kirkebøger, og så lidet sigende dets mange navne er idag, kan der dog være grund til at gengive en kilde, der ellers aldrig har været benyttet, og som er så nært knyttet til vort emne; den inkonsekvente tegnsætning er lempet.

XII. Jens Torbensen Lidøe 1723—47 20/11 [cf. Wiberg]. I Embedsbogen, som han 1738 efter Biskop Mag. Peder Herslebs Ordre indrettede, har han selv S. 2—3 antegnet: „Mit Nafn er Jens Torbensen Lidøe, min Alder 60 Aar og vil Gud jeg lever til Fer. 3. Pentec: 1739 [tirsdag efter pinse, dvs. 19.5.1739] har jeg tjent Guds Viingaard 28 Aar. 12 Aar var jeg Præst til Wærsløv og Jord-

løse Menigheder udi Schippings Herret i Siælland, da kaldet af Sl. ConferentzRaad Niels Slange og ordineret af Høiædle og Høiærværdige Hr. Biskop Sl. Doctor Christen Worm og derpaa introduceret af Herrids Prousten Sl. Hr. Peder Olufsen Schytte, Sognepræst for Wiskinde og Auensøe Menigheder. Sl. JustitzRaad Jacob Hjort da Eyere til Kongsdahl kaldede mig saa til Præst, Sl. Henrich Bornemann da Eyer af Mørckegaard kaldt[e] Degnen Sr. Knud Barfoed“. — 1723. Søndersted K[irkebog] II 83. „Dominic: lætare [Lætare eller Midfaste søndag, dvs. 7.3.1723] Indsat[tes] Hr. Jens Torbe[n]sen Lidøe til Sogne Præst for Ondløse og Syndersteds [!] Menigheder af Velærværdige, Hæderlige og Høylærde Mag. Peder Cappelin, Proust over Mierløse Herret“. O[ndløse] Kirkebog III 59. „1747 d. 20. November blev Sogne Præsten her ved Stædet Hr. Jens Torbensen Lidøe begravet i sin Alders 69. [!] Aar og Embedes 36. Aar.“ — Han var gift med Dorthé Reenberg, OK III 18, som almindelig i K. nævnes Dorthé Hr. Jenses Kone, OK III 15. Af Børn nævnes ingen i K. som fødte, men som Faddere nævnes flere Gange, OK III 21 ... Torben Jensen Lidøe, der sandsynlig var en Søn af Præsten. — Mod Slutningen af hans Embedstid er han nok blevet svagelig og han har havt Capellaner til at besøge Embedet.

Digtet selv fortæller os heller ikke noget særligt om sin forfatter. Vi ser ham som ivrig for kirkens sag, både den hele kristne kirke og især Undløse kirke, og samtidig med at han lovpriser kirkens velgørere gennem tiderne, falder der finter til mindre velvillige kristensjæle — for så vidt digtets mest levende træk. Synspunktet er rettroende luthersk, som man kunne vente i datiden; forfatteren har intet tilovers for de papistiske levn i kirken og dens historie.

Digtet er skrevet i alexandrinere, det versemål, der da havde et lille århundredes hævd som det fornemste af alle, og som endnu skulle regere et halvt århundrede — men som på den anden side var så gennemskrevet, at dets faste gang meget ofte blev til traven eller klapren.

Et vist liv får digtet, ved at kirken taler i første person og beretter om sig selv. Derudover skal vi ikke opholde os ved sprog eller stil, kun bemærke dispositionen: 1—12 Indledning med beklagelse af, at kirken ikke har en stor digter til at besynge sig. 13—24 Kirkens ældste historie. 25—36 Hedensk overtro og katolsk helgentro knyttet til kirken. 37—52 Privilegier og jordegods. 53—68 Overtro. 69—103 Kirkebygning og inventar. 104—32 Bøn for kirken, dens patron og hans familie.

Spørger vi om digtets værdi som kilde for viden om Undløse kirkes historie, bliver svaret, at enkelte oplysninger (linie 95 ff) er originale, men at den egentlige historiske viden er øst af en ældre kilde, nemlig et skrift af Lidøes for-forgænger, Frederik Carstensen Dreyer. Denne var født 1626, blev præst i Undløse 1650 og døde 1703. Ifl. Teilmanns ovennævnte manuskript er det Dreyer og ikke (som Wiberg angiver) Lidøe, der var en lærd mand, men med ringe sans for praktiske ting, så hans præstegård næsten forfaldt (vir *eximie doctus etc.*, citat fra sognets gamle kirkebog, skrevet af Dreyers nedennævnte svigersøn og efterfølger Bagge).

Dreyer udarbejdede 1664 et hidtil utrykt skrift, *Ondlosæ polyxestos seu ex vetusto renovata* (Undløse afpudset, eller fornyet af det gamle); det er bevaret i en række afskrifter, bedst vistnok Gl. kgl. saml. 2346,4^o, c. 120 smukt skrevne sider på latin. Et i vore øjne tyngende, i datidens øjne prydeligt klassisk-lærd apparat udfoldes i beskrivelsen af sognet; værket er næppe altid pålideligt, men har værdi bl. a. ved at afskrive vigtige midlalderdokumenter, der siden er gået tabt. Det er Dreyers skrift, der omtales i note q, og dets kildeafskrifter, der benyttes i note n o. fl. st.

Ondlosæ polyxestos har atter været af afgørende betydning for H. F. J. Estrup i bogen „Tygestrup, som det var, og som det er“, Kbh. 1838, optrykt i hans *Samlede Skrifter* II 1851 241—371. Den daværende ejer af Tygestrup (Kongsdal) har her samlet en mængde stof om egnen uden dog altid at sikre dets pålidelighed, se kommentar til linie 101 ff. Estrups arbejde udnyttes og omtales i den følgende artikel.

Det skal endnu nævnes, at der mellem Dreyer og Lidøe kun var een sogneprest, Oluf Jørgensen Bagge; han var født oktober 1659 (hvad man kun ved fra pulpituret, se p. 38), kom 1685 som hjælpepræst til Dreyer og ægtede hans datter året efter (Margrethe Frederiksdatter Dreyer); hun døde 1703, to dage før sin far — man tænker sig uvilkårligt, at en smitsom sygdom har hærget huset eller måske byen — og Bagge ægtede siden en pige fra Tølløse. En maskinskrevet stamtavle, som findes på Det kon-

gelige Bibliotek, oplyser nærmere om Bagge: H. Friis-Petersen: *Nogle Familier Bagge, Aarhus 1943.*

Så beskedent et produkt Lidøes digt end er, var det dog morsomt at finde det på et tidspunkt, hvor gammelt og nyt i Undløse kirkes lange historie mødes. Når Undløse-præsten af 1957 vil opridse kirkens historie, påpege bygningens fejl og mangler i nutiden og redegøre for den prægtige måde, hvorpå forstående myndigheder og fagfolk har rettet og forbedret sådanne mangler, griber han ikke til alexandrinere. Alligevel tror vi, at kirken i historisk-poetisk forstand taler stærkere til et åbent sind af idag end til de fleste gemytter på Lidøes tid, der ikke særlig udmærkede sig ved historisk sans. Anderledes med kirkens egentlige budskab. Det har været forkyndt med meget forskellige tunger, men er eet.

En række punkter i Lidøes digt kræver sproglig eller saglig forklaring for at kunne forstås, og derfor følger her en punktcommentar med henvisninger til linier. De fleste af oplysningerne om kirkens historie er meddelt af pastor Ove Bruun Jørgensen og læses bedst i forbindelse med hans efterfølgende artikel.

2 Patron] beskytter, værge, dvs. Kongsdals ejer, Johan Schack, jf. 109ff.

4 dum] lam. Note a henviser til Psalme 56 (i vor bibel 57) med det græske tegn for *ps*.

5—7 Anders Arrebo 1587—1637, Anders Bording 1619—77 og Thomas Kingo 1634—1703 regnedes allerede i samtiden for 17. årh.s tre største digtere, og sammenligningen mellem dem og den græske sagnhelt Orpheus er ganske i tidens stil.

15 kaldt] koldt.

16 dvs. da fremkom jeg som det næsten sidste af mange børn, dvs. af mange kirker fra katolsk tid.

17, note d: sacra] offerfester.

20, note e: ut manuscripta monstrant] som manuskripterne udviser.

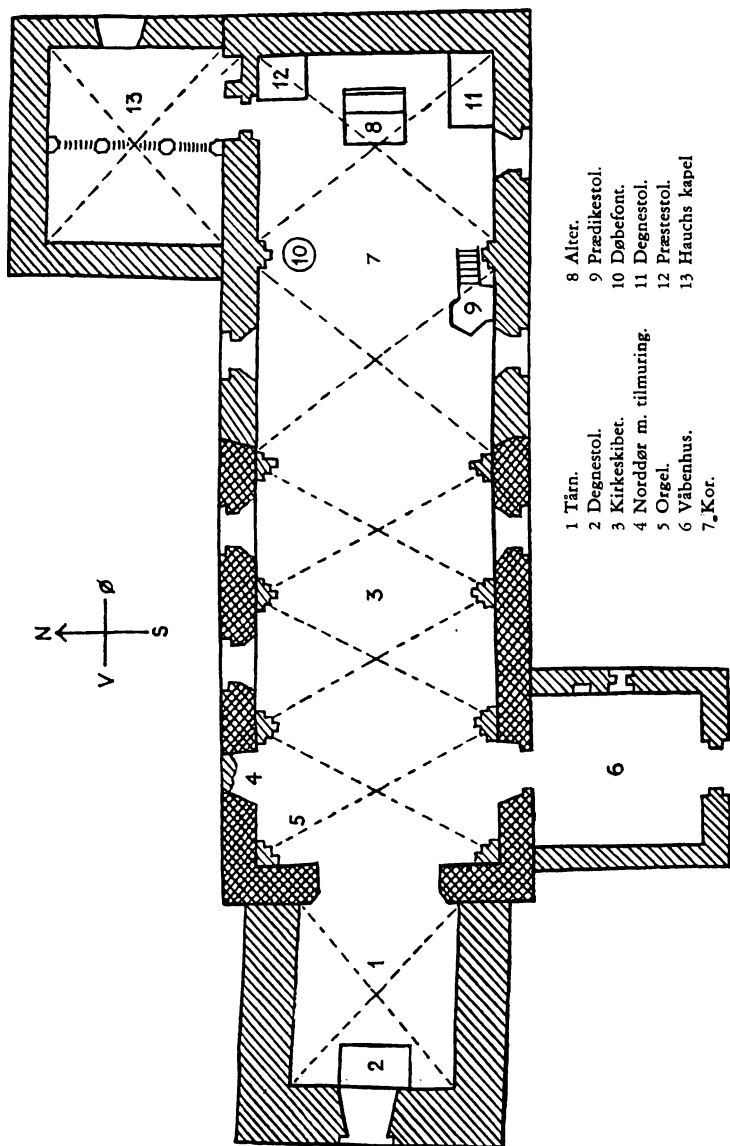
24 Omen] varsel; Laurentius led martyrdøden ved at blive stegt på en rist, som det ses på kalkmaleriet i den vestligste af de dekorerede kapper, og ilden hærgede også den til ham viede kirke, hvor dog kun alteret brændte.

24 Altar] Det brændte alter blev næsten omgående erstattet med det nuværende. Hovedfiguren af det gamle, Jomfru Maria med barnet, er ophængt i kirken; det viser stadig brandspor. Se p. 32 og ill. p. 48.

- 25 og g] Hieronymus Kromayer: *Ecclesia in politia, id est historiae ecclesiasticae centuriæ XVI*, Leipzig 1673. S. 92 i denne bog omtaler kristendommens udbredelse i det andet (!) århundrede og bemærker, at det ikke fortjener særlig tiltro, hvad der er overleveret om den prægtige indvielse af kirker, altre og hellige kar. Digtets forfatter har ikke kunnet lade være at give sit arbejde et lærd præg; i virkeligheden er Kromayers værk naturligvis uden forbindelse med Danmarks, endsige Undløses forhold, og hellerikke forfatteren har troet, at hans kirke havde noget at gøre med 2. årh. — Kromayer levede 1610—70, var højortodox lutheraner og polemisk overfor pavekirken, hvad selv dette sted antyder.
- 28 og h: bene] håndskrifter T har i noten: hvoraf den Kierlinge snak er kommen, og er endnu ... De tre kursiverede ord mangler i K og N, men kan godt være ægte. Notens henvisning *ut Virg:* kan oversættes: som Virgil siger. Denne ubestemte henvisning til den romerske oldtids største digter er ikke præciseret. — 1956 fandt man en falkæbe midt for tårnets vestside. Nationalmuseet mener dog, at den hidrører fra tilkøbt fyld!
- 29 Alter-foed] Alteret har været bygget ind mod korets østgavl; se p. 31.
- 33 udspunden] N: uspundet, T: udspundet.
- 34 og I: Karens traad] Legenderne om den hellige Catharina af Alexandria var meget talrige. En del af dem stod i middelalderens måske berømteste legendesamling, *Jacobus de Voragine: Legenda aurea* (den gyldne legende). Ved en misforståelse fik en række udgaver af dette værk navnet *Historia Lombardica* (venligt oplyst af bibliotekar Tue Gad). Det kongelige Bibliotek ejer ingen udgave af denne bog med Catharina-legender s. 227, og iøvrigt er det ikke overvejende sandsynligt, at en ortodox landsbypræst på Holbergs tid har haft et så ærkekatolsk værk i sit eje. Det er mere sandsynligt, at han har henvisningen på anden hånd. — Af alterfundamenter til de under I nævnte altre har man med sikkerhed fundet eet i kirkens sydside, 2. fag fra øst. I tårnet fandtes mod nord en rektangulær plads, lagt af kampesten (c. 120 cm bred, 80 cm dyb), men denne plads viser næppe noget alter.
- 38 ieg og] K retter til: *og af*, der dog er ringere.
- 40—44 En række afladsbreve er gengivet hos Dreyer og derefter hos Estrup. Brevet til Troels (note L) er nr. 9 af disse; heri bevilges 100 dages aflad ved deltagelse i forskellige gudstjenester i Undløse kirke, se Estrups *Samlede Skrifter* II 292 og 359.
- 45 Hans Persøn] Gaven nævnes i brev nr. 11. Noter: Hans Pedersøn, kaldet væbner, af Svinninge ... gav ... ti ørtug jord i Østrup med alt tilhørende gods, tørt og fugtigt [altså mosegrund]. Ørtug var et jordmål, i en ørtug jord kunne sås c. 1 tønde rug eller byg eller 2 tønder havre. 10 ørtug har været en snes tønder land. Se nærmere *Nordisk Kultur* XXX 1936 224ff.
- 47—48] „Ulkestrup-mandens navn er glemt, men huskes bedre af Gud end manganen nulevende, der ikke giver til kirken.“ I noten tilføjes beviser på, at sådanne gaver var Gud velbehagelige: Herodes' byggeri på Jerusalems

- tempel er bevidnet af den antikke jødiske historieskriver Josephus. Esras bog kap. 6 fortælles om perserkongen Darius' beskyttelse af denne bygning. I den romerske digter Martials epistler X, 28 taler han til guden Janus og bemærker, at hans tempels tærskel er omgivet af kejserlige gaver: *nunc tua Caesariis cinguntur limina donis.*
- 53 Fabulaner] åbenbart nedsættende ord for forsk. udsmykning.
- 54 Fabianer] bavianer.
- 56 Pater-noster-Baand] rosenkranse.
- 59—60] Sagnet er efter Dreyer anført hos Estrup p. 291. 1 note o har N: *Themmerop.*
- 63, note q een mine Formænd] gldags. for „een af mine Formænd“, dvs. Dreyer og hans MS. N og T tilsætter *at* foran *Kilden.*
- 71 Stole] De samme stolestader, som 1956—57 er blevet restaurerede og nu fremtræder med gavle og låger som på digtets tid.
- 72 blye] Ifl. Estrup p. 367 nedtoges blytaget 1751 af oberstinde Maria v. Schack, se kommentar til 109ff. Sammesteds anfører Estrup, at tårnet fra begyndelsen havde kamtakker.
- 64 enddog] skønt, således N og T; utvivlsomt rigtigere end K's *endog.*
- 74 Retz] den fremtrædende adelsmand, rigsråd Frederik Reedtz (1586—1659), arvede Tygestrup efter sin fader. Altertavlen er dateret 1644.
- 77 Kar] Kirkens hellige kar er af sølv, men ikke forgyldt, jf. p. 33f.
- 80 og r] 2. Mosebog 16 og Hebræerbrevet 9 omtaler mannaens opbevaring i en guldkrug; patener er oblattallerkener. Fodnotens *Polyd:* er rettet fra *Poligd:* (der er fælles for alle håndskrifter, formodentlig fordi allerede originalen har været uklar). Hermed tænkes på Polydorus Virgil, en italiensk renæssanceskribent (c. 1470—1555), der iøvrigt blev Englands historieskriver. Han fortæller, at oldtidens hellige kar var af træ, men senere forbedrede man dem og fastsatte, at de skulle være af guld eller sølv, eller hvis dette var umuligt af tin. Se hans encyclopædiske værk: *Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus VI, 12* (benyttet i en udgave fra Leiden 1644). Om denne henvisning som om henvisningen til Kromayer og *Historia Lombardica* gælder det, at kildstederne ikke er særlig nært knyttet til fremstillingen og meget vel kan være andenhånds, måske taget fra en og samme håndbog. Det var „den lærde tid“, og var man ikke lærd, kunne man ihvertfald ved lånte henvisninger give sig udseende deraf.
- 81 døbe-Kar] se p. 28 ff.
- 85 Lære-Stoel] prædikestolen, dateret 1643, se p. 35.
- 86 og s Høegh] alle håndskrifter har Hologh, formodentlig ved uklarhed i originalen. Reedtz var 2. gang gift med Sophie Høegh (1588—1653, gift 1634). Prædikestolen har stavemåden Høgh.
- 89—90] Om pulpituret og dets præsterække, måske fra 1686, se p. 36ff.
- 92 moxen] næsten.
- 93 og t liud] lyd, dvs. klokke. Den store klokke har indskriften: *Verbum domini manet in æternum. Goes mich Borchart Gellgiesser Anno 1605.*

- (Herrens ord varer i evighed. B. G. støbte mig 1605). Omstøbt af B. Løw & Søn, København, 1924. — Den lille har indskriften i l. 102f. samt: Gøes mich Hartwig Qwellichmeier Anno 1615. Forkortelserne i note t dækker over betegnelserne skippund à 20 lispund à 16 (skål)pund, og klokkerne skulle herefter veje 1188 kg og 642 kg. — Opgivelserne synes ikke at stamme fra Dreyer, men fra en anden kilde, som også Estrup benytter p. 304f. Han siger dog kun, at den ene klokke er bekostet af Fr. Reedtz 1616, hvilket svarer til støbeåret 1615, men vægtangivelsen er den samme, ligeledes henføringen af indskriften til den store klokke. Hverken Lidøe eller Estrup lader til at have bestaget tårnet; de kunne da have rettet fejlen, og Estrup ville næppe have forsmået klokkestøbernes navne.
- 95 Seyerverch] ur, især større ur med slagværk; kirkens ur er imidlertid forsvundet på ukendt tidspunkt.
- 98 Lade-Stæd] Det ser ud til, at man har lovet at ombygge kirkens tiendelade til skole, men det er altså trukket ud. Kirken havde næppe mere brug for lade til tiendekornet, der antagelig er blevet afleveret direkte til tiendejeren på godset.
- 102—03] Jeg sammenkalder de levende, når der er helligt stævne. Jeg begræder de døde, når de begravnes under mulde.
- 106] linien har to stavelser for meget, antagelig er ordet *Ildebrand* fejl for enten *Ild* eller *Brand*.
- 109ff Johan Schack] Digtet slutter med fromme ønsker for Kongsdals ejer og kirkens patron på denne tid, Johan Schack, og hans familie. Denne er en lidet fremtrædende gren på det schackske stamtræ, og H. F. J. Estrups oplysninger er ikke korrekte. Efter Danmarks Adels Aarvog XLIX 1932, 2. del p. 78ff. skal flg. data gives: Johan von S., søn af Hartvig Christoph von S., 1695—1748, militært uddannet, oberstløjtnant 1733, siden oberst: gift 1° 1723 Sibylla Hedeveg v. Bülow (1701—24), 2° 1725 Hippolyta Marie Catharine v. Bülow (1702—71). I 1. ægteskab sønnen Barthold Hartvig (1724—1800), militært uddannet, i 2. ægteskab en tidlig død datter. I året 1736 omfatter familien altså faderen, sønnen (ved hvis fødsel moderen åbenbart er død) og den anden hustru. Johan von Schack ejede Kongsdal 1728—41. Gården var hverken før eller efter dette tidsrum i hænderne på slægten, og Johan S. har hørt til den mere tyskprægede adel. Estrup ved at fortælle, at han var hensynsløs overfor godsets folk og i en given anledning blev idømt bøder for uretmæssig fremfærd overfor en enke. Han ligger begravet i kirken, men stedet kendes ikke. Se p. 31 og 45.
- 131 Lærene] lærerne, dvs. præsterne.
- 133 Die St: Johan:] Sankthansdag, jf. l. 111.
- 134 Jesu Tuum Libera] se p. 17.

GRUNDPLAN OVER UNDLØSE KIRKE

Det dobbelt skraverede er de romanske bygningsdele, det enkelt skraverede de gotiske. De stiplede linier angiver hvælvingsfagene.

Tegning af Asger Bruun Jørgensen efter opmåling a Marinus Andersen.

Undløse kirke og dens restaurering 1955-57

Af Ove Bruun Jørgensen.

I foråret 1944 kasserede den tilsynsførende skorstensfejer Undløse kirkes varmeværk som utjenligt og farligt på grund af dets store utæthed.

Samme år blev varmeværket udsat af provstesynet, og en lang korrespondance blev indledt mellem menighedsrådet og de kirkelige og saglige myndigheder om et nyt varmeværk. Diskussionen førte til, at det daværende menighedsråd i 1947 fra arkitekt m. a. a. Marinus Andersen, København, modtog et overslag over kirkens istandsættelse. Dette overslag blev revideret flere gange, da istandsættelse af det ene førte istandsættelse af det andet med sig. Og den 30. 11. 1954 fremsatte arkitekten sit endelige overslag, der omfattede nyt varmeværk, nyt gulv, nye vinduer, restaurering af stolestader, kalkmalerier, pulpitur m. m. I skrivelse af 1. august 1955 godkendte kirkeministeriet planen for istandsættelsen, men udbad sig et à jour-ført overslag. Dette fremsatte arkitekten d. 18. 9. 1955. Overslagets slutsum blev på 170,800 kroner. 2. 11. 1955 kom fra kirkeministeriet den endelige godkendelse af restaureringen og dens økonomiske grundlag. Pengene tilvejebragtes dels ved kirkens egne midler 33,172 kr., dels ved statstilskud 60,000 kr. og resten ved lån i Roskilde stiftsmidler på 28 år med en rente af 4 % p. a. Kirkens nordkapel, der er indrettet til begravelse for familien Hauch, tidligere ejere af Kongsdal, ejer selv kapital, der betaler den der stedfundne restaurering.

Restaureringen stod da på fra d. 3. januar 1956, til kirken toges i brug d. 24. november 1957.

Under restaureringen skete forskellige fund, som giver anledning til at ridse kirkens historie op, så godt det lader sig gøre. Den følgende skildring vil derfor indeholde, hvad man kan sige om kirkebygningens og inventarets historie ud fra de gjorte fund og forskellige trykte og utrykte kilder.

Hovedkilden til kirkens historie er iøvrigt H. F. J. Estrups: „Tygestrup, som det var og som det er“, København 1838, her benævnt: Estrup og citeret efter hans Samlede Skrifter II, 1851. Estrup har bygget på det i foregående artikel nævnte manuskript af sognepræst i Undløse-Søndersted 1650—1703 Frederik Carstensen Dreyer: Ondløsæ polyxestos, udarbejdet 1664, her benævnt: Dreyer. Endvidere er det foranstående digt af Lidøe med modifikationer en vigtig kilde for ham.

Undløse kirkes alder lader sig ikke udtrykke ved et årstal. Den er som de fleste danske landsbykirker et kompleks af sammenbyggede og ombyggede dele.

Ingen kan sige præcis hvornår og af hvem kirken er bygget. Estrup anfører fra Dreyer et sagn og skriver p. 291:

Ikke langt fra Tømmerup i Ondløse Sogn var et Bjerg kaldet „Kirkebjerg“, som, hedder det, en fornem Mand ved Navn Temme bestemte til Grundvold for et Guds Huus; men al hans Møie var frugtesløs; hvad om Dagen reistes, om Natten nedbrødes, og Materialierne henførtes til det Sted, hvor St. Laurentii Kirke i Ondløse staaer. Spørgsmaalet er, naar denne Temme levede.

Men det må forblive ubesvaret. Vi har intet årstal på Temme, og fra andre steder kendes lignende sagn. Så der er meget lidt at bygge på. Heller ikke et indulgensbrev (afladsbrev) fra 1357, det ældste hos Dreyer afskrevne, siger noget om kirkens alder.

Den *romanske kerne*, som omfatter kirkens 3 vestligste fag, er uden tvivl fra den store kirkebygningsperiode i valdemarstiden. Dette brede og høje romanske kirkehus har sikkert været afsluttet i øst af et lavere kor med apsis, som det f. eks. endnu ses i både Søndre og Nørre Jærnløse kirker. Under restaureringen fandt man under gulvet mellem 3. og 4. hvælvingsfag fra vest rester af hvad der må være fundamentet til triumfgavlen. Sporene af korfundamenterne var svage og planløse. Andre har været i gulvet før vi. I kirkens sydside i 2. fag fra vest fandtes bro-

Undløse kirke set fra syd. — Foto Asger Bruun Jørgensen.

stensgulv ca. 50 cm under nuværende gulvhøjde, med slidmærker fra fødder i det fine mørtellag, så man kunne se, at den romanske kirke havde haft bænke langs væggen.

Ved undersøgelse af murværket i forbindelse med fjernelsen af kalorifereskorstenen fandtes i 2. fag mod nord et hjørne af et rundbuet vindue, mens det tilsvarende vindue i samme fag mod syd havde bevaret toppen af overfalsen. Over døren fra våbenhuset fremkom ved afhugning af kalk et vindue, som kun manglede underfalsen på begge sider af muren. I karmen fandtes ovenikøbet træsmuld fra trækarmen, og på vinduets sydlige inderfals et kalkmaleri af en mandsperson i langt klædebon med sværd ved siden. Underfalsen i dette vindue er forsvundet engang, da man syntes, at døren skulle have en spidsbuet blænding på indersiden. „Strygejernsgotik“ kaldte arkitekten det. Ved undersøgelse af denne bue fandtes ved spor af træ højden på den vandrette afslutning af dørens blænding foroven, som derefter genskabtes i et tandskifte af munkesten. Kvindedøren i

nord blev synlig ved undersøgelse udefra, og ved nedbrydning af en senere tilmuring indefra sås højden mod øst, medens højden mod vest var ødelagt af et senere vindue. Dette vindue, som også havde slettet det romanske rundbuede vindue fuldstændigt, blev muret til, og dørens vestfals muret op i fuld højde, og hele blændingen afsluttet vandret som syddøren. En gammel tilmuring blev siddende og lukker nu den fremkomne niche ud til det frie. Når døren er blændet, er vanskeligt at fastslå, men 2 meklenborgske hulpeninge fra ca. 1400, som fandtes, sammen med spidsen af en skede, hvor gulvet i døren har været, sætter en grænse bagud i tiden. Mod øst i døråbningen fandtes et 170 cm dybt bomhul med hensmuldrende dele af en egeplanke. Midt på østfalsen ses nu et romansk viekors, såre simpelt: et kors omgivet af 3 ringe (det hedenske soltegn gjort kristeligt ved treenhedsringene?). Norddøren har sikkert haft rundbuet åbning til det fri, som syddøren har det endnu med velbevaret granitmurværk. Norddøren har dog været en anelse smallere.

Andre bygningssdele fra romansk tid er ikke fundet.

Derimod ejer kirken en romansk *døbefont* af granit, en tøndefont af Slagelse-typen, som har været ude for en del overlast. På et ukendt tidspunkt, måske da koret er blevet revet ned, eller måske meget senere, mistede fonten sin udadbuede fod. Den forsvandt. Fonten har derefter haft forskellige pladser i kirken og på forskellige fødder. I 1911 havde fonten en fod af egetræ omgivet af et skifte mursten. Murermester Faber dannede da en fod under fonten i cement. Den blev da samtidig flyttet fra sydsiden til nordsiden af koret. I 1939 fik menighedsrådet en tegning til en granitfod godkendt af Nationalmuseet. Denne fod, som blev hugget meget nøjagtigt af en stenhugger, har formen: bægerfod. Stenhuggeren har så, da han satte fonten på foden, „renset“ kummens gamle overflade med en stokhammer (ligner en kødhammer). Ved denne behandling fik han kummen til at se ny ud. Stenhuggeren gjorde også plads til dåbsfadet ved at forhugge indersiden. Sådan stod kummen indtil maj 1957, da mureren og graveren i våbenhuset fandt den gamle udadbuede fod vendt med bunden opad foran døren ind til kirken.

Døbefonten efter placering på gammel fod og efter støbning af gulv; tv. ses den moderne forhugning, th. Gunnar Slots behandling. — Foto: Gunnar Slot.

Med arkitektens samtykke blev man enige om at se, hvordan de to adskilte dele så ud sammen. Og det viste sig, at man virkelig stod over for døbefontens oprindelige fod. Tilbage var nu at give kummen en „rigtig“ overflade, i lighed med det eneste, der stod tilbage af den oprindelige overflade i bunden af kummen. Dette arbejde påtog billedhugger Gunnar Slot, Vordingborg, sig, idet han brugte den romanske fontehuggers værktøj, en piggert, til at nedbryde stenhuggerens skarpe forhugninger. Det lykkedes over forventning, og kummens gamle bulede overflade, spillet i dens linier, den levende, bevægede form, kom til syne. De to dele stod nu fint til hinanden. Omkring foden blev i højde med dens tydeligt afmærkede jordlinie støbt et firkantet gulv i granitskærver, som danner en fin overgang fra det øvrige gulv ind til fonten.

Som kirkebygningen nu fremtræder, har den ligesom de fleste danske landsbykirker *gotisk præg*. I det uvendige med takkede gavle på kirkens østgavl og på våbenhuset, med fantasifulde

blændingssystemer, der er særlig morsomme på nordgavlen af Hauchs kapel. Tårnet er fra gotisk tid og har haft kamgavle, vel som østgavlens. Disse er muligvis nedtaget, da oberstinde Schack ifølge Estrup p. 367 nedtog blytaget i 1751. Adgangen til tårnrummet sker ad en dør i 1. stokværk, til hvilken en udvendig trætrappe fører. Klokkerne, fra 1605 og 1615, er omtalt p. 23.

Gotikken gør Undløse kirke til en stor kirke. Engang i 1400-tallet udvides kirken med to fag mod øst med indbyggede hvælvinger, tårnet bygges og våbenhuset — og i 1441 indvies et kapel til Sct. Oluf, antagelig det nuværende Hauchs kapel. Indvielsen foretoges 7. januar af broder Søren, biskop af Færøerne.

Inden udvidelsen af kirkerummet har fundet sted, har kirkens 3 vestligste fag fået hvælvinger indbygget. Disse står på 8 søjler, som et selvstændigt bygningsværk inde i den romanske kirke. Ved restaureringen fandtes søjlernes fundering usædvanlig slet. De var simpelthen bygget på det romanske stenbrogulv. Dette blev rettet ved grundige understøbninger i kraftig beton; den vestligste pille i syd måtte ommures med stor forsigtighed, da hver eneste munkesten var sønderbrudt af hvælvingens vægt. Disse hvælvinger tildækkede, da de blev bygget, en tidlig gotisk dobbelt billedrække, malet på kalken. To billeder af denne række er det lykkedes at bevare: en madonnafigur og en knælende skikkelse ved et alter. Billederne findes i 3. fag fra vest i kirkens nordside.

De to østligste af de gamle hvælvingsfag har *kalkmalerier*, ifølge dr. phil. Bengt Söderberg dateret til 1430—50 og malet af en af Sveriges fire store, „unionsmesteren“ Ivan, hvilket konservator Egmont Lind har meddelt og bekræftet. Disse forestiller i den østlige hvælvings østkappe Kristi opstandelse, i sydkappen Kristi himmelfart, i vestkappen Jomfru Maria omgivet af 11 apostle på pinsedagen og i nordkappen Kristi nedfart til dødsriget. Den vestlige hvælvings billeder forestiller i østkappen de hellige tre konger, der overrækker barnet gaver, i sydkappen en scene fra den hellige Stefanus' legende, i vestkappen kirkens skytshelgen Sct. Laurentius på risten og i nordkappen den hellige Birgittas vision af Jesu fødsel. En del af disse fremragende

kunstværker ses gengivet i R. Broby-Johansen: Den danske Billedbibel i Kalkmalerier, 1947. Over skulderen på den opstandne Kristus ser man et klokkerebshul fra tiden før tilbygningen af de to østlige fag. Klokken har hængt i gavlen over det nu nedrevne kor, og man ser tydeligt sliddet efter klokkeringningen.

Hvælvingernes tilstand var ved restaureringens begyndelse slet. Enkelte steder truede dele af murværket med nedstyrtning. Men alle svagheder blev gennemgået; hvor der var bløde steder, blev murværket kilet på plads med egetræskiler og revnerne derefter fyldt. Dette arbejde blev ikke gjort, da konservator Eigil Rothe i 1919 afdækkede og stedvis „opmalede“ kalkmalerierne, så disse er først blevet reddet ved maler Olav Hellviks dygtige konserveringsarbejde under konservator Egmont Linds vejledning og tilsyn. Billederne taler nu for sig selv, som Iván har malet dem, og som tiden har bevaret dem.

Andre gotiske spor i kirken er det nuværende *stenalter*. Det viste sig ved restaureringen, at alteret har været bygget ind mod østgavlen, da man i gulvet bag alteret fandt fundament til dets fortsættelse og ydermere kantprofiler i østgavlens kalk, der svarede til kantprofiler på stenalteret. Ved restaureringen i 1937 fandtes i stembordet et reliqviagemme dækket af en grønsten. I gemmet fandtes nogle benstumper i en blykapsel med navnet Sct. Nicolaus, og i alterets sydside var en tom niche.

I koret i døråbningen ind til kapellet fandtes spor af korets oprindelige *gulv*, lagt i munkesten; i trinnet fra kapellet op til koret lå de på kant. Det gamle gulv ligger 40 cm under den nuværende gulvhøjde, der bestemmes af højden på den murede begravelse foran alteret, der antagelig indeholder oberst Johan v. Schacks sammensunkne kiste med alabastkrucifix på låget, jf. p. 23 og 45. Han døde 1748.

En stump middelalderligt gulv fandtes i tårnets nordøstre hjørne. Det er lagt i firkantede murstensfliser og i munkesten omkring en rektangulær plads af kampesten (ca. 120 cm bred og 80 cm dyb), der leder tanken hen på et alterfundament, men næppe er det. Langt snarere er en lille forhøjning af kampesten, som fandtes i sydsiden i 2. fag fra øst, et af kirkens sidealtre.

Ifølge indulgensebrevene har der været 3 andre foruden højalteret, indviet til Jomfru Maria, og alteret for Sct. Oluf. Disse var andre for Sct. Anna, Marias moder, Sct. Laurentius og Sct. Catharina. De to sidstnævnte er ifølge brev no. 5 indviet 1421 af Jacob, biskop af Garde, som vikar for biskop Jens Andersen i Roskilde.

I det foregående er behandlet det murfaste inventar, døbefont og stenalter. Iøvrigt er Undløse kirke meget rig på gammelt velbevaret *løst inventar*, skænket ved tidligere tiders rige gavmildhed, og bevaret på grund af senere tiders fattigdom, der ikke så sig i stand til at udskifte det gamle værdifulde med noget nyere og ringere.

Altartavlen var, indtil den ifølge digtets oplysninger brændte i 1644, en gotisk tavle med en Mariafigur som midtpunkt. Denne figur, der dateres til omkring 1500, blev bevaret fra ildsvåden, og efter et par århundreder på kirkens loft blev den i 1921 deponeret i Holbæk museum, hvorfra den under restaureringen er ført tilbage til kirken og nu ophængt på den blændede væg i sydsiden i andet fag fra vest. Ved siden af figuren ses det eneste sikre spor i kirken af et spidsbuet gotisk vindue. Mariafiguren mangler venstre underarm og hånd, og Jesusbarnet, som bæres i højre hånd, mangler hoved, hænder og fødder (se p. 48). Den nuværende barok-altartavle er opsat 1644 af Peder Reedtz og istandsat 1937 af Albert Elmstedt. Altartavlens midterfelt imellem de „bærende søjler“ er et relief af nadveren i den traditionelle opstilling. I altartavlens andet stokværk ses den korsfæstede med Maria og Johannes i relieffigurer på maleri med Jerusalem i baggrunden. På altartavlens top ses den sejrende Kristus med korsstav og til højre og venstre, over facadens søjler, Paulus og Peter. Altartavlens indfatning er begyndende bruskbarok med frugter og blomsterranker og et væld af englefigurer med og uden symboler. På altartavlens sokkel er malet Johannes kap. 3, vers 16.

Til alteret hører 2 stager af gotisk oprindelse og en syvarmet stage fra dette århundrede.

Alterkalken er et pragtværk fra 1300-tallet med rigt udstøbte

Alterkalken.

Foto: Asger Bruun Jørgensen.

figurer på den sekskantede fod. Figureerne forestiller: Kristus med glorie, Peter med nøgle, Andreas med sit specielle kors, Johannes med kalk, Jacob med bredskygget hat og stav og Paulus med sværd. Foden bæres af et uskadt filigranmønster. På kuglen står navnet Ihesus. Kalkens kumme er fornyet i nyere tid.

Om kalken haves et *sagn*, som Estrup p. 302 refererer fra Dreyer. Det genoptrykkes her, da det fortjener at kendes.

Der fortælles, at en Bonde fra Tømmerup vilde Julenat ride paa sin abildgraa Hest til Ondløse kirke for at bivaane Christmessen. Midtvejs kom han forbi en mørk, skovklædt Bakke, som Egnens Folk kalde Leedsbjerg, endnu ligesom fordum berygtet for at være en Bolig for Underjordiske. Denne tvegavlede, skovbegroede Bakke med synderlige Afsætninger og Terrasser ligger paa en af Kongsdals Udmarker og aabner en viid Udsigt over Aamosen til de modsatte Bredder. Ved dens Fod rinder den saakaldte gode Kilde, og nogle Skridt derfra er Korsets Kilde. Bonden saae Bjerget løfte sig og en Skare af Dandsende at tumle sig om det. Han holdt stille for nøiere at betragte dette Optrin. Da kom en gammel Kjerling med graae Haar udslagene over Skulderen haltende og bød venlig den gode Bonde et forgyldt Drikkehorn, kunstig udarbejdet og fyldt, som hun anbefalede ham at tømme til Minde for hans hel-

lige Christus. Bonden tog Hornet: men da Indholdet syntes plumret og stinkende, saa lod han kun, som om han drak, men spildte Drikken. En Draabe sved Haarene af Hesten. Rytteren mærkede Uraad og galopperede bort med Hornet, som behagede ham bedre. Kjerlingen tilraabte nu een af Troldene: „Løb Fylding, borte er Gylding“. Trolden ilede efter Bonden, der lod staae til over en sneedækket Eng, hvor hans graa Hest styrtede og gav Engen Navnet Braage-Ma, hvilket den endnu har. Bonden var nu tilfods og endnu langt fra Ondløse Kirke. I sin Nød udraaber han: „Hjelp Gud! jeg helliger Dig og St. Laurentius dette Horn“, og snart naaede han Kirkens Grund og var frelst. Trolden greb vel en uhyre Steen og slyngede den efter Bonden; men Stenen traf Kirkens nordlige Muur, og laae ved samme indtil Dreyers Tid, da Haandværksfolk indsluttede den i den nye Muur. Drikkehornet blev en Gave ex voto til Ondløse Kirke og forvandlet til en Kalk.

Opskrifter af sagnet fra 19. og 20. århundrede haves i Dansk Folkemindesamling. Jf. Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, Ny Række I, 1928, 59ff, og August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten i Folkeoverleveringen, 1932f, p. 388. En revne i tårnets mur henføres i nogle optegnelser til slaget af stenen.

Til kirkens hellige kar hører også en *oblatæske*, skænket 1733 af Maria von Schack. I låget er indfældet en medaljon, der på forsiden bærer et forfinet portræt af Kristus omgivet af små englehoveder og en indskrift, der lyder: Ich bin das Licht der Welt Jo. 8. — i oversættelse: Jeg er verdens lys, Johs. 8. På bagsiden ses en siddende Kristus med korset på ryggen, omgivet af en indskrift på latin: Et livore eius sanati sumus Esa: 53. Det er fra Esaias 53, v. 5: Vi fik lægedom ved hans sår. Desuden har kirken en *disk* uden udsmykning. Den bærer på bagsiden fire forskellige sølvmedestempler, bl. a. det tretårnede med årstallet 1736. Kirkens *hjemmeberettelsessæt* er et fint lille sølvmedearbejde, dateret 1638; på både kalk og disk står: Givet til Undløse Kircke af H. Christen Hansøn oc Johanne Pedersdatter. Til døbefonten hører et dåbsfad af den gængse type med jagtmotiver, hjorte og hunde på kanten og Adam og Eva ved livets træ i fadets bund. Nationalmuseet daterer det til ca. 1625.

I koret på nordvæggen hænger et *triumfbuekrucifix*. Nationalmuseet bedømmer Kristusfiguren til at være sengotisk, omend før 1500, og korset til at være sent romansk eller tidlig gotisk. Krucifixet er uden farver, kun lændeklædet er forgyldt.

Prædikestolen er et arbejde af Abel Schrøder den Yngre i Næstved, skænket 1643 af Frederik Reedt og Sophie Høegh; dertil er føjet navnet Birgitte Brahe. Den er istandsat 1937 af Albert Elmstedt. I panelets felter er træskårne billeder fra Jesu barndomshistorie, hans dåb, korsfæstelse og opstandelse. Hjørnepillerne er evangelisterne med deres symboler samt Peter med nøglerne, Paulus med sværdet og Kristus med „rigsæblet“. Prædikestolens plads er nu 4. fag i sydsiden med opgang langs væggen i 5. fag, hvortil den er blevet flyttet 1911 fra pladsen i 3. fag. Der var indtil da opgang gennem en låge og en passage gennem stolestaderne. En portal, der hørte til lågerne, er ved denne omflytning forsvundet. Ved samme flytning af prædikestolen skete flere ting: En *herskabsstol*, opbygget i korets nordside, med en tidligere indgang ude fra kirkens nordside, blev nedtaget. Herskabsstolen var i 1738 indrettet af oberst Johan v. Schack og var forsynet med Schack'ernes våbenskjold (hvide liljer) og Bülow'ernes (14 gyldne kugler). Denne gavlprydelse, foruden stolens brystværn, der fra 1911 til 1956 har dannet panel på østgavlen bag alteret, vil blive anbragt i kirkens museumsafdeling i tårnets første stokværk. Endvidere blev den ene *degnestol*, som nu ses midt for enden af midtergangen under tårnvinduet, fjernet, fodtømmeret skåret over og stolen klemt sammen og sat bag den sydlige stolerække i tårnet. Denne stol bærer Kristi monogram JHS og Rasmus Olsens initialer og kan derfor dateres til omkr. 1590. Ved samme lejlighed fik døbefonten plads, hvor herskabsstolen havde stået.

Den her nævnte degnestol bærer på indersiden af den ene låge følgende liste over „Degne i Undløse“, indrettet ved restaureringen:

Hans Rasmussen 1587.

Sthen Zachariasen Lind 1650.

Frederik Sthensen Lind 1686.

Peder Hansøn 1713—1719.

Niels Mathisøn 1719—1721.

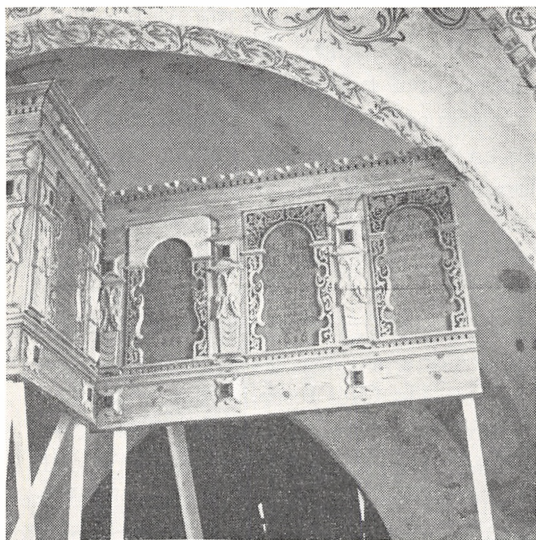
Jørgen Hansøn Rasch 1721—1731.

Knud Ibsen Barfoed 1731—1746.
 Thomas Martin Stub 1746—1788.
 Claus Michael Lassen 1788—1823.
 Vilhelm Ferdinand Jørgensen 1824—1867.
 Vilhelm Ferdinand Julius Jørgensen 1867—1894.
 Lauritz Andersen Nielsen 1894—1926.
 Ludvig Aage Jørgensen Thure 1927—

I koret står endnu i det sydøstre hjørne en anden degnestol med påskriften „Herr Rasmus Sogneherre og Kirkeværge“ og årstallet 1587 på den nordre gavl, mens den søndre bærer inskriptionen „Hans Rasmussen Sogndegen 1587“.

I korets modsatte hjørne, det nordøstlige, står en såkaldt *præstestol*, der i udskæringerne længst mod nord bærer årstallet 1603, og over dette bogstaverne LS KV og i stolpen mod syd KTS KV; formodentlig betyder KV kirkeværge og S i initialerne -søn. Desuden bærer stolen i en frise under gavlobygningen årstallet 1686 og initialerne til Magister Frederik Carstensen Dreyer. Inde i præstestolen er der bæk på tre sider og over den sydlige bæk en lukket pult, hvis dør mangler. Stolens to sider ud mod kirkerummet er lukket med gardiner. Degnestol og præstestol blev ved altertavlens og prædikestolens restaurering malet op i, hvad man mente var de oprindelige farver.

Blandt kirkens rige inventar er også *pulpiturforsiderne*, som ses gående tværs over tårnrummet. Dette pulpitur gjorde indtil restaureringens begyndelse fyldest som orgelpulpitur, fra *orglet* blev indsat i kirken af etatsraadinde Estrup. Når dette er sket, er uvist, men det eksisterer i 1861, da den endnu ibrugværende kirkesynsprotokol, hvori det er nævnt i inventarlisten, blev indrettet. Her omtales det som godsejer J. B. S. Estrups ejendom. Oberst C. H. Rørdam fortæller i sine erindringer: Svundne Dage, 1916, at etatsraadinde Estrup skænkede kirken det i hans barndom; når oplyser han desværre ikke, men han er født 1846. Orglet er et lille fint instrument på 4 stemmer; på forsiden har det 3 morsomme „vinduesfelter“ med blå og forgyldt ramme og gardiner. Et nyt „vindue“ er føjet til i orglets østende. Ved kirke-

Pulpiturets højre side ved prøveopstilling på oprindelig plads.

Foto:
Marinus Andersen.

restaureringen blev det sat i stand af firmaet Th. Frobenius & Co. i Lyngby og forsynet med elektrisk drevet blæsebælg. Det blev ved samme lejlighed for at forbedre dets mulighed for at fylde kirken flyttet fra pulpituret ned på gulvet i kirkeskibets nordvestlige hjørne. Orglet blev rensat for sin „egetræsbemaling“, og det rå fyrretræ står nu godt til kirkens øvrige træværk.

Pulpituret er et fint træskærerarbejde i familie med stolestaderne, især med dem i tårnets sydside. Det har, til det skulle anvendes som orgelpulpitur, haft sin plads over kirkeskibets vestligste fag med forsiden fastgjort i hvælvingsbuen mellem 1. og 2. fag. Både her og i 1. fags væg ind mod tårnet fandtes tilmurede bjælkehuller, og kalkspor på forsidernes øverste bærebjælke viste tydeligt, hvor det havde siddet i buen. En prøveopstilling på denne plads, inden det påny efter afrensning og restaurering blev genindsat i tårnet, bekræftede, at det må have haft sin første placering her. Man fandt yderligere ved siden af våbenhusdøren et bjælkehul til en af de bjælker, der har båret gulvet, og afstanden herfra og til pulpiturets forsiden svarede til gamle sømhuller i pulpiturets gulvbrædder. Som pulpituret sidder nu, er

gulvet taget bort for at skaffe lys fra vinduet i vestgavlen, mens de tre gamle bjælker, der har haft italiensk-rød farve, er skubbet sammen hen mod pulpituret.

Pulpituret indeholder i sine 8 små ligeledes italienskrøde felter en præsterække, som skyldes Dreyer og hans svigersøn Oluf Jørgensen Bagge, andre hænder har dog tilføjet Bagges dødsår. Inskriptionerne, malet med ubehjælpssomme sorte bogstaver, lyder i oversættelse fra latin:

1. felt: Præst ved denne evangeliske kirke Broder Jeppe, tidligere munk på Antvorskov, levede til år 1537.

2. felt: Hr. Oluf Ibsen, levede til 1540.

3. felt: Hr. Knud Boesen, levede til 1549.

4. felt: Hr. Rasmus Olsen, levede til 1591.

5. felt: Magister Frants Nielsen [skal være: Jørgensen], som 1610 afgik til rektoratet ved Københavns skole [den senere Metropolitanskole] og siden blev theologisk professor ved kollegiet i Roskilde.

6. felt: Hr. Christen Hansen Wium, rektor ved Rotna skole i Blekinge, siden kaldet til denne kirke 1611, blev provst, døde 1650.

7. felt: Magister Frederik Dreyer, hører ved Københavns skole, derpå kommet til denne kirke som præst 1650, blev siden desuden viceprovst, lever 1686.

8. felt: Hr. Oluf Jørgensen Bagge, kom til denne kirke som hjælpepræst år 1685 den ... september. Siden kaldet til præst år 1703, døde omsider 8. december 1722, 63 år og 7 uger gl.

Foran på pulpiturets prædikestolagtige fremspring lyder indskriften: Af tre kapeller indviet til Laurentius, Oluf og Anna er denne helligdom bygget under pavedømmet, og under forsæde af de højædle herrer Otto Krabbe og Johannes Bagge restaureret 1686.

Præsterækken indeholder en del usikkerhedsmomenter parret med virkelige unøjagtigheder.

Det er Dreyer, der mener, at Broder Jeppe var præst her og

døde 1537. Andreas Teilmann, kapellan i Undløse 1845—47, skriver i „præstebogen“, som opbevares i præstegårdens arkiv, at det er højt usandsynligt, og at Broder Jeppe må sættes længere tilbage i tiden. Til Dreyers oplysning om Oluf Ibsens død 1540 skriver Teilmann, at Oluf Bagge har oplysninger fra nu forsvundne dokumenter, der henfører Oluf Ibsen til tiden 1494—1500. Rasmus Olsens dødsår 1591 stemmer ikke, hans eftermand kom ihvertfald senest 1605, Teilmann mener 1602.

Præsterækken kommer derefter til at se ud som følger med de navne, der iøvrigt fremgår af indulgensbrevene. Den er nu blevet malet på indersiden af lågen til, hvad der fra gammel tid har været betragtet som præstefamiliens stol: den brede stol omtrent i midten af de nordre stolestader med de brede bemalede gavle med dobbelte pilastre:

Engelbert 1357
 Benedict Jacobsen 1360
 Torkil eller Troels 1492
 Oluf Ibsen 1494—1500
 Broder Jeppe 1537?
 Knud Boesen † 1549
 Rasmus Olsen 1575—1602?
 Magister Frants Jørgensen 1602?—1610
 Christen Hansen Wium 1611—1650
 Frederik Carstensen Dreyer 1650—1703
 Oluf Jørgensen Bagge 1703—1722
 Jens Torbensen Lidøe 1723—1747
 Martinus Thye 1748—1781
 Hans Ostenfeld 1781—1805
 Thomas Schatt Rørdam 1806—1826
 Johannes Petersen 1827—1836
 Niels Schaldemose 1837—1846
 Hans Nicolai Kellermann Rørdam 1846—1884
 Hans Kristian Rørdam 1884—1893
 Niels Frederik Petersen 1893—1916
 Anders Hansen Jensen Andersen 1917—1931

Simon Erik Meisling Bernsteen 1931—1953
Ove Bruun Jørgensen 1954—

En skildring af sognets præstehistorie iøvrigt har ikke sin plads her, ligesom en gennemgang af kirkens tiendeforhold til godset Kongsdal og øvrige administrationshistorie må beskrives ved anden lejlighed. Iøvrigt kan her henvises til Estrup, der dog ikke kan oplyse, at tiendeforholdet ophørte ved kirkens overgang til selveje 1911.

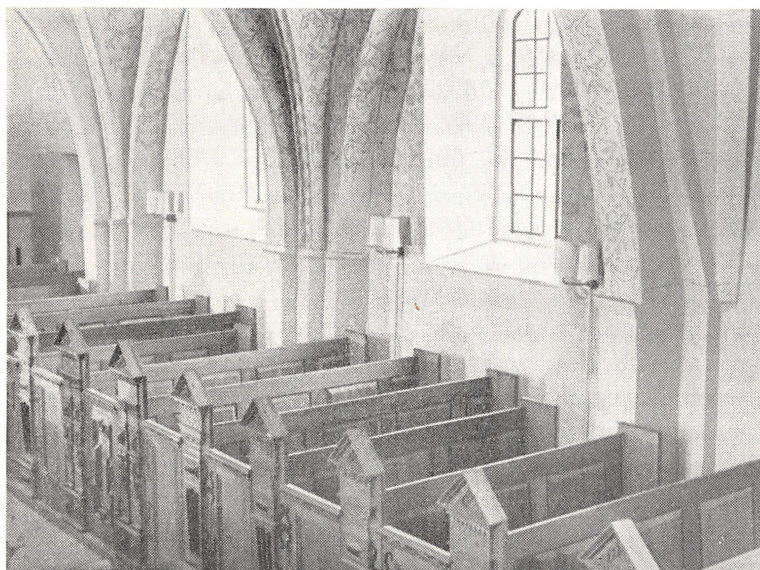
Indskriften på pulpiturets midterfelt forsøger en kort skildring af kirkebygningens historie og fortæller os om *en restaurering* af kirken 1686, da Otto Krabbe var stiftamtmand og Johannes Bagge biskop over Sjællands stift.

Hvad den restaurering er gået ud på, er ikke ganske klart. Måske hidrører pulpituret herfra, og måske en bemaling af hele kirken, som ved pudsafbankningen 1956 fandtes på et meget løst kalklag. Det var store røde bladornamenter med sorte konturner. Denne bemaling fulgte, så vidt man kunne se, alle lodrette flader. Hvælvingerne var dekorerede med røde og gule blomster på grågrønne stilke. Stilen i bemalingen vil man kunne se på indersiden af prædikestolens opgangspanel og på prædikestolens låge. De steder, hvor bemalingen under restaureringen fandtes bevaret — det var kun på meget spredte felter — blev den oversmurt med kærnemælk, før den overkalkedes, således at den til enhver tid kan fremkaldes, om nogen har interesse derfor. Men iøvrigt fandt man, at den grove bemaling ville virke forstyrrende, hvis den skulle samspille med de øvrige kalkmalerier.

Man har under restaureringen haft formodninger om, at kirkens store vinduesåbninger skulle hidrøre fra restaureringen i 1686. Lidøes digt siger i linie 70: Paa begge Sider lys om mine Muure svefver. Digtet giver uden tvivl udtryk for glæde over kirkens udseende i det nye klædebon, selvom Lidøe ikke har kendt det gamle, men jo sikkert hørt derom.

Kirkens *stolestader*, der indtil 1956 havde mørkebrun oliemaling overalt, dækkende et lag gulbrun maling og flere andre

Kirkens indre, set fra prædikestolen mod vest. — Foto: Asger Bruun Jørgensen.

lag, er et studium for sig. Stolestaderne, som de fremtræder nu, i rådt træ — pommersk fyr — med sorte stafferinger på gavlenes pilastre ud mod midtergangen, stammer efter Nationalmuseets datering hovedsagelig fra ca. 1600. Af denne type er der 34, alle lidt forskellige i udformningen især af dekorationerne under topstykket.

De to øverste stader i begge sider er herskabsstole fra 1591 med navnene Peder Reedtz og Karen Rostrup og med disses fædrene og mødrene våben i henholdsvis sydsiden og nordsiden. Disse står nu i eg med rester af oprindelig bemaling, afrenset for flere lag oliemaling og repareret som de øvrige stader.

Nede midt i den nordre række står „præstefamiliens stol“ som ovenfor omtalt, ligeledes i eg. Og til venstre for indgangen „Lavrits Andersøn, Fovget paa Tygstrup“'s stol, også i eg, med årstallet 1651. Alle stolestader har døre undtagen de to nederste i nordsiden og det nederste i sydsiden. På disses gavle var

der ikke spor af hængsler eller lukketøj. Enkelte døre adskiller sig fra flertallet ved at have særligt prydede fyldinger.

Kun nogle enkelte rygpaneler er fornyet, ellers er det eneste nye de hyndebelagte bænkesæder og de bærende gavle ind mod muren. Disse bærende gavle afløser en rig samling af gamle stolegavle, som nu opsættes imellem de nye gavle for at skabe en panelvirkning. Af disse har nogle en kantet top og er iøvrigt prydet med farver, portrætter og enkelte navne, f. eks. Nilaus Hans(øn). Disse gavle dateres 1575.

Nogle gavle er fra Ole Nielsen Krogs værksted, hans bomærke, to korslagte huljern, findes på en af dem sammen med bogstaverne O og N og en jernkrog. Disse gavle, som har halvcirkelformet afslutning foroven og er prydet med bomærker og andre ornamentter, blomster etc., udgør (sammen med gavlene fra 1575) 18 stykker. Endvidere findes 12 af type som og i familie med degnestolene fra 1587, en enkelt af dem viser, at topstykket tidligere har været afsluttet med tre små tårne, enkelte med indskrifter. Af denne type er staderne i Søndersted kirke.

Det gælder alle disse sidegavle, som jo engang har prydet midtergangen, at de var mere eller mindre medtagne af økse og sav og rustne søm, enkelte så medtagne, at de må placeres i tårnets museumsrum.

I stolestaderne og langs ydervæggene og i korets gulv installeredes elektrisk varme. Et tunghøreanlæg blev indrettet.

I tårnrummet vil man på nordvæggen finde et *barokepitafium* i mørk eg. Der fandtes under den nu afrensede grå maling ingen billeder eller tekst på det; det har sandsynligvis aldrig været anvendt efter sin bestemmelse som mindetavle. Det havde før plads på korets sydvæg øst for vinduet og er nu flyttet ned i tårnet for at gøre koret mere frit og for selv at få bedre lys.

To *mindetavler* over sognets faldne i krigene 1848—50 og 1864 hænger i 4. fag. Nogle kårder og hjelme, der hørte til tavlerne, er forsvundet omkring 1930.

I hvælvingerne hænger to *lysekroner*, den ene skænket af L. og D. Petersen, Rygaard, den anden tilvejebragt ved sogneindsamling. Disse kroner hidrører fra kirkens første elektriske

belysning, som i de hvælvingsfag, hvor der ikke var kroner, bestod af en hvid kugle i messingfatning. Kuglerne er nu kasseret og afløst af en diskret lampetbelysning op gennem kirken.

Kirkens restaurering tog sin begyndelse med *vinduerne*. Disse var rektangulære og sad i flugt med muren, de havde trækarme, næsten kvadratiske ruder og blysprosser. Det har ikke været muligt at få dem dateret. Men det viste sig, at man ved at indsætte disse vinduer havde ødelagt vinduesåbningernes murfals i siderne, mens man ikke havde rørt de oprindelige åbningers øverste buede afslutning. Rummet imellem trækarmens overkant og åbningernes buede fals var udfyldt med klodser af murværk. Yderligere havde man for sydvinduernes vedkommende borthugget en del af vinduernes indadgående smigninger. Til alt held havde ødelæggelsen ikke ramt de oprindelige vinduers bundfals, så arkitekten og mureren kunne rekonstruere den indvendige smigning, ligesom det let lod sig gøre at genskabe åbningernes yderfals på grundlag af, hvad der var tilbage foroven og forneden. Ved disse undersøgelser viste det sig, at de to vestligste vinduer i skibet var helt nye murgennembrydninger. Disse blev lukket, således at man i nordsiden kunne genskabe kvindedørens niche i fuld højde. De øvrige vinduesåbninger rekonstrueredes med stor sikkerhed, hvilket også gjaldt vinduet i tårnrummets vestvæg. Dette vindue måtte iøvrigt helt ommures, idet åbningen var ødelagt, ikke blot ved at skulle give plads til det rektangulære vindue, men også af sammensynkninger i murværket. En kraftig revne i tårnets vestgavl (jf. p. 34) repareredes ved samme lejlighed. Til vinduesåbningerne konstrueredes nye tofagsvinduer med rammer og poster i korsform af pommersk fyr og med dobbelte oplukkelige fag af teaktræ.

Gulvet fornyedes overalt i kirken, kun gulvet indenfor alterskranken, et mønstret blokgulv i eg, blev ikke rørt. Der støbtes et 8 cm jernbetondæk, idet man, hvor der var gamle gulvspor og alterspor, dog lagde et tykt beskyttende lag af aviser, inden betonen blev hældt over. Over betongulvet lagdes i våbenhus, midtergang, kor og i Hauchs kapel et gulv af ca. 12,000 gule Hasleklinker i forskellige mønstre.

Inden betongulvet blev lagt, blev 10 cm af fyldet under de gamle gulve harpet, og i fyldet blev fundet 46 mønter, der i tid strækker sig fra før 1350 til en Christian IX enøre fra 1897. Et udvalg af disse mønter vil kunne ses i en lille montre over den gamle kirkeblok, der er flyttet hen til døren fra den tidligere plads til venstre for indgangen til tårnrummets stader; resten af mønterne ligger i tårnets museumsrum.

Udover en knap, nogle få knoglerester samt glasskår og noget bly fra tidligere rhombeformede blyindfattede vinduer fandtes i tårnrummets sydøstre hjørne under stolestadegulvet en vielsesring af guld. Ringen var mærket med et prikket K og et næsten afslidt N. Da det meddeltes, at kirken skulle restaureres, efterlyste K. N.s familie ringen som tabt ved en barnedåb i 1886. Fundet fandt sted 15. marts 1956, og ringen blev afleveret den 31. oktober 1956 til familien Laurits Nielsen, Stenlille, af sognepræsten og kirkeværgen.

Kapellet på kirkens nordside betegnes *Hauchs kapel*. Det er muligvis det kapel, der p. 38 betegnes som Sct. Olufs kapel, hvis ikke dette er betegnelsen for kirkens østlige udvidelse i slutningen af middelalderen. Det rummer tre kister i marmoreret stuk. I den midterste og største er begravet kammerherre Adolf Henrik von Staffeldt (død 1759), i kisten til venstre herfor hans hustru Anna Catharina, født von der Maase (død 1786), og i kisten til højre dennes anden mand, generallieutenant Andreas von Hauch (død 1783); på kisterne henligger blyplader med de begravedes data. På vestvæggen udfor v. Staffeldts kiste findes et maleri af ham til hest, malet på kobberplade med ramme af stuk; maleriet er istandsat af Albert Elmstedt i 1937. Foran begravelsen er opbygget en portal med udsmykninger af stuk på søjlernes kapitæler og baser, og i portalens gavl er der en ubeskrevet medaljon ligeledes i stuk. I de tre portaler er anbragt sortmalede smedejernsgitre med bladornamenter mellem lanseformede tremmer, der foroven afsluttes med englehoveder.

I forrummet til begravelsen lå et gulv i sort-hvide tavl af cementagtig karakter. Dette er nu afløst af et gulv i lighed med

korets. I gulvet stødte man på begravelser, men gulvets fyld havde her som overalt i kirken været gennemrodet. I gulvets nordende lå endnu to bjælker i øst-vestlig retning og over bjælkerne resterne af et dække af brædder med stampet ler over. De næsten formuldede bjælker og brædder blev fjernet for at give plads til et solidere grundlag for klinkegulvet af jernbeton. I forrummets sydvæg ind mod kirken fandtes en rundbuet niche, ca. 90 cm høj og 50 cm bred, som aldrig havde været kalket; måske har den givet plads for et sakristiskab i katolsk tid. Døråbningen havde lidt overlast, sikkert ved kapellets omdannelse til begravelse. Den var ved hjælp af mørtel og brokker omdannet til en rundbuet åbning med en tofløjet dør på korets indervæg. Ved afhugningen af disse brokker sås tydeligt sporene af en midterfals, og døråbningen viste sig at være fladbuet. På den østlige inderfals fandtes en bjælkestump med ringlehuller. Midterfalsen genopførtes, og en nyttegnet dør er sat på indersiden af falsen med oplukke mod øst. Over døren ses et hidtil ufortolket bueslag i murværket, forsvindende op under sydøstlige hvælvingsslomme.

Af minder om andre begravelser end den „Hauch'ske“ findes kun en mindeplade over præsten Martinus Thye, død 1781. Estrup mener p. 305, at også oberst Schack og hans hustru skulle være begravet her, ligesom han meddeler, at Pontoppidans Atlas IV, 176 not. o tager begge hustruer med, både Sibylla Hedevig og Hippolyta Marie Catharine von Bülow, skønt den første døde 1724, og Schack først fik Kongsdal 1728.

Kapellets vindue er repareret og åbningens murværk rekonstrueret ved borthugning af senere påklistede murklumper. Kapellets hvælving gennemgik samme reparation som kirkeskibets og tårnummets.

2. februar 1830 fik overkammerherre, overstaldmester og overhofmarskal, ridder af elefanten p. p. Adam Hauch Frederik VI's konfirmation på et legat til vedligeholdelse af hans forældres gravkapel, stort 300 rbd. sølv. Dette legat afløste et legat af samme størrelse, som i 1830 var opbrugt. Legatets midler, som henstår blandt Roskilde stifts midler, var i 1955 vokset

så meget, at tilladelse blev givet til, at den nu henstående kapital betalte kapellets restaurering, således at denne kunne holdes uden for de øvrige udgifter til kirkens istandgørelse. Ved restaureringen blev indlagt lys og givet mulighed for opvarmning.

I våbenhuset repareredes murværket, og da man fjernede jernvinduet mod øst, opdagedes det, at der på dette sted havde været to lysåbninger, foroven en større fladbuet, næsten kvadratisk, og forneden en rektangulær spalte, en halv sten bred. Disse genskabtes ved udhugning og opmuring efter tydelige spor i kalkningslag og puds. I åbningerne indsattes armeret glas uden indramning.

Bjælkeloftet blev repareret og malet perlegråt. Døren mellem kirke og våbenhus blev afrenset og fik en tætsluttende karm af galvaniseret smedejern i stedet for et nu borthugget pudslag. Klinkegulvet blev til forskel fra de øvrige gulvflader lagt med fuge. Det afløste et tyndslidt gulv i flensborgsten. En granittrædesten indenfor yderdøren blev bevaret. Dørtrinnet støbtes med granitskærver som gulvet omkring døbefonten. Yderdøren blev afrenset for mange lag linolie, der havde gjort den sort, trappen til loftet fjernedes, og en slagbænk til rengøringsrekvisitter opstilledes langs østvæggen.

Døråbningen blev i 1915 udvidet med en sten i højden og bredden efter tegning af arkitekt Vilhelm Olsen, Holbæk, der også tegnede en ny dør med profilerede pilastre og to fyldinger, til afløsning af den gamle seksfyldingsdør. Af den gamle dør bevarede på den nye et topstykke med dekorationer og navnet Rasmus Olsen med årstallet 1591.

I 1939 flyttedes fra gravstedet udenfor en marmormindetavle, udført ca. 1850 antagelig af H. V. Bissen, over H. F. J. Estrup og hans to hustruer, søstrene Jacobine og Anne Christine Scavenius; den blev indmuret på våbenhusets vestvæg.

Under restaureringen, men på det årlige vedligeholdelsesbudget, blev *kirkeloftet rensed* for et par århundreders affald efter tagreparationer. På skibets og Hauchs kapels loft udgjorde fyldet, der bestod af kalkpuds og tagstensbrokker, ca. 30 tons, på tårnets hvælving op mod en halv snes. Her havde snavset en

anden karakter, nærmest kompakt støv. Dette støv blev gennemharpet, og et større fund af sølvknapper, stumper af kridtpiber, potteskår, glas- og flaskeskår, søm, udskårne træstumper, tovværk o. a. samt et par mønter, deriblandt en meklenborgsk hulpenning fra 1400-tallet, blev indsendt til undersøgelse på Nationalmuseet. Herfra foreligger dog endnu ikke nogen opgørelse over fundet. — Som ordinær vedligeholdelse blev endelig knæfaldet omstoppet og forsynet med nyt læder.

Følgende kunstnere, håndværksmestre og andre har medvirket ved arbejdet:

Arkitekt m. a. a. Marinus Andersen, København.

Arkitekt Mogens Andersen, København.

Graver Christian Andersen, Undløse.

Tømrer- og snedkerfirmaet A/S Asmussen & Weber, Holbæk.

Installatør Alex. Bøjer, Ugerløse.

Smedemester A. Ertmann, Undløse.

Orgelbyggerfirmaet Th. Frobenius & Co., Lyngby.

Murermester Ejnar Frøslev, Undløse.

Tømremester N. Chr. Hansen, Undløse.

Snedkermester Poul Hansen, Køge.

Maler Olav Hellvik, København.

Kirkemaler Einar V. Jensen, Køge.

Konservator Egmont Lind, Odense.

Sadelmagermester H. B. Michaelsen, Holbæk.

Malermester Jens Erik Petersen, Undløse.

Billedhugger Gunnar Slot, Vordingborg —

samt flere af disse håndværksmestres og firmaers dygtige og vel-tjente svende.

Det er glæde og taknemmelighed, der fylder en, når man nu efter arbejdet står i det skønne kirkerum, taknemmelighed over, at man i en økonomisk nedgangsperiode turde give sig i lag med opgaven, taknemmelighed mod myndigheder og menighedsråd, mod arkitekter, kunstnere og håndværkere og andre, der har givet en hånd med. Men først og sidst mod Gud, til hvis ære det hele er blevet gjort.

Ove Bruun Jørgensen.

EFTERSKRIFT 1958

Til de her meddelte bidrag til Ondløse kirkes historie vil vi gerne gøre enkelte rettelser og tilføjelser, hvoraf flere er os meddelt af læsere og anmeldere, ikke mindst fhv. overbibliotekar R. Paulli, København. Vi takker for den hermed viste interesse.

At underskriften Jesu Tuum Libera er navneskjul for Jens T. Lidøe, står fast; men ordene, der formentlig er hans valgsprog, er fejloversat p. 17. De betyder ikke „Jesus fri dig“, men „Jesus! befri (det som er) dit!“, antagelig med tanke på Johs. 8,36: Hvis altså Sønnen får frigjort jer, skal I være virkelig frie. — Som sidestykke til den latiniserede betegnelse Lidovius står i alle kilder Lidøe; men utvivlsomt dækker dette det nuværende Ledøje, der lå i Lidøes faders sogn, og som i sjællandsk dialekt har et -v- ligesom Lidovius; her er han antagelig født.

En væsentlig angivelse vedrørende kirken mangler: dens størrelse. Det skal da oplyses, at dens totale længde i udvendigt mål er 31,90 m, hvilket vil sige, at 1 cm på grundplanen p. 24 svarer til 212,6 cm i virkeligheden. Et andet mål for kirkens størrelse får man ved at vide, at den rummer ca. 200 faste siddepladser.

Når det p. 46 hedder, at Estrup-mindetavlen er udført ca. 1850 antagelig af H. V. Bissen, er den forsigtige formulering overtaget fra Johs. Steenstrups artikel om Estrup i Dansk biografisk Leksikon. Sagen er imidlertid fuldt opklaret i Haavard Rostrups store disputats: H. V. Bissen, I-II 1945 [se I, 268—69 med afbildning, II, 51 og II, 115 (værkfortegnelse nr. 316)]. H. F. J. Estrup døde 1846, og Bissen arbejdede med opgaven 1847—49. Figurtavlen er portrætter af Estrup og hans anden, efterlevende hustru i en afskedsscene i antikke kostumer. Over den nuværende sten var en overligger med akanthus-udsmykning, men denne forsvandt, da stenen 1940 flyttedes fra graven til våbenhuset. Opstillingen på graven fandt sted under Bissens ledelse efteråret 1849, og samtidig udbetaltes honoraret, 1000 daler. Et brev fra P. B. Scavenius, Estrups enkes broder, til Bissen 19.4.1847 er aftrykt hos Rostrup.

E. D. og O. B. J.

En Herregårdshistorie

Knabstrup.

Sdr. Jernløse Sogn. Merløse Herred. Holbæk Amt.

Af Oberst C. D. O. Lunn.

Danmarks Adels Aarvog 1935 II, Side 110, udtaler:

„Den danske Adels Stamtavler kan for den ældste Dels Vedkommende kun opstilles ved Kombinationer og Gisninger, der dog ikke under nogen Form maa fremsættes som Kendsgerninger, og Genealogen har gjort tilstrækkelig Fyldest, saafremt hans Angivelser hverken direkte eller indirekte er i Strid med nogen overleveret Vished og har den største Sandsynlighed for sig.“

Omtrent 700 m. V.S.V. f. det nuværende Knabstrup ligger Voldstedet af det gamle Knabstrup. Det er en aflang, rund Høj, skaaret af fra den N. derfor liggende Bakke ved en 10 m. bred Grav.

Ved Begyndelsen af 1800-Tallet laa Voldstedet hen dækket med Krat, der næsten skjulte Ruinerne af den gamle Borg. Men min Oldefader og Bedstefader lod Krattet rydde og Ruinerne bryde ned for at vinde Agerland. Pladsen var dyrket gennem det meste af 80 Aar; men det er daarlig Jord, fuld af Sten og Murbrokker. Dels af denne Grund, dels for at bevare Resterne af den gamle Borg fra fuldstændig Ødelæggelse, blev Pladsen indhegnet og beplantet med Gran omkring 1930—35.

Voldstedet blev i Sommeren 1943, medens Granerne endnu stod, delvis undersøgt under Ledelse af Musæumsinspektør Chr. A. Jensen; men Undersøgelsen blev selvsagt ikke ført helt til Bunds paa Grund af Beplantningen — og Tyskerne.

Granerne blev fældede i 1952—53, og Dele af Borgvolden er

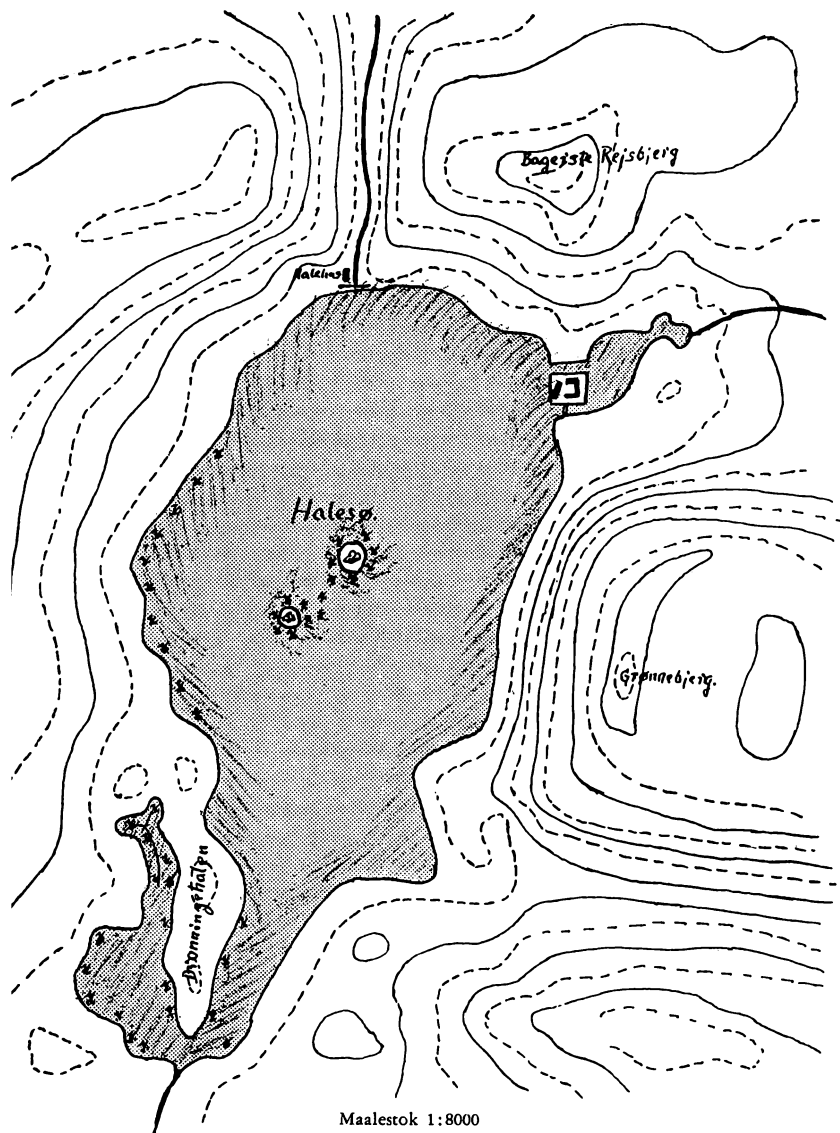

Fig. 1

senere blevet beplantet med Roser og Gyvel og andre Buskvækster. Den ligger nu hen som en Slags Tilflugtssted og Skjul for Vildt.

Min Bedstefader, C. F. A. Lunn, skrev en Knabstrups Historie i 1876. Det efterfølgende er et Forsøg paa at fuldstændiggøre denne, idet jeg har kunnet benytte gamle Dokumenter og nyere Forsknings Resultater, som min Bedstefader ikke har kendt og ikke kunnet benytte.

Den, der har anlagt og bygget Borgen Knabstrup og dannet Knabstrup Sø ved at stemme Vandet op ved Dæmningen ved det nuværende Halehus, og som yderligere har anlagt Knabstrup Mølle, som engang fandtes der, maa have været i ubestridt Besiddelse af Landet langt længere mod Vest end den nuværende Grænse mellem Torbenfeld og Knabstrup. Man danner jo ikke en Sø, hvis ene Halvdel ligger inde hos Naboen, og man bygger ikke sin Hovedborg 225 m. fra Ejendommens Grænse, naar man iøvrigt har Jord nok.

Hvor Knabstrups oprindelige Grænse har ligget, kan naturligvis ikke siges bestemt nu; men formodentlig har den ligget omtrent i Vandskelslinien mellem det Vand, der løb mod Øst til Knabstrup Sø og dennes Afløb, og det Vand, der løb mod Vest eller Nordvest, d. v. s. til en Linie fra det nuværende Bakkerup mod S.S.V. Denne Linie ligger i en Afstand af ca. 700 m. fra Borgvolden af Gammel-Knabstrup.

Ved at afskære Spidsen af en Bakkenæse med en Grav paa ca. 10 m. Bredde og 8 m. Dybde har man faaet en Byggeplads paa omtrent 45×40 m., største Længde i Retning Ø.-V. Den opgravede Jord kan være anvendt til at forhøje Byggepladsen eller til at give den regelmæssig Form.

Fig. I viser, hvorledes Terrainet nærmest Borgen maa have set ud, da Borgen var nybygget.

I sin Bog „Knabstrup i ældre og nyere Tid“ skrev C. F. A. Lunn, at Borgpladsen i Begyndelsen af 1800-Tallet laa:

„... urørt af Ploven. Tjørnebuske og Hyldebuske, Græs og Mos dækkede de tilbageværende Ruiner og Størsteparten af det underste Byggegrundlag; men allerede for 50 Aar siden (d. v. s. omkring 1825—30) blev Spade og Hakke og

Gammel-Knabstrup

Grundplan 1:500

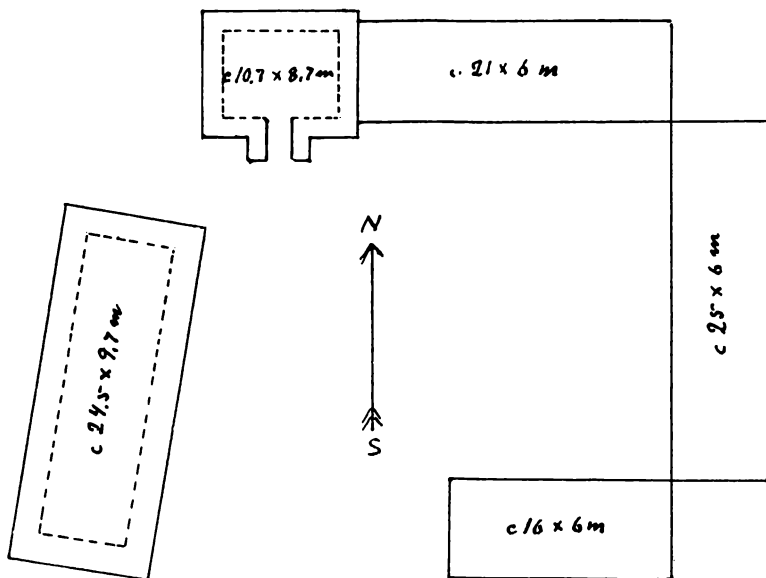

Fig. 2

Brækstang og Økse satte i Bevægelse for at borttrydde de sidste Spor af Fordums Bygninger, og snart gik Ploven bag efter og udjævnede de Huller, som Opbrydningen af Murgrunden havde tilvejebragt; den uhyre Mængde af Kampesten og Murbrokker blev nedsænkede i Gravene, de høje Brinker sløjfedes og nedkastedes over Stenene, og snart var Borgpladsen saa vidt beredt, at frodige Sædafgrøder kunde vederlægge Umagen ved Arbejdet ved Fortidsmindernes Udseelse“.

Nu om Dage stiller man sig jo noget tvivlende overfor, om Udgifterne og Sliddet ved Ruinens Ødelæggelse har kunnet betale Erhvervelsen af $\frac{1}{4}$ Td. Land daarlig Jord. Erstatte Kulturværdien af et Fortidsminde har det i hvert Fald ikke kunnet.

C. F. A. Lunn har ment at kunne huske, at der paa Borgpladsen har ligget en lukket Gaard bestaaende af fire smalle Fløje med et indvendigt Gaardsrum. Husene har været dels af Bindingsværk, dels af Grundmur, og som Materialer har været anvendt dels raat tilhugget Kampesten, dels Munkesten. Der er i

det nuværende Knabstrup anvendt en anseelig Mængde Sten stammende fra Gammel-Knabstrup. Paa og i Omegnen af Borgvolden findes stadig Masser af Murbrokker af Munkesten.

Ved de foran omtalte Gravninger i 1943 fik man dannet sig følgende Billede af, hvilke Bygninger, der har staaet paa Borgvolden. Fig. 2.

Mod Vest har staaet en Bygning af den Art, der gaar under Betegnelsen „det faste Stenhus“, og som har sin fornemste Repræsentant i Glimmingehus i Skaane. Det har haft udvendigt Maal omtrent $24,8 \times 9,7$ m. (svarende til 80×30 danske Fod) og Murtykkelse $1,50 \times 1,75$ m. (svarende til 5 danske Fod).

Mod Nord har, længst mod Vest, staaet en formentlig taarnagtig Bygning, omtrent som det saakaldte „Stenhus“ i Præstegade i Kalundborg (Billede af dette findes i „Trap“, Udgave af 1920 Bind II, Side 423. Maal: $8 \times 7,75$ m.). Det har haft udvendigt Maal omtrent $10,7 \times 8,7$ m. (svarende til 34×28 danske Fod) (ca. 35×30 sv. Fod), største Længde i Ø.-V., og Murtykkelse 1,50 m. (svarende til 4,75 danske Fod) (5 sv. Fod). Det har haft Kælder, til hvilken der er fundet en vel bevaret Kældernedgang, indrammet af meget svære Mure.

(Idet jeg huskede paa den Forskel imellem danske Fod og svenske Fod, der kom frem ved Maalene paa Lillø og Glimmingehus, og da jeg fandt Maalene i Taarnet 34×28 underlige, regnede jeg dem om i svenske Fod og kom til Resultat: Grundplan 35×30 svenske Fod, Murtykkelse 5 svenske Fod. Det synes altsaa næsten som om man her, ligesom i Glimminge, har anvendt svenske Fod, medens man i det store Hus har anvendt danske Fod.)

I Forlængelse heraf er fundet et Bindingsværkshus paa 6 m. Bredde og skønmæssigt 22 m. Længde; denne har ikke kunnet bestemmes nøjere, da Hjørnet af Borgbanken er gravet af.

Mod Øst og Syd har ogsaa staaet Bindingsværkshuse af ca. 6 m. Bredde, men nøjagtig Længde har heller ikke her kunnet fastslaaes paa Grund af Afgravning af Borgbankens Hjørner. Af samme Grund har det heller ikke været muligt at fastslaa, hvorledes Husenes Sammenføjninger har været.

En Forbindelse mellem det søndre og vestre Hus er ikke fundet; Undersøgelserne standsede, inden dette Spørgsmaal var klarlagt.

Det synes som om Adgangen til Borgen har været tæt Vest om det paa Tegningen viste søndre Hus.

Borgholmen har været helt omflydt af Vand fra Søen, der var frembragt ved Opstemning af Vandet ved Dæmningen ved det nuværende „Halehus“. Maaling og Nivellering har godtgjort, at naar Vandet i Søen stod ved Dæmningens Overkant, stod Gaardspladsen i Borgen omtrent $1\frac{1}{2}$ —2 m. over Vandspejlet, og der var „militær Vanddybde“ i Gravene omkring Borgen.

Der er ikke fundet Spor af et rundt Taarn, som C. F. A. Lunn angiver skal have ligget N. for den nordre Grav. Hensigten med at have et saadant Taarn paa det Sted er heller ikke klar.

C. F. A. Lunn angiver, at der paa en Dæmning tæt Ø. f. Borgvolden har ligget en Bygning omtrent 27×4 m., hvis vestre Mur har stødt lige til Graven, men Bygningens Grund har ligget $1\frac{1}{2}$ —2 m. lavere end Hovedbygningens Grund. En Bygning i de Omstændigheder synes ogsaa uforstaaelig. Det kunde snarere tænkes at være Afstivning af en Dæmning med Adgangsvej til Avlsgaarden og derfra til Borgen. En saadan Vejføring vilde gøre det muligt for Borgens Folk i Tide at erkende, om ankommende Folk var Venner eller Fjender. Spor af en saadan Dæmning erkendes let endnu i Marken.

Draingravning ved Dæmningens søndre Ende i 1946 viste, at de øverste ca. $1\frac{1}{2}$ m. Jord laa ovenpaa et Lag Kvas og Faskiner.

Hvem har ejet det?

Hvem har bygget det?

Interessant nok har Undersøgelserne af disse Spørgsmaal kastet et Strejfflys ind over Forholdene — maaske skimtes Aarsagerne — ved Erik Klippings Mord — og vist et Eksempel paa Arvegangen for kongeligt Privateje, kongeligt Ornum.

Note:

Fortegnelse paa de i det følgende benyttede Kilder og de ved Teksten brugte Forkortelser findes bagest.

Eftertryk — selv i Uddrag — uden Kildeangivelse er ikke tilladt.

Det ældste Dokument¹⁾, der beviser Knabstrups Eksistens, findes i Danmarks Riges Breve (1289: 344) og lyder saaledes i Oversættelse:

„Morten, Kansler hos de danskes høje Konge, Peder, hans Drost, Mogens Skaaning, Aage Jonsen, Jens Andersen, Niels Hamundsen, Uffe Jonsen, Bernt Vestesen, Peder Saksesen, Kristian Kube og Tue Rimbæk til alle, der se dette Brev, Hilsen evindeligt med Gud.

Alle skal vide, at vi har været nærværende og paahørt, at vor Frue Agnes, de danskes høje Dronning paa sin elskede Søns Vegne, de danskes Konge, har pantsat alle Jorder beliggende i Knabstrup Mark og Tryggemark, som lovligt var tilfaldet nævnte Konges Kasse, paa Grund af den Majestætsforbrydelse, som Hr. Niels Henriksen har begaaet, der fordum besad disse Jorder, til nuværende Brevviser, Kammermesteren Hr. Andreas for 160 Mark Penge, som han skyldte ham som Laan, at udnytte frit i den Forfatning, i hvilken de nævnte Jorder nu er uden noget Kvæg, indtil de paa lovlig Vis indløses, saaledes at han i Mellemtiden oppebærer alle Frugter af dem, uden at de paa nogen Maade fraregnes i nævnte Gælds Hovedstol. Til Vidnesbyrd om dette har vi ladet vore Segl hænge under Nærværende.

Givet paa Møllerup i det Herrens Aar 1289, Ottendedagen efter den hellige Jomfru Agnes Dag (28. Januar).“

Dette Dokument findes i Rigsarkivet i Afskrift, forsynet med en af Sjællandsfarers Landsting under 29. Juni 1407 udstedt Paategning, i Følge hvilken Dokumentet oplyses og bekræftes. Det fremgaar af denne Paategning, at de paagældende Jorder ligger i Merløse Herred. Det samme gentages ved en Paategning af 19. Juli 1408 forsynet med Rettertings Segl. Der er altsaa ingen Tvivl om, at det pantsatte Gods er Knabstrup i Merløse Herred, Holbæk Amt.

Tryggemark er forsvundet; men det samme er jo Tilfældet med det Bonderup, der har ligget Ø. f. Baunebakke ved det nuværende Knabstrup.

Det næste Dokument²⁾, der omhandler Knabstrup, er udstedt omtrent 14 Dage senere og lyder saaledes i Oversættelse fra Latin:

„Niels Absalonsen til alle, der se dette Brev. Hilsen med Gud.

Jeg gør vitterligt, at jeg har pantsat alt mit Gods løst og fast, som jeg har i Knabstrup, til nærværende Brevviser en ærværdig Hr. Ingvar, Biskop af Roskilde for 150 Mark Penge i god og lovlig gængs Mynt og 10 Mark lødigt Sølv,

dog saaledes at jeg, hvis jeg ikke indløser nævnte Gods inden nærmeste Pinsefest, hvad end der sker, derefter skal henlægge et Pant af samme Værdi som nævnte Beløb og omtalte Sølv i Guld eller Sølv i Roskilde Kirkes Sakristi, og dertil forpligter jeg mig paa Tro og Love med dette Brev.

Givet i Roskilde i det Herrens Aar 1289, Dagen før den hellige Martyr Valentins Dag (13. Februar) i Nærværelse af Hr. Jon, kaldet Litle og nogle andre gejstlige og verdslige, som særlig har været tilkaldte og opfordrede dertil.“

Dette Dokument er forsynet med en udateret Paategning³) om, at Kong Erik i Aaret 1289, altsaa samme Aar som Udstedelsen, har ladet sig det forevise. Kongen maa altsaa have været interesseret i, hvem der var Medejer, eller han har maaske ønsket at eje det hele. Eller skulde det maaske være, fordi Knabstrup var gammelt kongeligt Ornum, der ikke kunde sælges uden hans Tilladelse?

Dokumentet er jo noget uklart affattet, men Meningen maa vel være den, at Niels Absalonsen har laant Penge af Biskop Ingvar, og at denne, hvis Laanet ikke blev rettidigt tilbagebetalt, inden Pinse, har overdraget Laanet til Kirkens Kasse, der saa har betalt Biskoppen personligt ud. Men hvad end Meningen har været, saa beholdt Kirken sin Part af Knabstrup indtil Aaret 1410, hvor Dronning Margrethe køber Kirken ud.

At Knabstrup har været delt mellem Kronen og Kirken fremgaar, foruden af forannævnte Dokumenter, ogsaa af senere udstedte. Men derom senere.

Der er en bemærkelsesværdig Forskel i Betingelserne for Laan og Pant i de to Dokumenter.

Kongen pantsætter kun Jord i den Forfatning, den er i, men uden Kvæg; om Bygninger o. lign. er der slet ikke Tale. Fristen er „indtil det paa lovlig Vis indløses“. Det er et klart langfristet Laan, men Kongen bevarer Ejendomsretten og kan indløse Pantet, naar han vil — og kan.

Niels Absalonsen pantsætter „alt sit Gods, løst og fast“. Her maa formodentlig være fulgt Bygninger, Besætning og Inventar med; han faar ogsaa 10 Mark Penge mere end Kongen. Og Laanefristen? Hvis Pengene ikke er blevet betalt inden Pinse, glider den Del af Knabstrup ind i Kirkens Kasse, og kan først komme

ud igen, naar den samme Sum „som omtalte Sølv“ indbetales. Dette Laan synes nærmest at være et maskeret Salg, men en Tilbagekøbs-Ret er bevaret. Kirkens Domprovst, der havde med Kirkens Pengesager at gøre, var Niels Absalonsens Halvfætter Jens Gran, den senere Ærkebiskop, med hvem Kongen senere havde den aarelange Strid.

I Roskildebispernes Jordebog havde Bispestolen 2 Mark Jord i Sdr. Jernløse Sogn, hvilket svarer omtrent til 150—200 Tdr. Land. Men Bygninger, Besætning og Inventar omtales ikke.

Hvem var nu de i det foregaaende omtalte Mænd, og hvad véd man om dem?

Biskop Ingvar var ud af Slægten Bille. Han var Biskop fra 1280—90. Han har været en baade formuende og hjælpsom Mand. Han overlod i 1285 sine Gaarde i Gundsømagle til Jens Gran⁴⁾, „for at han ikke skulde leve i Fattigdom“. Hans Formuesomstændigheder har ogsaa tilladt ham at yde Laan til Niels Absalonsen — mod passende Sikkerhed og med Kirkens Sakristi i Ryggen.

*Andreas Kammermester*⁵⁾, der fik den fra Hr. Niels Henriksen inddragne Part af Knabstrup som Pant for Laan, var Broder til Drost Peder Nielsen⁶⁾ kaldet Hoseøl; de fører i deres Vaabenskjold en hvid Falk i blaat Felt.

Han var Søn af Niels Pedersen, Kammermester, og blev allerede i 1267 nævnt som værende Ridder⁷⁾. Han var gift med en Datter af Hr. Ebbe Ugodsen eller Uvætsen, som jeg i øvrigt ikke véd noget om.

Han maa have været en formuende Mand, siden han har kunnet optræde som Pengeudlaaner. Han synes at have handlet en Del med Jordegods og har aabenbart selv været ude for at erhverve Jordegods, thi baade Dalum Kloster og St. Clara Kloster klagede i 1267⁸⁾ til Ærkebispen over, at han havde beholdt Jordegods, som hans Moder, Fru Estrid havde tilskødet dem. Sagen blev paadømt i 1279⁹⁾ og lød paa, at Hr. Anders skulde aflevere det paagældende Gods. Dette synes imidlertid ikke at være sket — i hvert Fald ikke i fuld Udstrækning — thi en halv Snes Aar senere stævner¹⁰⁾ den Odense Biskop Kammermester Anders's

Søn Niels til at aflevere det Gods, som hans Farmoder og hans Fader havde testamenteret Nonnerne i Dalum.

St. Clara Kloster havde i 1279 faaet tilskødet Birkedam, som Klosteret i øvrigt først fik Laasebrev paa i August 1320.

Af andre Handeler skal nævnes, at han i 1272 havde været med til at sælge 3 Ottinger af sin Kones Jord i Rørkær med Mølle og Græsgang for 100 Mark Penge¹¹), hvilket i Henhold til Beregningerne i la Cour's Danmarkshistorie skal være lig 16.600 Kr. i 1942.

Det kan maaske nok se lidt mærkeligt ud, at Kammermesterens Broder, Drosten, er med som Vidne ved Forretningen, men han var jo Medlem af den siddende Regering, saa det maa være Forklaring nok. Drosten havde tidligere ejet Nielstrup paa Lol-land, som han i 1283 havde mageskiftet med Hr. Niels Hallandsfar mod Gods i Halland. Nielstrup blev inddraget under Kronen ligesom Knabstrup.

C. F. A. Lunn angiver i „Knabstrup i ældre og nyere Tid“, at Andreas Kammermester er død i 1290. Det har ikke været muligt nøjagtigt at fastslaa, hvad der er blevet af Pantebrevet af 1289 efter hans Død.

Som vi senere skal se, optræder Moltker og Grubber fra Torbenfeld paa et vist Tidspunkt som Brugere af den paagældende Jord, og i de gamle Registraturer findes en Bemærkning om, at Johan Moltke har faaet Skøde paa Knabstrup, men der gives ingen Oplysninger om, hvornaar og af hvem. Det ligger derfor nær at antage, at Johan Moltke har købt Brugsretten af Andreas Kammermesters Arvinger, thi efter de foreliggende Oplysninger findes der ingen Vej, ad hvilken denne Ret har kunnet arves til de paagældende Medlemmer af Familien Moltke eller Grubbe.

Først da Dronning Margrethe bevidst og energisk tager fat paa at samle Jordegods, dukkede Pantebrevet af 1289 op igen. Men herom senere.

Niels Absalonsen var ud af den mægtige Hvide-Slægt, hvis Stamtavle findes udførligt beskrevet i *Scriptores Rerum Danicarum* sammen med Gavebog og Begravelsesbog¹²) for Sorø Kloster, som Hviderne jo havde saa nær Tilknytning til. Der findes

i Stamtavlen¹³) tre, der kan kalde sig Niels Absalonsøn, men kun den ene passer helt ind i Billedet, nemlig ham, hvis Stamlinie er Skjalm Hvide - Toke - Gert - Absalon - Niels Absalonsøn; han er i Følge Stamtavlen og Gavebøgerne og Begravelsesbogen fra Sorø gift med „Johannes Pedersens Datterdatter Marina.“ (Se Tavle A, Side 92.)

Det kunde synes underligt, at en Mand af fjerde Slægtled efter Skjalm Hvide, der døde ved Aar 1113, kunde være i fuld Livskraft omkring ved Aar 1300; men da Absalon, Niels's Fader, var til Stede ved en Fogedforretning i 1268, kan der intet være i Vejen for, at hans Søn kan have levet ca. 30 Aar senere. Imidlertid er det jo muligt, at vi i Stamtavlen mangler et Led mellem Toke og Gert, saaledes at Niels hører til femte Slægtsled og ikke til fjerde.

Niels Absalonsens og hans Faders Skjolde findes i Skjoldefrisen i Sorø Kirke; de er delt ved et lodret Snit, 1. Felt rødt, 2. Felt blaat og midt over en gul Bjelke. Skjoldefrisen er jo imidlertid malet om nogle Gange og — siges det i en Artikel i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed¹⁴) — „istandsat“. Man kan ikke helt stole paa dem. Mest sandsynligt er det vel, at han har ført Galen-Vaabnet ligesom hans Søn, Hr. Peder Nielsen, og at det Pileod-Vaabnen, hvormed han har besejlet et Dokument i 1272, har været et Embedssigil.

Man ved ikke, hvornaar Niels Absalonsøn blev født, men det maa formodentlig være omkring 1250, da han var „Advokatus“ i 1272.

Han var Ridder ligesom sin Fader. Han nævner ikke sig selv med denne Titel i Dokumentet af 1289, men nævnes saaledes i et andet Dokument af 1291¹⁵). Han hørte altsaa til i Samfundets Top. Man ved i øvrigt om ham, at han i 1291 var Vidne til sin Kones Onkel Lave Lavesens Testamente. (Lave Lavesen var Søn af Lave Gudmundsen, der var med til at dræbe Kong Erik Plovpenning.) Han var samme Aar Vidne for Kong Erik Menved ved en Forlening til et Kloster i Dünamünde, og i Aaret 1300 fornyede og forbedrede han sin Kones Testamente, ved hvilket hun gav Gods i Eskildstrup, Merløse Herred, til Sorø Kirke for sit Lejersted og for sin og sine Forældres Sjæle.

Fru Marina¹⁶⁾ var Johannes Pedersens Datterdatter. Hun var „ædel og from“ og af „meget høj Adel“. Saaledes staar der i Gavebøgerne og Begravelsesbøgerne fra Sorø Kloster. Men hvem var hun?, og hvem var hendes Forældre?

Johannes Pedersen var Søn af Peder Strangesøn og Ingeborg af Kalundborg. Peder Strangesøn var ud af Slægten Ulfeld, der i sit Vaabenskjold fører en Varulv.

Fru Ingeborg var Datter af Esbern Snare i hans Ægteskab med Hertuginde Helene, der ejede meget Jordegods hinsides Sundet. Hendes Fader var den Jemtlands Hertug — eller Jarl — Guttorm.

Vi mangler imidlertid Navnene paa Fru Marinas Forældre og paa Fru Johannes Pedersen; men der er andre Ting, der maa undersøges, inden man kan gaa i Gang med at finde disse Personer. Blandt andet kunde det være interessant at vide, hvorfor Kongen var interesseret i en Knabstrup-Parts Overgang til Kirkens Eje. Viden herom kunde maaske ogsaa give et Fingerpeg om, hvor man skal finde Fru Marinas Forældre, der jo i Henhold til Udtalelsen i Sorøbogen maa være „af meget høj Adel“, „nobilis valde“.

Vi maa altsaa senere vende tilbage til Spørgsmaalet om, hvem Fru Marina var, og hvorledes Ægteparret Fru Marina & Niels Absalonsen var kommet i Besiddelse af den Part af Knabstrup. Niels Henriksen, Niels Absalonsens Medejer i Knabstrup, var ogsaa Ridder. Men inden vi forsøger at finde ud af, hvem han virkelig var, maa vi se paa nogle Lovbestemmelser.

I Følge Kong Erik Glippings Haandfæstning, givet i Nyborg den 29. Juli 1282, kunde ingen miste Jordegods, undtagen for Majestætsforbrydelse eller hvis han skulde betale en Bøde, men ikke kunde¹⁷⁾.

Hvori Majestætsforbrydelse bestaar og Straffen derfor angives i S. 1 af Kong Eriks Forordning, givet i Nyborg den 9. Oktober 1276. Den siger, at *hvis nogen spinder Rænker eller lægger Raad op mod sin Herres Liv, skal hans Hovedlod og hans Person være i Kongens Magt.*

Niels Henriksen har jo netop begaaet Majestætsforbrydelse.

Det vil derfor være naturligt at søge ham mellem Kong Erik Glippings Mordere, og her passer han ret godt sammen med Hr. Niels Hallandsfar, den tredje fornemste mellem de dømte.

Det vil derfor være paa sin Plads at gøre op:

— Hvad ved vi og hvad kan vi finde om Niels Henriksen og

— Hvad ved vi, og hvad kan vi finde om Niels Hallandsfar.

— Og hvad kan vi slutte os til efter det, vi ved, og det, vi finder?

De to Navne findes forskellige Gange i Danmarks Riges Breve. Forholdene, hvorunder de omtales, kan ofte kontrolleres i andre Skrifter, f. Eks. de omtalte Sorøbøger og „Urkundenbücher Meklenburgischer Geschichte“.

D.R.B.	1261 : 342	Henriksen = N. Henrico Filio.
	1272 : 179	Hallandsfar = Nicolaus Hallensfar.
	1283 : 83	Hallandsfar = Niels Hallindtzfar.
	1287 : 254	Hallandsfar = Nicholai Hallandesfare.
	1289 : 344	Henriksen = Nicolaus Hinrikssun.
	Senere	Hallandsfar.

Navnene Niels, Henrik og Halland leder Tankerne hen paa Greverne af Halland eller paa nordtyske Familier.

Da baade „Niels Henriksen“ og „Niels Hallandsfar“ stadig i Dokumenterne betegnes som Riddere, og da „Niels Hallandsfar“ baade i Dommen over de fredløse og i andre Dokumenter nævnes paa en meget fornem Plads — f. Eks. umiddelbart efter Ministre og foran Peder Pors og hans Broder Niels Knudsen, der dog var af saa fornem Slægt, som man kunde forlange, naar de ikke ligefrem skulde være af kongeligt Blod — saa maa man vente at finde den paagældende Niels meget nær ved Samfundets øverste Top.

I D.R.B., den danske Udgave, finder vi, at Hertug Erik I Abelsen i 1261 har taget Munkene i St. Knuds Kloster i Odense under sin Beskyttelse¹⁸). Som Nr. 2 blandt Medunderskriverne og lige efter Marsken Anders Pedersen (Broder til den førnævnte Johannes Pedersen) er nævnt Niels Henriksen foran Diakonen Helmerik. Sidst nævnes Mogens Grummesen.

Ser vi imidlertid paa den latinske Tekst, fremtræder en mærkelig Forskel i Betegningsmaaden mellem „Nicolaus, Henrici Filius“ og „Magnus Grummesun“. Hvorfor denne Forskel?

Ser vi imidlertid paa et andet Dokument¹⁹⁾, udstedt af den samme Hertug Erik et Par Aar senere, saa slutter Hertugen her Forbund med „soceris nostris dominum Nicolao de Werle Henrico Filio“. Det ligger nær at anse de to Nicolaus'er for at være en og samme Person. Og hvad Betegnelserne angaar, da er Henrici Filius Meklenborgeren, medens Grummesun er Danskeren.

Et enkelt Blik paa Werlefamiliens Stamtavle²⁰⁾ er nok til at vise, at den her omhandlede Niels Henriksen er Fyrst Niels I af Werle, Søn af Henrik Borwin II og Sofie af Sverrig, selv gift med Jutta af Anhalt, Datter-Sønne-Datter af Kong Knud V, dræbt i Roskilde 1157. (Se Tavle B, Side 92.)

Naar Hertug Erik Abelsen kalder Fyrst Niels for „socer“ (Svo-ger), stammer det fra, at Fyrst Niels's Broder, Henrik Borwin III, var gift med Hertug Eriks Faster Sofie, og at Fyrst Niels's Kones Broder, Bernhard I af Anhalt-Bernburg var gift med Hertug Eriks Søster, der ogsaa hed Sofie.

Da Niels I Werle døde i 1277, var han selvsagt ikke med til Kongemordet i 1286.

Imidlertid kunde Niels I's Venskab med Abelsønnerne og hans Kones Nedstamning fra Kong Knud V og hendes nære Slægtskab med den Biskop Valdemar, der havde forvoldt Kong Valdemar II saa mange Vanskeligheder, være Foranledning nok til at søge en Niels Hallandsfar, Kongemorder indenfor Anhalt-Familien. Der findes imidlertid ingen af Navnet Niels, saa man maa søge andre Steder, og det vil da være naturligt at vende Opmærksomheden mod Mechlenborg, hvor man har mange Niels'er og Henrik'er, og hvor Niels I havde en Sønnesøn, der ogsaa hed Niels Henriksen.

Hr. Niels Hallandsfar nævnes i 1272²¹⁾ som Kautionist for Kong Erik Glipping i Anledning af et Laan, han har faaet. Adskillige Herrer vil gaa i Indlager i Rostock eller Wismar, hvis Gælden ikke betales.

Først nævnes Gælkeren i Lund, derefter adskillige høje Herrer

og efter „Uffe, Hr. Kongens Drost“ — Svigerfader til Marsk Stig — kommer „Niels Hallandsfar, Peder Porse“ og derefter adskillige andre.

Det kan være tvivlsomt om den her nævnte Niels kan være den samme som Fyrst Niels I Werle, der jo lever endnu, dels fordi en delvis selvstændig Fyrste vel daarligt kan være Kautionist for en anden Fyrstes Laan, og dels fordi Fyrst Niels omtrent paa samme Tid er i Forhandling med Hertug Erik Abelsen om Hjælp fra ham i Tilfælde af Angreb fra Kong Eriks Side²²).

Men det kunne maaske tænkes at være hans Sønsøn, hvis denne har noget med Halland at gøre paa det Tidspunkt.

Paa den anden Side kan man ikke se bort fra, at det nok var saa som saa med den egentlige *Fyrste-Værdighed* i Werlefamilien i de tider, og desuden er der meget, der tyder paa, at der var en forbindelse mellem Werlerne og Halland, saaledes at Niels Werle i det ene Tilfælde kunde optræde som dansk Godsejer i Halland og i det andet som Hertug Erik Abelsens Svoger og Ven i Mechlenborg. Spillet paa to Streng er gammelkendt.

I 1283, det Aar hvor Grev Jacob af Halland efter lange Forhandlinger faar sit beslaglagte Land overdraget²³), lader det til, at Niels Hallandsfar forlader Halland. I Kalundborgs Registratur nævnes et Mageskifte mellem Hr. Peder Nielsen og Hr. Niels Hallandsfar angaaende Gods i Halland med Gods paa Lolland, samt Kong Eriks Stadfæstelse heraf.

Et senere Dokument²⁴) viser, at denne Handel har drejet sig om, at Drost Peder Nielsen Hoseøl har overdraget Nielstrup i Vaabensted Sogn til Hr. Niels Hallandsfar, hvilket Kongen har godkendt. Her kan det ikke være Niels I Werle; han var jo død i 1277.

Man maa jo forudsætte, at Nielstrup er inddraget under Kronen i Henhold til Dommen over de fredløse Kongemordere, men Nielstrups Skæbne vedrører kun i 2. Række denne Undersøgelse.

Det næste Dokument²⁵), hvori man finder Niels Hallandsfar, er Dommen over Kongemorderne og den norske Konges Erklæring om, at han tager dem under sin Beskyttelse. I disse Dokumenter er Niels Hallandsfar nævnt som den tredie fornemste og

staar lige foran Peder Pors ligesom i Kautionsdokumentet af 1272; men ellers giver disse Dokumenter ingen direkte Angivelse af, hvor han hører hjemme. Men sammenholdes de med andre fra samme Tid, faar man dog et Fingerpeg.

Det norske Dokument er dateret 25. Juni; men allerede den 5. Juni har Dronning Agnes som Formynder for sin Søn, Kong Erik Menved, sluttet en Aftale²⁶⁾ med Markgreverne af Brandenburg, Fyrst Witzlaw af Rygen og Hertug Valdemar af Slesvig om, at disse aldrig vil slutte Forlig med de fredløse Kongemordere. Dette indkredser saa at sige Kongemordernes Venner eller Familie. Geografisk indkredser det Mechlenborg.

Havde Kongemorderne ingen Venner haft paa de Kanter, var der vel sluttet en lignende Aftale med Mechlenborg.

Paa den anden Side maa det synes mærkeligt, at ingen af de fredløse har søgt mod Syd, hvis de havde Venner eller Familie der, og i Stedet for er søgt til Norge. Men dels var der jo et vist Fjendskab mellem Norge og Danmark i Anledning af den norske Dronnings Arv efter hendes Fader, Kong Erik Plovpenning, og dels har de virkelig forsøgt at drage Syd paa, hvilket bevises ved et Dokument af 1288, 2. Januar²⁷⁾, hvori Dronning Agnes og Kong Erik Menved takker Lübeck By, fordi den ikke har villet modtage de fredløse.

— Muligvis har disse villet hævne sig for denne Mangel paa Gæstfrihed, siden Kong Erik af Norge har fundet det fornødent at forbyde de fredløse at plyndre Lübecks, Stralsunds og Wismars Skibe²⁸⁾ —.

I naturlig Fortsættelse af de nærmeste foregaaende Dokumenter kommer saa Pantebrevet af 1289²⁹⁾, hvor det fra Niels Henriksen inddragne Gods Knabstrup pantsættes til Andreas Kammermester.

Som en naturlig Følge af Indkredsningen af Mecklenburg-Familierne Werle og Rostock vil det være at undersøge, hvad de gamle Dokumenter kan fortælle om disse Familiers Stilling til det danske Kongehus.

Denne har i alt Fald til Tider været spændt. I 1272 lover Hertug Erik Abelsøn at hjælpe Fyrst Niels I Werle og hans Søn

Henrik, hvis de bliver angrebet af Kong Erik Glipping³⁰); og i 1283 indgaar Fyrst Henrik I Werle i en Sammenslutning med en hel Del andre nordtyske Fyrster til Fredens Bevarelse³¹). Denne Sammenslutnings Bestemmelser er saa behændigt affattede, at den meget vel kan vende Brodden mod Nord. Men den indeholder ogsaa en særlig mærkelig Bestemmelse gaaende ud paa, at Kongen af Danmark kan komme med i Sammenslutningen, *hvis han vil spille ærligt Spil*.

Tilliden til ham har aabenbart ikke været stor. Dog er Kongen kommet med i Sammenslutningen Aaret efter³²).

Da Hertug Valdemar Eriksen har været i Oprør mod Kongen og paa en Herredag i Nyborg den 31. Marts 1286 har maattet love Bod og Bedring, blev det i den Anledning udstedte Dokument³³) medunderskrevet af Landets Bisper samt Hertugen af Rygen og Greverne af Holsten. En større Samling af gejstlige og verdslige Stormænd udstedte den 20. April fra Lübeck et Dokument³⁴) i Følge hvilket, de vil gaa i Borgen for, at Hertug Valdemar overholdt sine Forpligtelser, men Hertugens ret nære Slægtninge Fyrst Henrik I af Werle med Brødre og Sønner var ikke med hertil, enten dette nu stammede fra, at de nærede Mistillid til Hertugen eller til Kongen, eller fra at de helt sympatiserede med Hertugen i Striden med Kongen.

Det fremgaar af de mecklenborgske „Urkundenbücher“, at Fyrst Henrik I Werle, Søn af Niels I har overtaget Regeringen af Landet efter sin Fader, og at han, ligesom mange andre Fyrster og Regeringer, har været i stadig Pengetrang.

Fyrst Henrik I Werle havde to Sønner, Niels og Henrik. De nævnes første Gang i officielle Dokumenter i 1282, men er ikke med i 1283. — Det var det Aar, Niels Hallandsfar flyttede fra Halland til Lolland.

I Dokumenter fra 1284 og første Halvdel af 1285 er Sønnerne stadig med, men i sidste Halvdel af 1285 og hele 1286 er de ikke med. — Dette falder sammen med Hertug Valdemars Oprør mod Kongen, hans Underkastelse i Nyborg 31. Marts 1286 og Kongemordet St. Cecillie Nat 1286.

I Aarene 1287-88-89 og første Halvdel af 1290 er Sønnerne sta-

dig eller saa godt som stadigt med, men saa støder man den 22. Juli 1290 paa et mærkeligt Dokument, der baade findes i Urkundenbøgerne og i D. R. B.³⁵), og som findes, eller i hvert Fald før Krigen fandtes i Original i Arkivet i Schwerin, i Følge hvilket: „Erik af Guds Naade o. s. v. ....“

„gør vitterligt, at vi med vore elskede Frænder Hr. Henrik af Werle og Hr. Klaus af Wenden og Junker Klaus af Rostock har afsluttet følgende Overenskomst, nemlig at vi .....

vil lade nævnte Hr. Henrik anvise 1000 Mark Sølv, nævnte Hr. Klaus ligesaa 1000 Mark Sølv og Junker Klaus af Rostock 500 Mark Sølv i Godser eller Jorder liggende i Skaane, paa Sjælland eller Fyn ..... paa Betingelse af, at de i to Aar vil undlade at begunstige vore Fjender, det være sig Nordmændene eller nogensomhelst andre, at de vil undlade paa nogen Maade at yde dem Hjælp imod os, og at de ikke paa nogen Maade vil tillade nogen at rejse fra deres Omraader eller igennem deres Omraader til Hjælp for disse vore Fjender. Hvis fremdeles de fornævnte Herrer ..... vil rejse Retskrav i Anledning af nogle Jorder og Godser, vil vi enten forlige os med dem indbyrdes, hvis det kan lade sig gøre, eller i Nærværelse af og efter vort Riges bedste Mænds Raad forholde os med Hensyn til disse Jorder og Godser, som der med Rette bør forholdes.

Forhandlet i Helsingborg i det Herrens Aar 1290 paa Marie Magdalenes Dag i Nærværelse af vor kære Moder og Hr. Konrad, Markgreve af Brandenburg, vor kære Onkel, hvis Segl er vedhængt, fordi vort Segl i Øjeblikket ikke er hos os.“

Andre Medbeseglere var der ikke!

Det har aabenbart været et meget privat Foretagende, som ikke alle og enhver behøvede at kende!

Af Stamtavlerne (Side 93) fremgaar, at Dronning Agnes's og Markgreve Konrads Moder var Søster til den omtalte Hr. Henriks Morfar. Det fremgaar yderligere, at de tre Herrer, der faar Pengene eller Jordegodset er Overhovederne for de tre Grene, som Familien Werle-Rostock havde delt sig op i. Hr. Henrik var Søn af den tidligere omtalte „Nicolaus, Henrici Filius“.

Klaus (= Nicolaus = Niels) var Henriks Brodersøn og blev senere gift med Dronning Agnes's Datter Rixa. Han omtales senere under Navnet Niels II Werle. Junker Klaus var Henriks Halvnevø.

Henrik af Werle selv var gift med Birger Jarls Datter Rixa. I

Ægteskabet var der de to forannævnte Sønner Niels og Henrik og en Datter Rixa.

Det sidstnævnte Dokument er meget mærkeligt. Det synes jo at være kommet i Stand ved Indgriben af Markgrev Konrad, og det synes klart at tyde paa et meget nært Venskab eller Slægtskab mellem Werlefamilien og mindst een af Kongemorderne — og af disse kan der kun være Tale om Niels Hallandsfar.

Skal man finde en Plads til ham indenfor Werlefamilien, maa det blive Niels, Søn af Henrik af Werle og Rixa Birgersdatter, den samme Niels, der myrdede sin Fader den 8. Oktober 1291.

Trods Eftersøgninger har jeg ikke fundet noget, der kan modbevise denne Antagelse.

Men inden vi gaar over til den endelige Behandling af Spørgsmaalet: Niels Henriksen Hallandsfar, vil det, for at lette Forstaaelsen af mange Ting, være rettest at se paa det næste Dokument, der omhandler Knabstrup.

Den næste Gang, Knabstrup dukker op i Historien, er ved et Dokument dateret 28. Januar 1377. Det findes i Original paa Latin i Rigsarkivet og lyder i Oversættelse saaledes:

„Oluf, af Guds Naade Danernes, Slavernes og Gothernes Konge til alle, som ser dette Brev, Hilsen og Gunst. Efter at det af den ærværdige Fader og Herre i Christus Niels, af Guds Naade Biskop i Roskilde, personlig tillige med særdeles ædle og retsindige Mænd nu nys nærværende paa vort Retterting her i Ringsted, sandfærdigt er tilkendegivet, paa retsgyldig Maade bevist og af dem som deres rette Overbevisning dømt, at nogle Godser nemlig hele Landsbyen Kongs Ortherp, Knapsterp, en Gaard i Algistorp, en Gaard i Bondorp og en Gaard i Kagerop i Merløse Herred, i Henhold til Arveretten helt og holdent tilhører vort Kongerige Danmarks Konge, saa tilkender Vi, godkendende den afsagte Dom og Afgørelse derom, fornævnte Krone fornævnte Ejendomme med alle deres rette Tilliggender som fri Ejendom, indtil den nærværende Dom og Afgørelse ved sandfærdigere Vidnesbyrd paa ret og lovlig Vis afkræftes, strængt forbydende nogen paa nogen Maade mod vor og vore Efterfølgeres Vilje at befatte sig med nævnte Ejendomme.

Givet i Ringsted under vort Rettertings Segl, Anno Domini 1377, den fjerde Dag før den hellige Jomfru Maries Renselsesfest (d. e. Kyndelmisse) bevidnet af Niels Drage.“

At Sagen drejer sig om noget med Knabstrup i Merløse Herred er tydeligt nok; men hvad saa med de andre nævnte Gaarde m. m.

En Gaard i Algestrup har hørt under Knabstrup indtil C. D. Lunn mageskiftede den bort i den store Mageskifte-Periode 1783-88.

Bonderup By laa ca. 500 m. S. Ø. f. det nuværende Knabstrup. Den blev helt og holdent nedlagt og dens Jorder lagt ind under Knabstrup af Baron Vittinghof Aar 1688.

Gaarden i Kagerup blev solgt fra i den Periode, hvor Villars Knudsen Lunn omkring 1840 solgte Bøndergodset til Fæsterne, saa de blev Selvejere.

Men saa er der Kongs Ortherp, eller, som der staar i Originaldokumentet Kongs Ortherp — Knapsterp.

Nationalmusæets Stednavneudvalg oplyser, at Ortherp paa Nutids dansk vil blive til Ordrup. Or betyder Ore, Overdrev, Udmark.

Rigsarkivets Ekspert i Læsning og Tydning af gamle Dokumenter udtalte paa Forespørgsel, at der ikke er noget til Hinder for, at man kan forstaa Dokumentet saaledes, at det hele kom til at betyde „det Kongen tilhørende Overdrev af Domænen Knabstrup“.

Saaledes tydet bliver der Mening i det, naar man ser paa Terrainet omkring det nuværende Skel mellem Torbenfeld og Knabstrup, hvor vi stadig har Navnene Ore og Overdrev.

Det foran omhandlede Jordegods kan ikke være det, som Niels Absalonsen i 1289 solgte til Roskilde Bispestol, thi dette sælges ligesaa lovformelig til Dronning Margrethe i 1410, som senere skal blive omtalt.

Det kan heller ikke være det fra Niels Henriksen inddragne, thi det forhen omtalte Pantebrev af 1289 bliver baade i 1407 og 1408 atter læst og tinglyst og forsynet med Rettertings Segl, medens der ikke med et Ord henvises til Dokumentet af 1377.

Men saa maa der altsaa have været en tredie Part Knabstrup, til hvilken Kongen havde Arveret. Og naar Kongen har haft Arveret, maa Knabstrup have været Kongelev eller kongeligt Ornum.

Dette rejser Spørgsmaalet: „Har der i Tiden nærmest før 1377 levet et medlem af Kongehuset,

- I - der selv ved Arveret kunde have Andel i kongeligt Ornum,
 II - der stod Kongen saa nær, at Kongen var nærmeste Arving,
 uden at nogen andre kunde gøre rimelig retslig Indsigelse
 derimod, og
 III - som hørte under kirkelig Jurisdiktion.

En saadan Person fandtes virkelig, nemlig Kong Valdemar Atterdags kødelige Kusine Prinsesse Agnes, Datter af den landflygtige svenske Kong Birger Magnussen og hans Dronning Margrethe, der var Søster til Kongerne Erik Menved og Christoffer II. Prinsesse Agnes havde siden 1344 været Nonne i Slingerup Kloster.

Dette Kloster havde Kong Erik Menved ved Brev af 1311³⁶) taget under sin særlige Beskyttelse og givet det forskellige Privilegier, hvilket Christoffer II alt sammen havde bekræftet ved Brev af 1321³⁷).

Naar alle disse Ting tages i Betragtning, ligger det nær at slutte, at det i Dokumentet af 1377 omtalte Jordegods er det svenske Kongepars private Arvegods. Denne Tanke bestyrkes yderligere derved, at det udtrykkelig bestemmes i det Dokument af 1329³⁸), ved hvilket Christoffer II giver sin Halvbroder Grev Johan III af Holsten (Johan den Milde, Rævejohan) Sjælland som Pantelen, at deres Søster hhv. Halvsøster Dronningen af Sverrig „*fremdeles frit skal nyde alt sit rette Arvegods, som hun har haft og endnu har i Danmark*“.

Dette Gods maa ved Dronningens Død i 1341 være gaaet i Arv til hendes eneste levende Barn, Datteren Prinsesse Agnes. Da hun i 1344 gaar i Slingerup Kloster, kommer Jordegodset under gejstlig Jurisdiktion.

Prinsesse Agnes's kødelige Fætter, Kong Valdemar Atterdag har aabenbart syntes, at hans Kusine ikke var passende aflagt, thi ved Skrivelse af 8. Februar 1344 har han givet „Klosterfruerne i Slingerup Kloster al Slingerup By, vor Gaard Hjortøgh og den Del, som os tilhører i Sigerslevvester med Kirken og med al kongelig Ret“. Han giver dem det nævnte Gods „og alt andet deres Gods fri at være for alle kongelige Bønders Tyngsel med

alle andre Friheder, som de har haft af Konger i Danmark“, imod at Klosteret forsyner Prinsesse Agnes „for hendes Livstid og to Tjenestemøer til hende med Mad og Øl og andet, som dem gøres Behov“, og saa desuden læser Sjælemesser for hende og den øvrige kongelige Familie.

Denne Skrivelse er medbeseglet af Biskop Svend af Aarhus og af Roskilde Domkapitel, der jo saa formodentlig — man fristes til at tro det — har haft en Slags Tilsyn med, at Kongens Vilje skete Fyldest.

Da Prinsesse Agnes døde ca. 1375, var hendes Fætter Kongen nærmeste Arving; baade hendes og hans Forældre var døde, og ingen af dem havde levende Søskende eller Søskendebørn. Den afsagte Dom maa sikkert anses som Slutningen paa Opgørelsen af hendes Bo.

Morsomt nok har man fra samme Retsmøde et Dokument, der tilkender Hr. Ebbe Jacobsen en Gaard i Skovlunde. Det er ganske øjensynligt en Slags Sagførersalær, fordi Hr. Ebbe Jacobsen har bestyret Prinsesse Agnes's Ejendomme.

Ud af hele denne Arvesag og af den Maade, hvorpaa den er blevet behandlet og paadømt, fremgaar det, at Knabstrup har været gammelt kongeligt Arvegods, kongeligt Ornum. Med denne Baggrund er det ogsaa forstaaeligt, at Kong Erik Menved i 1289 har ladet sig forevise det Dokument³⁹), hvorved Hr. Niels Absalonsen afhænder sin Part af Knabstrup til Roskilde Bispestol. Kongen maa vide, hvor kongeligt Ornum bliver af. Og ser man efter i Bispestolens Jordebog, finder man, at Bispestolen i Sdr. Jernløse Sogn har ejet et Stykke Jord, der i Størrelse godt nok svarer til det, som Hr. Niels Absalonsen afhændede i 1289. Den Side af Sagen maa altsaa regnes for at være i Orden.

Kong Valdemars Jordebog fra 1231 omtaler derimod ikke noget om kongeligt Ornum i Sdr. Jernløse Sogn. Naar Knabstrup har været gammelt kongeligt Ornum — saaledes som Dokumentet af 1377 jo viser — maa det før 1231 være gledet ud af Kongens Haand og over paa svensk Haand; thi hvis den svenske Dronning Margrethe, Kong Erik Menveds Søster, havde faaet det i Medgift, maatte det have været opført i Jordebogen i 1231.

Hvorledes Arvegangen kan tænkes at være sket fra kongeligt Ornum fra før 1231 tilbage til kongeligt Ornum i 1377 ses af Tavle D, S. 94, hvor det fremgaar, at Knabstrup formentlig er givet Valdemar II's Søster Richitza som Medgift, da hun i 1220 blev gift med den svenske Kong Erik Knudsen. Da det ligger i den menneskelige Natur, at man hellere skiller sig af med noget, man har faaet til, end med noget, der er arvet Slægt efter Slægt, ligger det nær at formode, at Knabstrup har hørt med til det Gods, som Knud V gav sin Søster Sofie i Medgift ved hendes Giftermaal med Kong Valdemar I, hvorefter det er gaaet til Richitza ved hendes Giftermaal. Men noget bestemt herom kan ikke siges.

I den foreliggende Domsafsigtelse af 1377 har vi det interessante Tilfælde, at Bispen, under hvis Jurisdiktion Arvegodset er, og som har sit eget Retterting i Roskilde, maa møde op i Ringsted ved Kongens Retterting, for der at afsige en Dom, som han normalt skulde have afsagt i Roskilde — hvis det havde været mindre fornemme Personer. Men selve Sagen, der paakendtes, har været saa soleklar og lige til, at Kongens Rettertingsformand, Hr. Niels Drage — og hans Skriver — har sparet sig selv for Ulejligheden ved at skrive alt det om „Ager og Fægang, Skov og Fiskevand o. s. v. alt medregnet og intet undtaget“, som man ellers finder i den Slags Dokumenter, men har nøjedes med at skrive „totam villam Kongs Orterp“. Da det latinske „villa“ kan betyde baade Landsby og Gaard med Udhuse og Tjenestefolks Boliger og Jord til, tror jeg ikke man gaar meget fejl ved i dette Tilfælde at oversætte *Villa* ved *Ejendom* eller *Domæne*. Og „totam“? Ja, det er altsaa det hele; „alt medregnet, intet undtaget“.

Arvegangen før Valdemar II maa derfor have været:

Hertug Magnus — Knud V (Sofie) — Valdemar II
 eller
 Knud Lavard — Valdemar I — Valdemar II;

men hvilken af de to Muligheder, der er den rigtige, kan ikke afgøres. Heller ikke kan det afgøres, ad hvilke Veje Knud Lavard eller Hertug Magnus har faaet det. Men det maa vel være

Fædrearv, i hvilket Tilfælde begge Arvelinier samles i Kong Sven Estridsøn († 1076).

Det maa vistnok være paa sin Plads kort at gengive den landflygtige svenske Kongefamilies Historie.

Kong Birger Magnusson var Søn af Kong Magnus Ladelaas og Dronning Hedvig fra Holsten. Han var født 1280.

Ved sin Faders Død 1290 arvede han Kronen, men da han jo kun var 10 Aar gammel, styrede Torgils Knutson Landet. I 1298 blev Kong Birger gift med Erik Menveds Søster Margrethe.

Torgils Knutson var en af Sverrigs store Statsmænd, og saa længe han stod for Styret, gik alt godt, og under Stridighederne mellem Kong Birger og hans Brødre Erik og Valdemar stod han helt paa Kongens Side; men da han var dræbt i 1306, flammede Broderstriden op. Det endte med, at Birger efter et grimt Forrædderi lod Brødrene dø af Sult — Svenskerne siger, at det var Dronningen, der stod bag det Forrædderi — men et almindeligt Oprør brød ud og Kongen med Dronning og Datteren Agnes flygtede til Danmark 1318, hvor Erik Menved gav dem Holbæk Len som et „blygsamt underhåll“, som en svensk Historiker siger.

Forstaaeligt nok, at de blev anbragt netop der, da Ægteparret jo maa have ejet det i Dokumentet af 1377 omhandlede Jordegods, Knabstrup m. m., der let kunde tilses fra Holbæk Slot.

Kong Birger døde i 1321; han blev begravet i Ringsted, hvor ogsaa Dronningen senere stedtes til Hvile.

Vi maa gaa ud fra, at Dronningen og Prinsesse Agnes er blevet boende nogen Tid i Holbæk Slot og har her aabenbart haft Besøg af Dronningens Broder, Kong Christoffer II, thi han har 14. Marts 1321 og den 16. april 1322 udstedt Breve derfra. Men i 1323 maa hun rimeligvis være flyttet, thi i det Aar blev Lenet overdraget til Hr. Knud Porse, Søn af den fra Kong Erik Glipings Drab kendte Peder Porse.

Hvad vilde egentlig være rimeligere, end at hun flyttede til sin egen Ejendom Knabstrup, efter at hun havde benyttet de mellemliggende Aar 1321—23 til at faa Stedet beboeligt.

Vi véd intet om, hvad der har staaet af Bygninger paa Knab-

strup inden den Tid, men saa vidt man véd, stod der paa Holbæk Slots Grund nogle Bindingsværkshuse og et enkelt fast Hus eller Taarn, og der laa en Vandmølle lige nedenfor ved Stranden. Det maatte synes naturligt at lave noget lignende det Sted, hvor Dronningen flyttede hen. Denne Tanke underbygges derved, at nogle Bindingsværkshuse og et fast Hus eller Taarn var den gangbare Model af en Herremands Bolig i de Tider, og at man paa Gammel-Knabstrups Grund netop har fundet Sporene af noget saadant. En Vandmølle har ligget lige ved Siden af, nemlig ved det nuværende „Halehus“. Tanken underbygges ved, at det i Indledningen omtalte Taarn har Maal i „runde Tal“, naar det maales i svenske Fod (35 × 30).

Ved at tænke os Forholdene, baade Ejendomsforhold og politiske Forhold paa denne Maade og under Hensyn til Terrænforholdene, har vi ogsaa en rimelig Forklaring paa, at det paagældende Jordegods kunde gaa under Navnet „Kongens Ordrup“ eller Kongens Overdrev i Modsætning til mulige andre Overdrev, der nu er forsvundet eller som genfindes i Navnet Orekrog for den nærmeste Del af Torbenfeld Skov.

For at skaffe Vand til Møllen maatte man bygge Dæmning ved det nuværende „Halehus“ og danne „Halesøen“. Ordet „Hale“ betød efter Datidens Sprogbrug en smal Halvø omgivet af Vand eller Sump. (Vi kender Navnene Rævshalen, Ulvshalen.)

En lille Del af Torbenfeld Skov S. f. Halehuset har bevaret Navnet „Dronningehalen“. Gaar man den nøjere igennem, viser det sig, at der *der* har været en smal Halvø ud i Halesøen. Se Fig. I. Det er formodentlig denne „Hale“, der har givet Navn til Søen og Huset, og det har staaet i Folks Bevidsthed, at Halen har tilhørt „Dronningen“, nemlig den svenske Dronning Margrethe, Erik Menveds Søster.

Tiderne var jo meget urolige, Riget var paa det nærmeste opløst. Retten sad i Spydstagen.

I en Skrivelse⁴⁰) til Paven med Klage over en selvbestaltet Biskop i Børglum fortæller Kong Christoffer, at baade han og hans Søster, Dronningen af Sverrig ved en Lejlighed har maattet flygte paa Grund af de herskende Uroligheder. Man faar dog af

Skrivelsens kortfattede Udtalelser det Indtryk, at denne Flugt er foregaaet et Steds i Jylland; men den giver et Billede af den almene Tilstand i Landet.

Der var derfor al mulig Grund til at befæste sig efter Evne. Da Dronning Margrethe Svenske i det hele taget, efter hvad man véd om hende, har været en foretagsom Dame og Datter af en meget foretagsom Moder, skønnes det ikke urimeligt at tilskrive hende Indretningen af Gammel-Knabstrups Befæstning, Bygning af Dæmningen, Opstemning af Søen og Bygning af Møllen ved Halehuset, idet alle disse Ting hører naturligt sammen. Borgen kunde give Bolig og Beskyttelse. Møllen kunde give Indtægter.

Alt i alt maa man gaa ud fra, at Dronningen har haft sit faste Ophold paa Knabstrup sammen med sin Datter, Prinsesse Agnes, indtil Dronningen døde, og Prinsessen gik i Kloster som foran omtalt. Jeg skal kun nævne, at jeg ogsaa har truffet en Meddelelse om, at Dronningen efter Kongens Død var indtraadt i St. Peders Kloster i Næstved. Da dette imidlertid var et Munkekloster, staar Meddelelsen vist ikke helt til troende.

Med den Sans for Naturskønhed, der ligefrem straalere ud af Middelalderens Folkeviser, i Erindringen, vil det ikke være vanskeligt at tænke sig, at Dronningen mangen en Sommeraften har ladet sig ro over til Dronningehalen, eller at hun er gaaet ad Dæmningen forbi Møllen. Thi smukt maa der have været. I Forgrunden Søen og bag denne Skrænterne af Grønnebjerg og Rejsbjerg beklædt med Skov eller Krat, ind mellem Skovstrimlerne de dyrkede Marker, der lovede en god Høst, og midt i det hele Gaarden med sine røde Mure.

Og vi har vel Lov at tænke os, at Dronningen ofte har ladet sit Liv passere Revy for sig, lige fra den Dag, da hun i Glans og Herlighed blev Sverrigs Dronning og i Morgengave fik Fjærdhundaland med Byen Enkøping, og til hun som Flygtning kun havde det Stykke Knabstrup og de tre Bøndergaarde tilbage af al Fordums Rigdom.

Vi kan vist ikke gaa meget fejl ved at tænke os, at hun ofte har talt med sin Datter om Livets Omskiftelighed og Forgængelighed, og med den Baggrund er det ikke underligt, at Prinsesse

Agnes ved sin Moders Død i 1341 har valgt at ombytte sit hidtidige Livs Uro med Klosterets Fred.

I Henhold til foranstaaende har Domænen Knabstrup oprindeligt været kongeligt Ornum; men den har været udenfor de danske Kongers Eje før 1231. Den er i Tidens Løb blevet delt i tre Dele, af hvilke den ene ved Dommen af 1377 er vendt tilbage til dansk kongeligt Eje igen.

Og hermed kan vi vende tilbage til Niels Henriksen af Werle. Havde han nu nogen Mulighed for at have kunnet arve noget dansk kongeligt Ornum, specielt en Part af Knabstrup?

Ja, og særdeles gode Muligheder endda, idet hans Moder Rixa Birgersdatter var Søster til Kong Magnus Ladelaas og Datterdatter af Dronning Richitza Valdemarsdatter, gift med Kong Erik X.

Rixa Birgersdatter har, som Skik og Brug var, ganske sikkert medbragt noget Jordegods som Medgift ind i Ægteskabet, saa det vil kun være rimeligt, at hun, naar hun ved sit Giftermaal forlader Sverrig for at gaa til Mecklenburg, som Medgift faar noget af det, Familien ejede i Danmark. Og vi har jo lige set, at Knabstrup hørte med til det, som Rixa Valdemarsdatter fik som Medgift — eller Mødrenearv — i 1210.

Visse Dele af Halland var heller ikke omtalt i C. Paludan-Müller „Om Kong Valdemars Jordebog“⁴¹). Maaske af samme Grund som Knabstrup ikke er omtalt. Det er jo muligt, at saadanne Dele ogsaa har været Part af Rixa Birgersdatters Medgift, og at det er dette Hallandsgods, der i 1283 bliver mageskiftet mod Nielstrup paa Lolland.

Hvad Rixa Birgersdatter har medført som Medgift, har imidlertid ikke kunnet give hendes Svigerfader Tilnavnet Hallandsfar; men vel hendes Søn.

En kort Oversigt over Niels Henriksen af Werles Liv maa da se saaledes ud:

Han maa være født ca. 1263 (Tavle C). Han er formodentlig efter Tidens Skik sendt tidligt hjemmefra. Troels Lund nævner, at Adelens unge Sønner i det 16. Aarhundrede blev sendt hjemmefra i 7-Aarsalderen for at lære „Guds frygt og Rytteri“. Han

kan vel tænkes at være blevet sendt til noget af sin Moders Ejendom i Halland og være stillet under Opsyn af et Medlem af Slægten Porse. Han nævnes jo Gang paa Gang i Dokumenterne sammen med Peder Porse. Derved kan han have erhvervet sig Tilnavnet Hallandsfar.

Da en „Niels Hallandsfar“ i 1272 nævnes som Kautionist for Kongens Laan hos Lübeck-Borgere⁴²), er Rixa Birgersdatters Søn kun en Dreng, saa han maa vel være tvunget til at gaa frivilligt med. Naturligvis kunde det synes underligt, at man tog en Dreng med i det Selskab, men Sagen drejede sig mere om Formuerne, Godserne, end om Personerne. Dette med at gaa i Indlager kunde for Rixas Søn højst regnet medføre et Besøg hos Onkel Henrik Borwin III i Rostock. Hvis det havde været hans Bedstefader, Fyrst Niels, der havde været ment, havde det været rimeligt, om Sagen havde været nævnt i Urkundenbøgerne for Mecklenburg og ikke bare i en udateret Paategning i Lübeck.

Niels, Henrici Filius, nævnes ikke i de mecklenburgske Urkundenbøger før den 1. August 1282, da Henrik I Werle „med Samtykke af mine Sønner“ forlener Domkirken i Güstrow med noget Gods⁴³). Derimod nævnes Niels ikke i 1283 til Trods for, at Aarbøgerne for Mecklenburgs Historie viser, at Niels fra 1282 at regne deltager i Regeringen. Naar han ikke er nævnt i sit Hjemlands Dokumenter det Aar, mindes man om, at Niels Hallandsfar det Aar mageskiftede Gods i Halland mod Gods paa Lolland⁴⁴) — og da dette skete med Kongens Billigelse, maa der have været kongeligt Ornum med i Spillet.

Men man kan ogsaa tænke paa, at det maaske ikke har været helt behageligt for Niels, Rixas Søn, fra et mere ubundet Liv i Halland at komme hjem til den faderlige Myndighed i Werle, hvorfor han saa vidt muligt har skaffet sig noget at varetage andre Steder. Han var jo en 19—20 Aar. (Det har ikke været eneste Gang, en ung Mand har følt Trang til at staa paa egne Ben.) Han er heller ikke med i 1283, da hans Fader og Farbroder sammen med adskillige andre Fyrster slutter et Forbund til Fredens Bevarelse.

I Dokumenter i Urkundenbøgerne fra 1284 og første Halvdel

af 1285 er Niels og hans Broder Henrik stadig nævnt enten som Medunderskrivere eller som Vidner, men man mangler dem i anden Halvdel af 1285 og hele Aaret 1286.

Om Foraaret dette sidste Aar er det, at Hertug Valdemar Eriksen har maattet bede Kongen om Forladelse for de Oprørsforsøg, han i „ungdommelig Letsindighed“ har begaaet⁴⁵). Adskillige Herrer, bl. a. Henrik II af Mecklenburg, gik i Borgen for, at Hertugen vilde overholde sine Forpligtelser overfor Kongen, men Herrerne af Werle og Rostock var, som foran omtalt, ikke med som Garanter⁴⁶).

Og saa bliver Kongen dræbt den 11. November 1286. Dommen over Kongemorderne afsiges Pintsedag 1287, og Hertug Valdemar Eriksen antages som Rigsforstander under Erik Menveds Mindreaarighed*).

Allerede den 5. Juni har Dronning Agnes sluttet Aftale⁴⁷) med Markgreverne af Brandenburg, Fyrsten af Rügen og Hertug Valdemar Eriksen af Sønderjylland om, at de aldrig vil slutte Forlig med Kongemorderne — men Herrerne af Werle er ikke med hertil.

Derimod tager den norske Konge de fredløse under sin Beskyttelse den 25. Juni s. A.⁴⁸), og blandt de fredløse nævnes Niels Hallandsfar.

I Løbet af de næste Aar gaar Krigen mellem Kongen og de fredløse sin jævne Gang, og man træffer stadig først og fremmest Marskens Navn og dernæst Grev Jacob og nogle af de andre, men aldrig Niels Hallandsfar.

Derimod fremgaar det af Urkundenbøgerne, at Niels „Henrici Filius“ i Aarene 1287—88—89 til Stadighed har været med til Regeringshandlingerne hjemme i Werle. Desuden har han og hans Broder den 13. December 1288 givet Sjælegaver for deres Moder, — og 1½ Maaned senere pantsætter Dronning Agnes den paagældende Part af Knabstrup til Andreas Kammermester som Pant for en Sum, som Kongen i Forvejen havde faaet til

*) Dette sidste har altid — uden at jeg i øvrigt vil drage Sammenligninger — mindet mig om den Regel, at hvis man vil have en paalidelig Herregaardsskytte, skal man antage en gammel Krybskytte.

Laans. Det ser stærkt ud til, at de to Ting hører sammen. Den Knabstrup-Part kunde selvfølgelig ikke inddrages, saa længe Niels's Moder, Rixa Birgersdatter, levede, thi det var jo hendes; men ved hendes Død kom den svært belejligt til at klare Gælden til Andreas Kammermester, idet den har været regnet som Niels's Mødrenearv. (Se Tavle D.)

I første Halvdel af 1290 er i Følge Urkundenbøgerne udstedt fire Dokumenter, hvoraf Sønnerne kun havde været med til de to. Men efter at Kong Erik den 22. Juli 1290⁴⁹⁾ har købt Mecklenburgerne ud af Krigen mod de fredløse, har Sønnerne ikke været med til at besegle Dokumenter, selv om det nævnes, at de har givet Tilslutning.

Den 8. Oktober 1291 melder Urkundenbogen, at Fyrst Henrik er „myrdet af sin Søn“. En Fodnote siger, at det samme staar i en Kirkerude i Doberan, hvor han er begravet.

Nogen Grund til Mordet omtales ikke der. I andre, men senere, Skrifter siges, at Grunden var, at Faderen havde giftet sig igen; men da endnu senere Skrifter ogsaa tier stille med Grunden, maa denne vist nærmest søges i personlige Uoverensstemmelser som Følge af Kong Erik Menveds Penge.

Efter Mordet blev begge Sønnerne, Niels og Henrik, fordrevet af deres Fætter, der har faaet Navn og Betegnelse Niels II af Werle.

Efter dette har jeg af Urkundenbøgerne kun fundet, at Niels Henrici Filius har udstedt eet Dokument, dateret den 1. September 1292. Det omhandler en Sammenslutning mellem ham og nogle Fyrster af Rügen m. fl., men Formaalet med den omtales ikke. Kun hans eget Segl findes under, og der er ikke Spor af anden Besegling. Dette kunde maaske tydes som om de andre Herrer ikke har villet være med under hans Førerskab. Og det var maaske klogt.

Der findes en Skrivelse af 15. Maj 1298 fra Markgrev Albrecht Brandenburg, hvor man blandt Vidnerne finder „Domicellus Nicolaus de Werle“. Det er sidste Gang, jeg har fundet ham nævnt; kort efter det maa han formodentlig være død. Dette passer godt nok med, at han ikke nævnes i Kong Birger Mag-

nussons Beskærmelsesbrev af 1302⁵⁰), hvor andre fredløse, som man véd er døde, heller ikke nævnes, nemlig:

Arvid Bengtsen — henrettet 1288.

Marsk Stig — død 1293.

Rane Jonsen — henrettet 1294.

Aage Kagge — dræbt i Viborg 1295.

De mecklenburgske Urkundenbücher har ikke selvstændigt nævnet Navnet Niels Hallandsfar, men det er anvendt i officiel Skrivelse i 1272 fra Danmark til Lübeck. Han har altsaa været kendt som „Hallandsfar“. Naar han i danske Dokumenter angaaende Mordet og Dommen derfor samt i de norske Beskærmelsesbreve stadig har faaet dette Navn, er det sikkert for at slaa fast, at Forbryderen er en dansk Godsejer og ikke en udenlandsk Fyrstesøn. Naar han dog i 1289 kaldes „Hr. Niels Henriksen“ — Dominus Nicolaus Hinrikssun — kan dette skyldes, at det paagældende Dokument er et ganske privat Papir⁵¹), der ikke er beregnet paa at komme til Offentlighedens Kundskab paa samme Maade som Domme og Beskærmelsesbreve med deres Udtalelse „notum facimus universis“. Pantebrevet af 1289 *bekendtgør* nok noget, men Brevets hele Indhold fastslaar Hr. Niels Henriksen som dansk Godsejer. At samme Godsejer dog har været noget særligt, fremgaar maaske af den Samling Herrer, der var Vidner ved Forretningen.

I hele denne Historie lægger man uvilkaarligt Mærke til, at naar Hr. Niels Hallandsfar har Forretninger i Danmark, forekommer Junker Nicolaus, Henrik I's Søn, ikke i de tyske Urkundenbøger; men naar han forekommer i disse, savner man Niels Hallandsfar som aktivt Medlem blandt de fredløse.

Et endeligt Bevis i Form af egen Tilstaelse for, at Hr. Niels Henriksen, Hr. Niels Hallandsfar og Dominus Nicolaus de Werle, Henrici Filius er een og samme Person, har jeg ikke kunnet finde; men jeg har, som foran nævnt, heller ikke fundet noget som helst, der udelukker det. Tvært imod!

Andreas Kammermesters Pantebrev af 1289 — og selve Pantet, den fra Niels Henriksen inddragne Del af Knabstrup — har

haft en noget mærkelig Skæbne, som det ikke har været muligt at følge i Enkelthederne, fordi de foreliggende Oplysninger er for smaa og spredte, og som oftest mangler de endda Datering.

Det synes, som om der har været handlet en Del med Pantebrevet eller Pantet, Brugsretten til Jorden, thi i „De ældste danske Arkivregistraturer“ Bind IV Side 50 finder man under en Opregning af nogle Dokumenter:

„2. Item Hr. Johan Møltings skøde Brev paa Knapstorppe“,
men en Tidsangivelse mangler ganske.

Senere i samme Bog finder man paa Side 103 under Aar 1399:

„Johannes Prior i Antvorskov annammede Barnum Eriksen og hans Hustru i Hospitalet, og gav de til Klosteret for deres Underhold udi i deres Livs Tid til evindelig Ejendom ..... deres Gods udi Knabstrup, som skylder 6 Pund Korn, nok 2 Gaarde i Kagerup skylder begge en Tønde Smør.“

Og senere paa Side 114:

„Knapstorp. Barnum miles, dedit domini 1 lest i Knapstorp og en Tønde Smør i Kagerup.“

Jeg har ikke kunnet udfinde, hvorledes Barnum Eriksen Skarsholm er kommet med ind i Knabstrups Historie og ej heller, hvorledes Antvorskov Kloster er kommet ud deraf.

Hvad angaar Hr. Johan Moltke, da synes det — under Hensyn til det næste Dokument, der her skal omtales — rimeligt, at han har købt Pantebrevet af 1289, eller maaske snarere Brugsretten, af Andreas Kammermesters Arvinger, eller maaske af Antvorskov Kloster, der har faaet det af Hr. Barnum Eriksen, der igen har købt det af Andreas Kammermesters Arvinger.

Paa den Tid, det her drejer sig om, nemlig Slutningen af 1300-Tallet, var der tre Herrer, der skrev sig til Torbenfeld, nemlig.

- I Hr. Johan Conradsen Moltke. Han var i Aarene 1369—76 Hovedsmand paa Nyborg Slot. Han skødede 1391 Lykkesholm til Dronning Margrethe. Han blev Ridder 1398 og døde 26. November 1399.
- II Hans Broder Hr. Ewert Conradsen Moltke. Han var Kammermester 1365—74 og var 1375 Marsk og Rigsraad. Han skrev sig til Torbenfeld 1377 og var samtidig Hovedsmand i Faaborg. Han døde 1381.
- III Deres Svoger Niels Bosøn Gruppe, gift med Elself Conradsdatter, der ved sin Død efterlod sig en Søn, Evert Nielsen Gruppe, der aabenbart ogsaa har

været en betydelig Mand, idet han i 1401 var med til at besegle Kong Eriks Stadfæstelse af Dronning Margrethes Testamente.

Som nævnt døde Hr. Johan Moltke den 26. November 1399. Der maa ganske naturligt være foretaget en Opgørelse af hans Bo, og ved denne maa Dronning Margrethe — Godssamlere — være mødt op med sit Ejendomskrav grundet paa Pantebrevet af 1289, thi i Rigsarkivet findes et saalydende Dokument (oversat til mere nutids Dansk):

„Jens Gjørsting, Landsdommer i Sjælland, Broder Laurentz, Abbed i Ringsted, Hartvig Bryske, Henrik Jensen, Riddere ere, Peder Jensen af Vindrup, Jens Skytte af Sandby og Clemens Pedersen af Søtofte, der af Vapn ere, hilse vi alle denne Skrift se eller høre med Gud.“

„Dette kundgøre vi alle nærværende eller komme skullende, at efter Guds Fødselse Aar MCD den ottende Dag næst før Santi Johannes Dag Baptisti, have her paa vort Landsting nærværende flere gode Mænd, saa og hørte, at der var beskedne Mænd skikkede som Johan Moltke, Ewerd Moltke og Ewert Grubbe og lode af et Gods, som hedder Knapstorp, og kendes dem ingen Ret inden det fornævnte Gods at have, item opbøde de Heste og Penninge, for at Hr. Johan Moltke af Torbenfeld havde haft det Gods.

Som vi hørte og saa, saa vidne vi for alle Mænd.

Givet Aar og Dag som for er nævnt.“

Dette er jo at ligne ved en formel Aflevering og Regnskabsaflæggelse under Iagttagelse af alle nødvendige Former, saa man maa gaa ud fra, at alle Bestemmelser i Pantebrevet af 1289 maa være sket Fyldest. Men det har formodentlig været en daarlig Forretning for Johan Moltkes Arvinger, thi Penge har jo den sørgelige Egenskab, at de som Regel taber i Købekraft, saa den Sum af 160 Mark Penge, der vel knebent har svaret til Værdien af det omhandlede Jordegods i 1289, kan næppe have dækket Værdien af det samme Stykke Jord i Aaret 1400.

Det maa dog beklages, at man ikke ved samme Lejlighed har foretaget en formel Afmærkning af de omhandlede Ejendommers Grænser. Mange senere Vanskeligheder havde sikkert derved været undgaaede. Men det skete altsaa ikke.

Men de Moltkeske Arvinger har ganske sikkert været utilfredse med Landstingets Kendelse og har appelleret Sagen. Thi i *Scriptores Rerum Danicarum* finder man en Genpart af en Kendelse af Sjællands Landsting under Forsæde af forannævnte

Jens Gjørsting, ved hvilken Dokumentet af 1289 læses op og oplyses under en Retssamling den 7. November 1407.

Dette synes imidlertid ikke at have tilfredsstillet de Moltkeske Arvinger, thi man finder, at Sagen er læst, oplyst og aabenbart paadømt en Gang til den 19. Juli 1408, og denne Gang er Dokumentet forsynet med det kongelige Rettertings Segl — Sigillum Erics Pomerani cum cruce et tres leonibus —.

Saaledes endte Striden paa det Tidspunkt.

Men det faar stadig staa hen, hvorledes den fra Hr. Niels Henriksen inddragne Part af Domænen Knabstrup er vandret fra Andreas Kammermester i 1289 til Hr. Johan Moltke i 1400.

Imidlertid synes det, som om Kendelsen af 1400—1407—1408 har efterladt en vis Bitterhed i de Moltkeske Arvingers og deres Efterkommeres Sind. Kun paa denne Maade kan man forklare sig den Proces og til Tider aabne Krig, der senere gennem et Aarhundrede førtes mellem de to Gaarde, og som drejede sig om Ejendommens Grænser, som det i Tidernes Løb lykkedes for Torbenfeld at skyde længere mod Øst.

Hermed er saa den anden Part af Knabstrup kommet hjem under Kronen igen, lagt sammen med den Part, der kom hjem som Følge af Dommen af 1377. (Se Tavle D.)

Tilbage stod nu kun den tredie Del, den, som Niels Absalonsen den 13. Februar 1289⁵²⁾ overdrog til Roskilde Bispestol. Det saa jo straks noget underligt ud, baade at han skilte sig af med sin Ejendom lige efter, at Niels Henriksens Del⁵³⁾ var pantsat til en af Landets Ministre, og at Kongen straks efter kontrollerede denne Ejendomsoverdragelse. Det sidste er forstaaeligt, nu da vi véd, at Knabstrup var gammelt kongeligt Ornum. Det første finder vel sin Forklaring derved, at Niels Absalonsen indtil Fyrstinde Rixas Død i Oktober 1288 formodentlig som Nabo eller som Ejerindens Forvalter har haft en eller anden mere tilfældig Mand, men det kunde maaske være kedeligt at være i en Slags Samarbejde med Ministerens Forvalter.

Men hermed maa vi vende tilbage til det Side 61 stillede Spørgsmål om Ægteparret Fru Marina og Niels Absalonsens Herkomst og om deres Adkomst til en Part af Domænen Knabstrup.

Da det drejer sig om gammelt kongeligt Ornum, er der ikke megen Mulighed for, at Ægteparret har kunnet faa det ved Køb. Arv vil være den naturlige Mulighed.

Niels Absalonsen kan ikke have arvet det, thi der var intet kongeligt Blod i hans Aarer. Altsaa maa det være en Arv gennem Fru Marina.

Som foran nævnt indeholder Sorø Klosters Gave- og Begravelsesbog intet andet om hendes Afstamning, end at hun var „Johannes Pedersens Datter-Datter“. Det oplyses dernæst, at hun er begravet ved Siden af sin Svigerfader, Hr. Absalon Gertsen; men de Betegnelser, hun i øvrigt faar, sætter hende i en Klasse for sig sammenlignet med de andre Damer, der er begravede i Sorø — dog fraeregnet dem af rent kongeligt Blod. Hun er „nobilis et devota“, ædel og from, og hun er „nobilis valde“, af meget høj Adel. Hendes Oldemoder, Ingeborg af Kalundborg, maa nøjes med at være „lykkelig Ihukommelse“, og et Par andre Damer er „ædle Kvinder“ og af „udmærkede Dyder“.

Det Blod, som har skaffet Fru Marina de omhandlede Betegnelser — samt Arveret til en Part af Knabstrup — maa være kommet ind, enten gennem Fru Marinas Mor-Moder, Johannes Pedersens Kone, eller gennem Fru Marinas Fader.

Da Fru Marina er gift og hjemfaren i 1289, og da hun har en Søn, der i 1304 er gammel nok til selvstændigt at udstede og besegle Breve, maa hun formentlig være født omkring 1260—1265—70.

Hendes Moder maa vel være en Snes Aar ældre og hendes Mor-Moder en Snes Aar ældre igen, hvilket sidste kan passe meget godt med, at Fru Johannes Pedersen maa være født omkring ved 1220.

De kendte Stamtavler indeholder imidlertid ingen Damer af passende Alder og Afstamning, der kunde tænkes ved Giftermaal med Johannes Pedersen at have tilført Fru Marina den nødvendige Byrd og Arverettigheder.

Af en Mand, der skulde kunne opfylde Kravene og Betingelserne for at være Fru Marinas Fader i Ægteskabet med Johannes Pedersens Datter, maatte forlanges, at han

- skulde være af passende Alder, d. v. s. født omkring 1240—1250.
- skulde være af saa højfornem Afstamning, at han kunde forelene sin Datter med Betegnelsen „nobilis valde“.
- skulde være arveberettiget til noget kgl. dansk Ornum — i dette Tilfælde til en Part af Knabstrup.
- skulde paa en eller anden Maade være forsvundet (død eller bortrejst eller fængslet eller paa anden Maade kommet væk) saaledes, at det blev naturligt, at Marina som ung Pige eller som lille Pige var optaget i Huset hos sine Bedsteforældre og blev almindeligt kendt som „Johannes Pedersens Datter-Datter“, jfr. Sorøbogen.

Et Eftersyn af Stamtavlerne viser, at der er to Mænd, der maaske kunde komme i Betragtning.

Den ene er Bernhard af Werle, Søn af Fyrst Niels I af Werle og Broder til Fyrst Henrik I af Werle, der var gift med Birger Jarls Datter, Rixa. Hans Arvemuligheder var imidlertid saa spinkle, og hans Forbindelse med Danmark faldt paa et saa sent Tidspunkt, at man formentlig maa se bort fra ham.

Den anden er Birger Jarls Søn, Erik, Broder til Kong Magnus Ladelaas og til Fyrstinde Rixa Werle, der, som det fremgaar af dst foregaaende, begge har haft Arvepart i Knabstrup. (Se Tavle D.)

Erik Birgersøn Jarl er født ca. 1245—50 som fjerde Barn i Ægteskabet mellem Birger Jarl og Ingeborg, Datter af Kong Erik X af Sverrig og Richtza af Danmark, Datter af Valdemar I.

Erik Jarl var ikke Prins af Blodet, men han var Søn af en Kongedatter og Broder til to Konger. Det maa vist være Begrundelse nok til „nobilis valde“, af meget høj Adel.

Han var arveberettiget til kongeligt dansk Ornum — Knabstrup — paa Linie med sine Søkende Kong Magnus og Fyrstinde Rixa.

Svensk Biografisk Leksikon angiver, at Erik Jarl var ugift. Jeg har ikke kunnet finde, hvorpaa denne Angivelse grunder sig ud over, at det ikke er omtalt nogen Steder, at han har været gift. Men en manglende positiv Udtalelse er ikke altid nok som

Bevis. (Leksikon'et omtaler f. Eks. ikke, hvor han er begravet, og det maa dog være sket.)

Efter et Sammendrag af Svensk Biograf. Lexikon, Svensk Diplomatarium, Källstudier till Sverriges Historia, S.R.D. III D.R.B., Sveriges Historia af Tunberg og do.-do. af Montelius, maa Erik Birgersøns Liv have formet sig omtrent saaledes:

Han er blevet opdraget under sin Faders Vilje og er som yngre Søn blevet holdt noget i Baggrunden, men har været gammel nok til at se og forstaa sin Faders danskvenlige Politik, der bl. a. førte til Giftermaalet mellem hans ældste Broder Valdemar og Erik Plovpenning's Datter Sofie i 1260. Han selv maa ved den Lejlighed, som ca. 15-aarig, have knyttet en Del danske Bekendtskaber.

Han nævnes første Gang i 1266⁵⁴⁾ i Faderens Gavebrev til Eskildstuna Kloster og kaldes her domicellus, Junker, medens hans Broder Magnus kaldes dux, Jarl eller Hertug.

Ved Birger Jarls Død i 1266 skiftede de svenske venskabelige Følelser overfor Danmark, for en væsentlig Del begrundet paa, at Kong Erik Glipping var noget sen med at udbetale Dronning Sofie Medgift. Samtidig synes der at være groet en Misstemning op mellem Kong Valdemar og hans to Brødre, Magnus og Erik.

Sidstnævnte fik Øgenavnet „Alsintet“! Somme siger, at det var Dronningen, der gav ham det, og det kunde da udlægges som betydende noget i Retning af „den fattige og uduelige“.

Andre hævder, at han gav sig Navnet selv og maa da tydes som den skuffedes bitre Udtryk for, at han er skubbet til Side. Hvad der nu end er den rigtige Forklaring, saa er Erik paa den Tid rejst til Danmark, thi i 1271 er „Junker Erik, Broder til Sverriges Konge“ Vidne og Medbesegler ved Kong Erik Glipping's Mageskifte med Esrom Kloster⁵⁵⁾. Blandt de andre Medbeseglere var Absalon Andersen, Johannes Pedersens kødelige Fætter.

Det fremgaar af Diplomatarium Suecanum, at Junker Erik i 1270 har været Vidne for sin Broder Kongen ved et Mageskifte, men ellers er der ingen Beviser for, at han har foretaget sig noget som helst i Sverrig i Tiden 1268—1273, i hvilket Aar han kom

hjem og blev noget unaadigt modtaget af sin Broder Kong Valdemar og blev sat under en Slags Bevogtning.

Den norske Konge forsøgte at mægle i Striden mellem Kong Valdemar og hans Brødre og sammenkaldte til et Møde i Sarpsborg; heraf benyttede Erik sig til at flygte til Norge. Et nyt Møde faldt uheldigt ud — og saa rullede Lavinen. Efter Aftale med Magnus drog Erik til Danmark igen i 1275, hvor Kong Erik Glipping stillede en Hærstyrke under Marsk Stig til Brødrenes Raadighed. Efter Slaget ved Hofva blev Valdemar stødt fra Tronen. Erik kom ikke til at nyde Frugterne af sine Anstrengelser, thi han døde allerede hen mod Slutningen af Aaret 1275.

Erik efterlod sig et Testamente. Dette er desværre gaaet tabt. Det fremgaar kun af en af hans Broder Kong Magnus udstedt Befaling, at han har efterladt nogle Godser til nogle Bisper. Men noget muligt Arvegods, muligt liggende i Danmark, faar man intet at vide om. Men det faar man heller ikke i Kong Magnus Ladelaas's Testamente, og det er bevaret i hele sin Længde.

Ud af det foregaaende fremgaar:

- at Erik Birgersøn har været i Danmark omkring ved den Tid, da Fru Marina, Niels Absalonsens, maa være blevet født,
- at han er blevet vel modtaget af Kongen,
- at han i hvert Fald har været i nær Berøring med et Medlem af Johannes Pedersens Slægt, og
- at han kort efter den Tid, da Fru Marina maa være blevet født, er sat under Bevogtning i Sverrig, er flygtet til Norge og saa har været midt i Oprøret, hvorefter han er død — og glemte saa grundigt, at Biografisk Leksikon ikke nævner hans Grav.

At samme Leksikon efter det faktisk foreliggende har anset ham for at være ugift, er forstaaeligt nok.

Imidlertid finder jeg, at der er saa mange Ting — naar man sammenholder baade det ene og det andet — der taler for, at det kan og maa være Erik Birgersøn, der blev gift med Johannes Pedersens Datter, og derved gav Marina en saadan Byrd og Averi, at hun kunde betegnes „af meget høj Adel“.

Og hvad andet var der at gøre for Bedsteforældrene Johannes Pedersen, naar Barnets Fader rejste udenlands i 1273 og døde i 1275, end at tage sig af den lille Pige og opdrage hende og saa, naar Tiden kom, se at faa hende gift med en Mand af god Familie og i en god Stilling? Og Hviderne var ingen ringe Familie.

Biskop Peder Jensen Lodehat har ladet sig Niels Absalonsens Overdragelses-Dokument forevise, formodentlig snarest efter sin Overtagelse af Bispestolen, men hans Sekretær har glemt at paaføre Dokumentet Dato for Forevisningen.

Biskop Peder overtog Embedet i Roskilde i 1395.

Han synes allerede den Gang at have været vel anskrevet hos Dronningen, eller ogsaa er han hurtigt blevet det, thi til Trods for det i 1396 udstedte Forbud mod at bygge Borge, byggede han Gjorslev ved Aar 1400. Han blev Rigets Kansler i 1401 og har altsaa haft et og andet at gøre med Tinglysningerne angaaende Knabstrup i 1407—1408.

Det kan ikke oplyses, hvilke Forhandlinger der har fundet Sted mellem Dronningen og Kansleren og mellem Dronningen og Bispen — og man kan maaske navnlig sige mellem Kansleren og Bispen, begge i Peder Lodehats Person — men Resultatet blev i hvert Fald, at Bispen maatte bøje sig for Dronningen og Kansleren, saaledes at vi den 16. Januar 1410 faar skrevet følgende Dokument.

„Vi Pæther, Abbed inden Ringsted, Christian Hemmingsen, Domprovst innen Roskilde, Lauritz Nielsen, Kannik i samme Stad, Jens Brun innen Bringstrup, Erik Bydelsback af Bregentved, Pæther Falck af Gisselfeld, Jens Nielsen Glarmester og Erik Degn boende innen Ringsted, Peder Snubbe af Gjerdrup, Jens Skytte af Sandby, Torben Jensen af Ørsleff. Evindeligh Hilsen med Gud.

Alle Man skal dette vitterligt være, at efter vor Herres Fødsel Aar Tusind Fire Hundrede uppaa det Tiende, den Onsdag næst de elleve Tusind Jomfruers Dag uppaa vort Landsting nærværende at have været, set og hørt, at en hæderlig Fader med Christ, Pæther med Guds Naade Biskop innen Roskilde afhændte og skøte til evindeligh Eje, Jens Gørstinge Landsdommer innen Sjælland uppaa en hæderlig Førstinde Margrethe, Valdemar Danekonnings Datters Vegne Falkendal innen Sømme Herred østen for Roskilde liggendis, og al den Ret den forhavende Biskop Pæther havde udi Knabstrup det nørre innen Merløse Herred udi Jernløse Sogn, saasom det aabne Brev ther uppaa antworther ere, med al de formeldte Godeses Tilliggende, som er Ager, Eng,

Skou, Fiskevand, Fægang, vaadt og tørt, rørendes og urørendes, intet undtagende. Hvilket som vi have hørt og set, det vidne vi med vort aabne Brev, givet under vort Indsegl Dag og Aar og Sted som tilforn er sagt.“

Hermed har altsaa Dronning Margrethe faaet lagt den tredie Part af Knabstrup til de to andre, og hermed er Godset samlet igen efter at have været adskilt gennem ca. 150 Aar.

Det ligger nu nær at spørge: „Hvad var det nu, Dronningen havde faaet samlet? Hvor meget Land drejede det sig om?“

Det er meget svært at give et bestemt Svar herpaa, thi vel véd vi, at det drejer sig om Arvegods, og at ved Arv er — baade efter dansk Lov og efter den af Birger Jarl udgivne Arvelov — en Broderlod dobbelt saa stor som en Søsterlod, men vi véd ikke, hvor meget Jordegods, Arven efter Birger Jarl og Ingeborg Eriksdatter alt i alt omfattede, og heller ikke, efter hvilke Regler Mødrenearven, som det jo her drejer sig om, blev fordelt mellem hendes tre Børn Rixa, Magnus og Erik, thi givet er det, at denne Mødrenearv omfattede andet og mere end Knabstrup.

Vi maa nøjes med at se paa de tre Parter, vi har nogen Kendskab til, nemlig:

- A. Niels Hallandsfars Part, der i 1289 blev pantsat til Andreas Kammermester som Pant for de 160 Mark Penge, som Kongen skyldte ham.
- B. Niels Absalonsens Part, der i 1289 blev overdraget Roskilde Bispestol for 150 Mark Penge og 10 Mark lødigt Sølv.
- C. Kong Birger og Dronning Margrethes Kongs Orterp Knabstrup, som vi ikke har nogen Vurdering paa.

Part A er givet til Kammermesteren som Pant for et Laan, som denne alt havde givet Kongen. Det synes at tyde paa, at Kammermesteren har taget Pantet for dog at faa nogen Sikkerhed for sine Penge i Stedet for ingen Sikkerhed at faa. Føres Tanken paa Sikkerhed længere ud, vil det, ogsaa under Hensyn til Kammermesterens tidligere omtalte „Godshandeler“, ikke være urimeligt at tro, at Pantets Værdi fuldt ud dækkede Laanesummen.

Da 1 Mk. Sølv er lig 2 Mk. Penge, har Niels Absalonsen i alt

Fald faaet 170 Mk. Penge for sin Part B. Det kunde se ud til, at Niels Absalonsen har handlet under et Pres af en eller anden Art, saa han ikke har faaet den fulde Værdi for sin Part.

Da nu de to Parter A og B dog efter Pengesummerne at dømme er saa nogenlunde lige store, skønnes det ikke urimeligt at antage, at Part C har været nogenlunde af samme Størrelse, og sættes Værdien for hver til at være ca. 170 Mk. Penge, faar man, at den samlede Værdi har været godt og vel 500 Mk. Penge eller ca. 250 Mk. Sølv.

I Henhold til Oplysninger i Kong Valdemars Jordebog skulde man for den Sum kunne købe omkring ved 600 Tdr. Land dyrket Jord.

Bygninger, der har staaet paa Gammel-Knabstrups Voldsted, er omtalt i Indledningen.

Dæmningen, der stemmede Vandet op i Halesøen og dannede Grundlaget for Bygning af Møllen, bestaar af op imod 500 m³ Jord og Sten, der har kunnet tages i Bakken lige ved Siden af, saa Jorden har skullet flyttes højst 100 m. Der er endnu et udgravet Hul i Bakken af omtrent det nævnte Rumfæng.

Med moderne Redskaber skulde en Mand kunne udgrave omtrent 1 m³ løs Jord i en Time. Lad os for mindre gode Redskaber regne det halve. Med 12—15 Mand i Arbejde og med en daglig Arbejdstid paa 10 Timer, skulde Dæmningen kunne bygges paa omtrent 25 Dage.

Hertil kommer saa en Del Tømrer- og Murerarbejde med selve Mølleværket.

Det har altsaa været et ganske anseligt Arbejde at faa den Mølle i Gang.

Der blev i Begyndelsen stillet Spørgsmaalene om det gamle Knabstrup:

Hvem har ejet det?

Hvem har bygget det?

I det foregaaende er givet et Forsøg paa et Svar herpaa for et bestemt Tidsrum, fra hvilket Oplysningerne er sparsomme,

saaledes at man til Tider maa tage Gisningerne, Følgeslutningerne med. Men maaske har jeg dog Lov til i denne Forbindelse at mene noget lignende, som er omtalt i den forrest citerede Udtalelse fra Danmarks Adels Aarbog, at Undersøgelsen har gjort Fyldest, naar det opnaaede Resultat „hverken direkte eller indirekte er i Strid med nogen overleveret Vished og har den største Sandsynlighed for sig“.

Men Gammel-Knabstrup lever videre for saa vidt som:

- Der lever endnu blandt Egnens Beboere en overleveret Fortælling om, at Knabstrup har strakt sig langt længere mod Vest og Sydvest end den nuværende Grænse.
- Der findes i det nuværende Knabstrup gammelt Egetømmer, der efter Musæumsinspektør Chr. A. Jensens Udsagn maa have siddet i Gammel-Knabstrup.

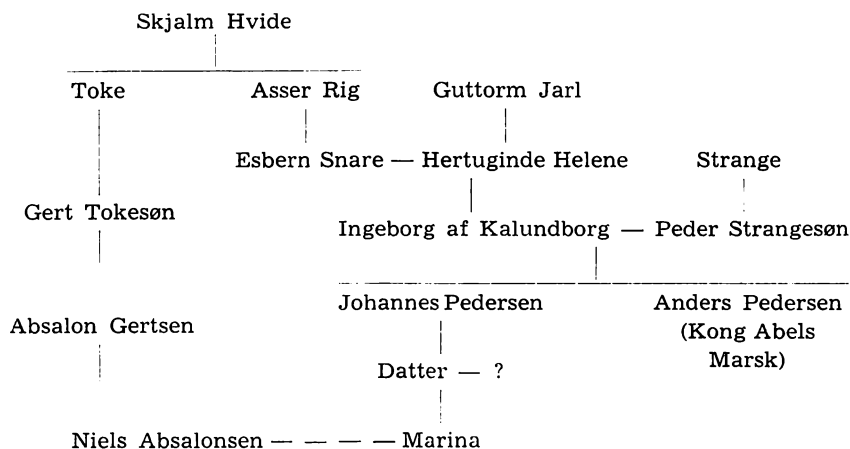
Jeg skylder Rigsarkivar Sven Aakjær en Tak for Oplysninger, der har været meget nyttige for mig, idet de gav mig et fast Grundlag at gaa ud fra. Jeg skylder Rigsarkivet, det kongelige Bibliotek, Statsbiblioteket i Aarhus og Holbæk Amts Folkebogsamling en Tak for aldrig svigtende Imødekommenhed og Hjælp-somhed med at skaffe mig de nødvendige Bøger.

Jeg skylder Genealogen, Hr. Gunnar Lunna megen Tak for hans Hjælp; uden hans aldrig svigtende Interesse, der gav sig Udslag i gode Raad, Opmuntring, naar jeg syntes, at Vanskelighederne oversteg mine Kræfter og min Viden, og Paapegning af Svagheder i nogle af mine Følgeslutninger, var det aldrig lykkedes mig at naa til Vejs Ende.

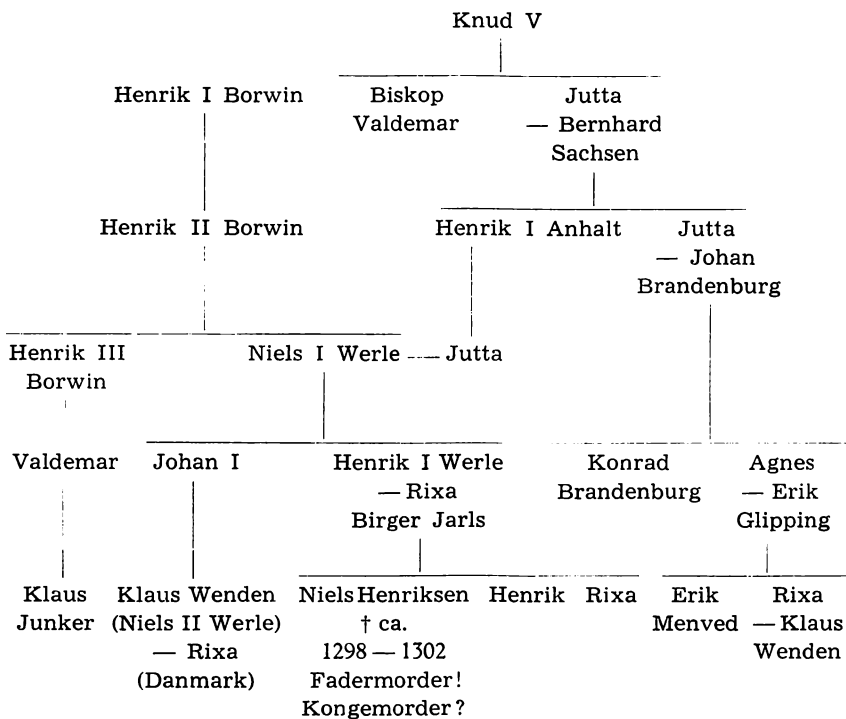
Christian Lunn.

Eftertryk — selv i Uddrag — uden Kildeangivelse ikke tilladt.

Christian Lunn.

Tavle A jfr. Side 60

Tavle C jfr. Side 67, 76

Tavle D jfr. Side 72, 79, 83 og 85

Arvegangen

Knud Lavard † 1131
— Ingeborg Kiew

Hertug Magnus † 1134
— svensk prinsesse.

Valdemar I

(Sofie Halicz) Knud V

Valdemar II
† 1241
— Berengaria

Christoffer I
† 1259
— Margrethe

Erik Glipping
† 1286
— Agnes

Christoffer II
† 1336
— Eujohemia

Valdemar
Atterdag
† 1375
— Helveg

Margrethe

Richitza
† 1220
— Erik X af Sverrig

Ingeborg
† 1254
— Birger Jarl † 1266

Magnus Ladelaas
† 1290
— Helvig Holstein

Birger Magnusson
† 1321
— Margrethe

Agnes Nonne
† ca. 1375

Dom af 1377

Richitza
† 1288
— Henrik Werle

Niels Henriksen

Inddraget
Pantsat
Dokument 1289

Kendelser og
tinglysning
1400 - 1407 - 1408

Erik
† 1275
— ? Johans datter

Marina
† 12?
— Niels Absalonsen

Pantsat
Dokument 1289

Vidisse 1289

Vidisse 13?

Skøde 1410

arvet

indløst 1400

tilbagekøbt 1410

BENYTTTEDE KILDER:

- Danmarks Riges Breve (D.R.B.).
 Scriptorum Rerum Danicarum (S.R.D.).
 Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis 1894—95.
 Erslev: De ældste danske Arkivregistraturer IV.
 Historisk Arkiv.
 Sven Aakjær: Valdemar II Jordebog.
 Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1883 (A.n.O.).
 Trap: Danmark.
 Gunnar Knudsen og Marius Kristensen: Danmarks gamle Personnavne (D.g.P.).
 Danmarks Adels Aarbog (D.A.A.).
 Gammelt dansk Adelsleksikon.
 Thiset: Danske adelige Sigiller (D.a.S.).
 Kønigsfeld: Danske, norske og svenske Kongetavler.
 Skjoldefriserne i Ringsted og Sorø.
 Montelius: Sveriges Historia. Stockholm 1877.
 Tunberg: Sveriges Historia.
 Codex Diplomaticus Anhaltinus II.
 Urkundenbücher meklenburgischer Geschichte (U.m.G.).
 Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde
 1884—85 (J.m.G.).
 Allgemeine deutsche Biographie.
 Wäschke: Die Askanier in Anhalt.
 Ottokar Lorentz: Genealogisches Handbuch der europæischen Staatsgeschlechter.
 Siebmacher: Wappenbuch.
 Sverrigs Diplomatorium. (Sv. Dip.).

HENVISNINGER TIL DE BENYTTTEDE KILDER:

- ¹⁾ D.R.B. 1289: 344; ²⁾ sm. 1289: 345; ³⁾ sm. 1289: 385; ⁴⁾ sm. 1288: 311;
⁵⁾ D.A.A.; ⁶⁾ D. a. S.; ⁷⁾ D.R.B. 1267: 75; ⁸⁾ sm. 1267: 75; ⁹⁾ sm. 1279: 345;
¹⁰⁾ sm. 1286: 231; ¹¹⁾ sm. 1272: 192; ¹²⁾ S.R.D. IV; ¹³⁾ D.g.P.; ¹⁴⁾ A.n.O. 1883;
¹⁵⁾ D.R.B. 1291: 3; ¹⁶⁾ S.R.D. IV; ¹⁷⁾ D.R.B. 1282: 45 § 13 og 4; ¹⁸⁾ sm. 1261:
 342; ¹⁹⁾ U.m.G. No. 1246; ²⁰⁾ J.m.G. tavle I & IV; ²¹⁾ D.R.B. 1272: 179;
²²⁾ U.m.G. 1246; ²³⁾ D.R.B. 1283: 83; ²⁴⁾ sm. 1309: 209; ²⁵⁾ sm. 1287: 254;
²⁶⁾ sm. 1287: 252; ²⁷⁾ sm. 1288: 278; ²⁸⁾ sm. 1289: 373; ²⁹⁾ sm. 1289: 344;
³⁰⁾ sm. 1272: 172; ³¹⁾ sm. 1283: 62; ³²⁾ sm. 1284: 114; ³³⁾ sm. 1286: 170;
³⁴⁾ sm. 1286: 172; ³⁵⁾ sm. 1290: 413, U.m.G. 2079; ³⁶⁾ D.R.B. 1311: 377;
³⁷⁾ sm. 1321: 384; ³⁸⁾ sm. 1329: 172; ³⁹⁾ sm. 1289: 385; ⁴⁰⁾ sm. 1330: 243;
⁴¹⁾ Vidensk. Selsk. 1874; ⁴²⁾ D.R.B. 1272: 179; ⁴³⁾ U.m.G. 1282; ⁴⁴⁾ D.R.B.
 1283: 83; ⁴⁵⁾ sm. 1286: 170; ⁴⁶⁾ sm. 1286: 172; ⁴⁷⁾ sm. 1287: 252; ⁴⁸⁾ sm.
 1287: 254; ⁴⁹⁾ U.m.G. 2079; D.R.B. 1290: 413; ⁵⁰⁾ D.R.B. 1302: 220; ⁵¹⁾ sm.
 1289: 344; ⁵²⁾ sm. 1289: 345; ⁵³⁾ sm. 1289: 385; ⁵⁴⁾ Sv. Dip. 1266: 518; ⁵⁵⁾
 sm. 1271: 169.

Samsø Skolevæsen

(Fortsat)

Ved **Bent Rasmussen.**

Arkivstudierne har været vanskelige for Besser-Onsbjerg sognes vedkommende, idet sognene — indtil maj 1867 — dannede eet pastorat, og de ældste protokoller brændte, såvel som kirkebøgerne indtil 1814.

I sognerådsprotokol for Besser står der udtrykkelig i 1868, at tidligere protokoller er brændt. Jeg takker for den hjælp, der er ydet mig fra mange sider.

Så til sagen!

Vi skal nu se lidt på forholdene ved Besser og Onsbjerg sognes skolevæsen.

Lad mig først bemærke, at Besser og Onsbjerg sogne indtil maj 1867 dannede eet pastorat, og som følge deraf er skolevæsenet også, indtil denne tid, undergivet en fælles skolekommission. Næsten alle kommissionernes møder holdtes i Besser præstegård.

Som i tidligere artikel omtalt, lod grevskabet opføre fem degneskoler eller sogneskoler på Samsø i tidsrummet 1725—28, således også én i Besser og én i Onsbjerg. Man kan vel hævde, at de ligger der endnu, selv om der i løbet af snart halvtredie hundrede år er restaureret og ændret adskilligt ved dem. Over indgangsdøren til dem var i muren anbragt en sandstensplade med følgende indskrift:

„For Gud og Kierchen samt først og ligest efter Kong Frederich d. IV's Exempel haver
Hans Høy-Grevelige Excellence,
den Høy-Velbaarne Herre,

Hr. Christian, Greve af Danneskiold til Grevskabet Samsøe etc., ladet opbygge, fundere og benaade denne danske Skole, næst 4de andre her paa Landet.

Anno MDCCXXVIII [Onsbjerg]

Medens der i tiden op imod 1800 i disse som i de andre sogne ikke var andre skoler end sådanne oprettet af beboerne, kom der mere liv i skolevæsenet efter den midlertidige skolelov af 1806 og den store skolelov af 1814, som vi jo væsentligt har levet under, indtil skoleloven af 1937 kom.

Besser skole

Omkring 1814 lå forholdene således:

Besser skoledistrikt omfattede a) *Besser* med 18 gårde, 47 huse. Der er 79 skolepligtige børn. *Alstrup* og *Agerup* har benyttet dem af skoleholdet i *Toftebjerg*, hvor en ung karl på 17 år holder skole. Endvidere er der b) *Torup skoledistrikt*, bestående af 7 gårde, 15 huse med 16 børn, *Langemark* med 10 gårde, 28 huse med 37 børn og *Østerby* med 7 gårde, 22 huse med 26 børn, så der i disse tre byer er 79 skolepligtige børn. Disse børn har aldeles ikke haft noget skolehold uden en staveskole hos et par gamle fruentimmere i Thorup. Skolekommissionen, som til at begynde med bestod af provsten (amtsprovsten benævntes stillingen straks), amtmanden, som i lang tid lod sig repræsentere af kammerjunker von Schmidtzen, samt greve Danneskiold-Samsøe, som repræsenteredes af forvalteren, begyndte straks at søge forholdene forbedrede m. h. t. skolegang for de tre sidstnævnte byers børn, så de to fruentimmere kunne blive afløst.

Lærernes økonomiske kår var yderst tarvelige og fattige i hele det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Man nåede aldrig op på det økonomiske stade, som skoleloven af 1814 med forordningen lovede, nemlig en økonomisk standard, som de bedst stillede gårdmænd — men nok om det. Lærerne kom igennem, så man med psalmisten kan sige: „Med sorgen og klagen hold måde“. Da der i Besser-Onsbjerg sogne var omtrent ens reguleringssum for embederne, nævnes her et sådant (Besser):

1826:	
1. Pengeløn intet.	
2. Kornløn (regnet efter sidste 10 års kapitels- takst).	
Rug: 4 td. a 5 rdl. 51. sk.	22 12
Byg: 26 td. 2 skp. a 4 rdl. 74 sk.	125 80
	147 92
3. Småredsel:	
15 td. 6 skp. byg a 4 rdl. 74 sk.	75 13
528 pund brød a 3 sk. pr. pund	16 48
22 snese æg a 16 sk.	3 64
11 stk. gæs a 1 rdl.	11 00
Mælk til 48 pund ost a 16 sk.	8 00
	114 29
4. Bolig	40 00
5. Brændsel: 6 favne ÷ 2 til skolen	48 00
6. Levering:	
128 lpd. hø a 16 sk. pr. lispund	21 32
196 lpd. halm a 8 sk.	16 32
	37 64
7. Jordlod:	
Hartkorn 4 skp., areal 4 td. land, samt 1 td. land eng, der kan sættes til	24 00
På resten:	
Årlig udsæd 6 skp. rug — 8 fold	
6 td. rug	33 18
1—2 skp. byg — 8 fold — 10 td.	47 65
1—4 skp. havre — 10 fold — 15 td.	50 75
	155 65
÷ driftsudgifter	24 00
	131 65
8. Skolepenge	33 20
9. Offer og accidenser	57 23
10. Kirkesangerløn	10 00
11. Andre indtægter (nannest)	5 32
	574 38

Pristallet falder

Når man sammenligner de to skemaer, vil man se, at lønnen er blevet mindre, vel nok væsentlig fordi „pristallet“ (kornprisen) er lavere; men samtidig er der foregået forskellige ændringer i formen for embedsindtægterne.

Embedsindtægterne ved Besser skole 1858.

6 td. rug in natura, beregnet efter kapitelstakst a 4 rdl.			
4 mk. 12 skilling	28	4	8
10 td. byg in natura a 4 — 2 — 4	43	4	8
25 td. byg efter kapitelstakst a 4 — 2 — 4	109	2	4
76 børn a 3 mark i skolepenge	38		
Offer og accidenser af skoledistriktet	50	2	8
6 favne brænde a 6 rdl.	35		
Beboelseslejlighed med have	40		
		346	1 12
6 køer a 10 rdl. .... =	60		
2 får a 4 rdl. .... =	8		
5 td. rug a 4 rdl. 4 mk. .... =	23		
2 td. rug a 4 rdl. 3 mk. .... =	9		
1 td. rug a 5 rdl. .... =	5		
2 td. rug a 4 rdl. 4 mk. .... =	9		
4 td. byg a 5 rdl. .... =	20		
7 td. havre a 3 rdl. 3 mk. .... =	24	3	
15 td. kartofler a 1 rdl. .... =	15		
		Summa ...	520 2 12

Reguleringssummerne for skolelærerembederne i Samsø provsti var i 1867:

Besser skole	533 rdl.
Torup skole	569 -
Onsbjerg skole	540 -

Toftebjerg skole	570	rdl.
Pillemark skole	588	-
Ørby skole	593	-
Brundby skole	620	-
do. biskole	194	-
Kolby	721	-
Nordby	790	-

Opgørelsen er fra året, da Besser- og Onsbjerg-skolevæsenet skiltes.

Ved et ekstraordinært skolekommissionsmøde i Besser 15. februar 1838 fremlagde „Hr. Oberkrigscommissair og skolepatron, gårdejer J. Hertel af Besser et indkommet promonorie“, underskrevet af Langemark gårdmænd og forpagter Neergaard på Sannholm, hvori de tilkendegiver deres vægring ved at levere den af de nye skoleplaner indførelse flydende forhøjelse i fourage til skolerne på grund af lærerens uværdighed til at nyde dette tilæg.

Efter indsigelse af skoleforstanderen mødte de pågældende for skolekommissionen, som fremlagde dem den under 29. septbr. 1829 allernådigst approberede skoleplan, samt det kongelige danske cancelliets resolution af 21. marts 1837, hvoraf det ses, at den for den indskrevne fourage var lovlig og anordningsmæssig. De forpligtede sig derfor til at levere den resterende fourage næstkommende tirsdag d. 20. dennes.

Hvad de mod skolelærer Hansen fremførte beskyldninger angik, tilkendegav sognepræsten dem, at det stod dem frit for at indgive ordentlig klage over ham, i fald de tiltroede sig at kunne bevise hans uværdighed.

Sluttelig foreholdt sognepræsten forpagter Neergaard det utilbørlige i hans bestandige uvilje i at præstere hans communeudgifter til skole- og fattigvæsenet.

Der kunne ikke være overvældende summer at udrede efter regnskabet for Besser og Onsbjerg sognes skoledistriktkasse for året 1842.

Indtægt

1. Årligt bidrag af grevskabet	40		
2. Ligeledes af det residerende kapellani i Onsbjerg	60		
3. Restance ifl. 1841-årets regnskab	4	1	2
4. Af sognenes hartkorn 3 mark pr. 1 td.	223	4	10
5. Ligeledes på sognenes husmænd	58	1	
6. For solgte ting ved Torup skole		2	10

Summa ... 386 3 6

Udgifter

1. Lærernes løn	321	2	14
2. Brandkontingent af de 4 skoler	6		10
3. Udgift til Besser skole	15		
4. - - Onsbjerg skole	26	1	7
5. - - Torup skole	15	3	
6. - - Toftebjerg skole	19	4	2
7. Udestående	1	2	3
8. Restancer for 1842	13	5	4
9. Forkyndelsesgebyr til stævningsmændene til 7 personer	1	1	
10. Sten og kalk til Besser skole	12	1	8
11. Erstatning til skolelærer Schade for bortkomne tørv	1	4	
12. Reparation af stråtag ved Besser skole	4		
13. Afdrag og renter af lån	14		

Summa ... 449

Der blev således en underbalance til året 1843 på 62 rdl. 2 mark 6 skill. Budgettet er overskredet med 41 rdl.

Udgifterne til skolevæsenet er udskrevet med 3 mark = 1 krone pr. td. hartkorn.

Skoleforsømmelser synes at have været hyppige. En pige havde forsømt 3 dage i maj og 9 dage i juni. Hendes fader blev idømt en mulkt herfor på 36 skilling (72 øre), som han imidlertid nægtede at betale. Sagen gik til amtet. På amtmændens foranstalt-

ning blev den genstridige fader ikendt en straf på vand og brød i 6 dage — senere holdt han pigen til skolegang. Videre hedder det: Torup skole havde et år 1359 forsømmelser af „anden lovlig grund“, medens kun 224 betegnes som „ikke lovlig grund“.

Dette misforhold vidner om al for stor lemfældighed med at antage en angiven grund som gyldig. Noget lignende er — om end i mindre grad — tilfældet ved de andre skoler. Lærerne må derfor have bedre indseende med, at det ikke anføres som lovlig grund, der efter lovgivningen må være ulovlig, samt at man anvender befalede tvangsmidler mod ulovlige forsømmelser.

1. septbr. 1872 kl. 17 havde skolekommissionen kaldt forældrene til møde, hvor formanden (provsten) talte om skolens store betydning for børnene samt om lovgivningens fordringer og bestemmelser angående forsømmelser.

Mulig er det gunstige resultat af mødet, at forsømmelser efter den tid blev færre.

Indbyrdes undervisning indførtes i 1837 i sognenes fire skoler, og til hver skole anskaffedes 55 læsetabeller, 50 skrivetabeller, 599 regnetabeller (om denne se forrige årbog, 1956). Desuden indførtes indbyrdes undervisning i gymnastik efter cancelliets skrivelse af 20.1.1834, som siger: „Hvor læreren har den fornødne duelighed, bør det, som læres efter den gymnastiske lærebog, være: 4. afdeling om klavren, 5. afdeling om svømning, 6. afdeling om militære øvelser bringes til udførelse ved undervisningen i gymnastik, at også børnene i nederste klasse bør deltage heri, og at tiden dertil efter forordningen af 29. juli 1814 § 23 bør nøjagtig benyttes“.

I sommerhalvåret skulle gymnastik foregå udenfor skoletiden — når vejret tillod det. Der skal hertil være: klatretov, knude-tov, glatstang, rudestige, skråbom, ringe, trapez, samt et langt og et passende antal små sjippetove, 1 snor med to sandposer og to springstøtter.

Syv år efter afskaffes den indbyrdes undervisning; og der an-

skaffes bøger i andre discipliner: Fædrelandshistorie, geografi og læsning, ligesom Rabens regnebog afløstes af Chr. Hansens, som mange af os ældre har haft.

I Onsbjerg andrager lærer Sørensen d. 2. marts 1835 om anlæg af en større gymnastikplads ved skolen. Skolekommissionen sender det med sin anbefaling ind til skoledirektionens erklæring. Grevskabet er villig til at udlægge en gymnastikplads østen for gadekæret i Onsbjerg af gmd. Rasmus Jensens fæstejord (hvor N. Østerbæk bor) imod en årlig refusion af 1 rdl. Skolelodden lå syd for bemeldte gadekær.

Aftenskole.

I 1846, d. 4. decbr., henstiller skolekommissionen at søge oprettet aftenskoler i de fire skoler: Besser, Toftebjerg, Torup og Onsbjerg denne vinter, endskønt det for nogle år siden forgæves var forsøgt. Aftenskolerne skulle i de fire nævnte skoler holdes hver tirsdag og torsdag kl. 6—8 eftermiddag. Til dette formål vil kommunen yde eet lpd. (16 pd.) lys, greven vil yde træ til opvarmningen; og man venter, at de skolesøgende desuden vil medbringe lys. Godtgørelse til læreren ville man vente med at tage stilling til.

Det var ikke noget overvældende antal elever, der mødte, nemlig i Besser skole 11, Torup 16, Onsbjerg 17 og Toftebjerg 11.

Det ses ikke, at man i denne og de følgende vintre har givet lærerne noget vederlag; men de blev alligevel ved i nogle vintre. Først da elevtallet helt svandt ind, standsede aftenskolen nogle år — for så at begynde igen. Således har det gået op gennem tiderne. Det var i virkeligheden ikke så underligt, idet der i almindelighed „kun“ undervistes i skolens hovedfag: dansk og regning — og man tog i almindelighed samme pensum i toårige perioder — deraf det periodiske aftenskolehold.

Når vinterens arbejde var endt, fik læreren ofte en lille, velment gave fra eleverne. Først langt senere gik man til at yde tilskud (∴ løn) fra amtet (∴ skolefonden), og det var i begyndelsen af dette århundrede 15 (femten) kr. for en vinters ar-

bejde fra skolefonden og så ofte 10 kr. fra kommunen. Desuagtet søgte lærerne hver vinter at få et aftenskolehold.

Ved et lærermøde (1915) talte forfatteren til denne artikel om aftenskolen og dens muligheder for at få fat på ungdommen og fastholde den ved at knytte foredrag til de obligate fag, dansk og regning. Lærer Bertel Madsen og jeg stillede til den ende forslag om, at man ved hver skole skulle søge oprettet en toårig aftenskole for 14—16-årige med samme pensum i dansk og regning. Derefter skulle man holde aftenskole i Tranebjerg for dem, der havde gået i deres hjemsgn. Her skulle være flere fag, bl. a. landbrug, fysik med kemi, frie foredrag samt fortsat undervisning i dansk og regning. Det affødte en ret kraftig debat imod planen, særlig fordi man ville samle det i Tranebjerg. Vi forsvarede projektet og udtalte bl. a., at der naturligvis også i Tranebjerg skulle være aftenskole for 14—16-årige; men fællesaftenskolen kunne for os være, hvor det skulle være; dog anså vi Tranebjerg for midtpunktet på øen. Det blev et nederlag for tanken; men i den følgende tid talte vi gang på gang sammen, og i sommeren 1916 fik vi et møde med formændene for Samsø Landboforening, gdr. J. S. Jensen, Permelille, og for Samsø Husmandsforening, hmd. Jens Gylling, Oldtidsminde. De var straks med på tanken: at lave en for øen fælles aftenskole i Tranebjerg under navnet *Samsø Vinterkursus*, som jeg foreslog for ikke at irritere kollegerne. Dens undervisningsplan: I vintertiden een aften (mandag) 3 timer. Der undervistes i regning, med opgaver også særlig beregnet på landbruget, dansk på samme måde. Desuden en time hver aften i husdyrbrug, planteavl eller frie foredrag.

Man lejede lokale i Teknisk skole, og ville ikke søge tilskud. Eleverne skulle betale hver 15 kr.

Den første vinter, 1916, var der så mange elever, at man måtte dele dem i to klasser. I modsætning til andre aftenskoler har denne gået siden. *Det er Danmarks, måske verdens, første landøkonomiske aftenskole.* Til tider har den haft 3 klasser, til andre 2. Lederen, der oplever skolens 50-års jubilæum i 1966, skriver forhåbentlig skolens historie.

Besser skoles lærere.

1. *Jørgen Pedersen*, døbt 12. oktbr. 1794. Forældre: Gårdmand Peder Clausen i Østerby og Ane Mette Jørgensdatter. Gift 6. april 1815 med Ane Christensdatter (23 år). Jørgen Pedersen var først ekstraskolelærer i Toftebjerg, siden 1814 lærer ved Besser skole til 1834. Han var i 1816 ved Besser skolelærerseminarium, hvor han underviste i regning og skrivning og beholdt derfor en årlig løn af 50 rdl. Han døde 19. maj 1859 som fattiglem i Onsbjerg.
2. *Frederik Luther Schade* 1834—44, flyttede derefter til Kolby skole, hvor han virkede som lærer til 1876. (Se årbog 1956.)
3. *Bertel Rasmussen* 1844—1851, da han i oktober måned døde under en mæslingeepidemi.
4. *Schønning* 1851—54, da han flyttede til Tunø.
5. *Søren Nielsen* 1854—57. Hustru Mette Marie Keiser. Det blev kun et kort spand af år, han virkede i Besser. På grund af hustruens astmalidelse flyttede han til Ulsø skole ved Gissselfeldt. Deres søn, Søren Keiser Nielsen, f. i Besser skole 27. septbr. 1856, er den senere kendte præst og politiker, kultusminister og senere undervisningsminister 1913—20.
6. *H. Jørgensen* fra Als. Han druknede på Besser fjord i nærheden af Hjortholm. Man kunne høre hans råb om hjælp; men kunne ikke nå ud til ham. Isen brast under ham. Det var 26. febr. 1858.
7. *Hans Hansen Andersen* 1858—1906 blev nok den af sognets lærere, der har haft den største indflydelse for Besser skole, derfor en udførlig beretning om ham (fra embedsbogen): H. H., som han ofte kaldtes, var født 18. oktober 1839 i Normisted i Brøns sogn i Sønderjylland. Faderen: Gårdmand Laurits Andersen Bastian. Konfirmeredes i 1851 af pastor Boesen i Vodder, i hvis hus jeg opholdt mig under forberedelsen. Af religiøse grunde ville min far ikke, at jeg skulle konfirmeres af præsten i Brøns. I efteråret samme år blev jeg medhjælper (substitut) hos degn Sørensen i Tyrstrup ved Christiansfeld. Efter endt prøve kom jeg på seminariet i Lyngby

(ved Grenå), hvorfra jeg i september 1855 blev dimitteret med hovedkarakter meget duelig. I 1½ år var jeg huslærer ved Randers, men 1857 blev jeg kaldet til biskolelærer i Terp og samme år til andenlærer i Lyngby ved Grenå. 1858 kom jeg som lærer og kirkesanger til Besser, hvor jeg begyndte d. 24. juni. Blandt de foretagender, ved hvilke jeg gennem de mange år har søgt at fremme oplysning og højne folkeskolen, skal jeg nævne oprettelsen af en lærerforening (1868), Besser læseforening. 1873 oprettelse af en privat pige- og håndgerningsskole, der 1. maj 1894 gik over til en kommunal forskole. I 1884—92 havde jeg en fortsættelsesskole (hertil havde A. bygget et hus ved siden af skolen). Af betroede hvert til 1896 formand for Samsø lærerforening, fra 1870—1915 bestyrer af Besser sogns sparekasse og fra 1881—1915 medlem af forligskommissionen. Desuden i mange år i bestyrelsen for skytteforening, husflidsforening og foredragsforening. I 1901 dannebrogsmænd.

A. har været gift tvende gange. Han var første gang gift 1857 med Rasmine Laurette Otilia Boye (f. 24.4.1827), datter af seminarielærer Boye og hustru i Lyngby. Hun døde i barselseng 1864, ligesom de to små tvillingdreng, hun fødte, hurtigt døde. Efter kun seks års ægteskab stod A. ene tilbage med sine tre små piger: a) *Margrethe*, der i 1887 i Amerika blev gift med farmer Kristian Jensen, senere Alstrupgård, b) *Laura*, f. 1860, blev i 1888 gift med lærer Chr. Hansen, Århus. Han døde 1896, og hun havde fire småbørn. Hun byggede hus i Tranebjerg — nuværende vaskeri —, hvor hun en del år holdt pøgeskole, senere omdannedes denne til kommunal forskole med hende som lærerinde, c) *Petra Jannina*, kaldet Nina, f. 1862, døde 1929. Gift med lærer Kristen Klausen, Kolby. Der var seks børn i ægteskabet.

A. giftede sig anden gang i 1865 med Vilhelmine Marie Bay, f. 1837 som datter af birkedommer Søren Bay og hustru Albertine, f. Laurberg. I dette ægteskab kom fem børn: d) *Otilia*, f. 1866, gift med sadelmager William Jensen, København, e)

Anne Cathrine, f. 1868, gift med hotelejer Karl Sørensen, Ballen, f) *Albertine*, f. 1870, ugift, musiklærerinde. Hun havde en digterisk åre. Styrede hus for A. g) *Valdemar Søren Bay Andersen*, f. 1872, lærer i Kysing ved Odder. Gift med Karen Marie Stjerne, f. 1871, datter af smedemester C. Stjerne, Besser, h) *Anker*, der døde som lille.

Man forstår, at solskin og regn, sorg og glæde har vekslet stærkt i hans liv; men måske netop dette har været med til, at han har kunnet udføre så god en gerning her i livet, såvel i skolen som i sognet igennem et halvt århundrede. Man ser noget af dette deri, at han privat bygger og opretter en fortsættelses-skole, såvel som en poge- og håndgerningsskole. I Besser mindes man H. H. Andersen som den meget dygtige lærer og den noble mand, han var. Som gammel kollega kan jeg sande dette. (B. R.)

Hovedskole.

Som det første sogn på Samsø begyndte tanken om at samle skolevæsenet i een skole midt i sognet stærkt frem omkring 1900. Allerede 1901 kunne man indvie den nye skole. Resultatet var skabt i samdrægtighed. Mange børn havde langt til skole (fra Stenskov eller fra Strandskoven); men det taltes der ikke om. Skolerne i Besser og Torup omdannedes til forskoler, og Lange-mark skole nedlagdes.

8) *Anthon Nielsen*, der var lærer i Torup, var interesseret i hovedskolen, så han havde straks, da planerne kom frem, givet tilsagn om at flytte til den nye skole, hvor han tillige blev organist ved Besser kirke. N. var født i Romlund ved Viborg 29. juni 1860. Faderen, P. Nielsen, var gårdmand. N. var udgået fra Ranum seminarium. I 1892 blev N. indstillet som nr. 3 til embedet som lærer ved Torup skole og blev kaldet. Hvad grunden var til, at N. blev foretrukket, kan ikke siges andet, end at de kaldende myndigheder (skoledirektion eller biskop) ofte valgte en anden end den som nr. 1 indstillede, f. eks. af 6 indstillinger i Besser sogn i tidsrummet 1892—1906, tog de højere myndig-

heder fire gange nr. 2 eller 3. I Torup virkede N. fra 1892—1901. Han efterfulgte Michael Blegvad, der var flyttet til Tranebjerg, hvor han havde oprettet realskole. Det var nok en besværlig opgave at fortsætte hans skolegerning i Torup; men N. tog fat med lyst og energi. Han vandt respekt om sin gerning og kom meget ud i skoledistriktet; og det blev han ved med også efter, at han var flyttet til Besser. Han vedblev at være distriktssanger i sit gamle skoledistrikt. Også i Besser skole vandt N. respekt som den ivrige lærer, der krævede lektierne læst — ellers vankede der. Uden for skolen havde han også mange interesser. Hans hovedinteresse var nok afholdssagen, som han var en ivrig forkæmper for. Han var med til at få oprettet flere kredse på øen, også ungdomsafholdsforeninger, alt med en samlende hovedkreds, for hvilken han i mange år var formand. Man havde fået R. P. Samuelson til at oprette et afholdshjem i Tranebjerg, og grdj. Møller Egede, Østerly, havde på Bøgebjerg ladet opføre en mødesal (med tilhørende køkken) i træ og med en malet afholdsstjerne uden på. I mange år var der sommerfest med afholdstaler og dans, men vejret var næsten altid ugunstigt med regn, så det blev et mundheld: „Når vi trænger til regn, skulle afholdsforeningen bare indbyde til fest på Bøgebjerg“, eller folk spurgte: Skal I til vandfest? En anden hobby var N.s interesse for ungdommens beskæftigelse ved husflid. Han samlede mange unge vinter efter vinter ved sine husflidsaftener. En tredie ting, som bør nævnes, er hans skolehavearbejde. Det var i Besser, at dette arbejde med børnene begyndte — hvert barn havde sin lille have ved skolen. N. berigede sig til sit arbejde ved mange sommerkursus. 1. januar 1926 tog han sin afsked, og han, der i 1924 var blevet enkemand, flyttede først til sin hjemegn, senere til Nordsjælland, hvor han døde 17. juli 1939. Han havde i de 12—13 år, han havde været pensionist, ofte gæstet sine gamle venner på Samsø. Han blev begravet på Besser kirkegård, hvor også hans hustru ligger begravet.

Nielsen var gift med Dagmar Nielsen, født 5. febr. 1866 som datter af en snedkermester i Romlund. I ægteskabet var følgende børn: a) *Kathrine*, uddannet til sygeplejerske, døde ugift. b) *Kir-*

stine, ugift, havde viktualiehandel i København. c) *Adele*, gift med postassistent Skotte Hansen. d) *Dagmar* døde af tb som ung.

Fru Nielsen, der i de senere år var svagelig, døde 16. decbr. 1924. Hele familien ligger begravet på Besser kirkegård.

9. Lærerinde *Marie Kunje*, oprindelig Knudsen, kaldtes til lærerinde i Langemark 1897 (efter byens første lærerinde, Marie Jensen, 1894—97). Frk. K. var født d. 10. septbr. 1873. Hun frekventerede Femmer og tog en meget fin lærerindeeksamen herfra i 1897. Denne smukke eksamen var måske grunden til, at hun fik det første embede, hun søgte lige efter eksamen, nemlig Langemark. Hun gik med iver op i sit arbejde i skolen og var afholdt og respekteret af børnene, så det var ikke underligt, at skolekommission og sogneråd bad hende om at flytte med ud i den nye hovedskole.

Det var en god lærerstab, man nu havde. I *forskolerne*: Besser: Marie Jensen 1893—94, fru Hansine Uhrenfeldt fra 11. maj 1894 til 1. aug. 1907, da hun blev pensioneret og forlod øen.

Torup: Frk. Ane Kirstine Johansen, der var kaldet til forskolelærerinde i Østerby 1898, flyttede til Torup i 1901, da Nielsen flyttede til Besser. I 31 år arbejdede hun trofast her i sin gerning, afholdt af børn som forældre.

Besser sogn stod i 1901 med et efter tiden helt udbygget skolevæsen og med en dygtig lærerstab til arbejdet. Undervisningen udvidedes, såvel med timetal som med stof.

De sidste 50 år.

Jon Sigurd blev 1. jan. 1906 kaldet til andenlærer ved Besser skole og virkede som sådan, til han var 70 år. S. var en lærersøn fra Givskud ved Vejle, hvor han fødtes 30. maj 1877. Efter at have taget lærereksamen fra Gedved seminarium blev han kaldet til andenlærer i Ørby, hvor han virkede i omved 7 år (1899—1906), da han blev kaldet til Besser. S. var kendt som en livlig lærer, som børnene satte stor pris på. Han var ikke alene vel lidt i sognet, men af alle på øen, der kendte ham. S. var i besiddelse af jydsk lynne. I mange år var han lærer ved Teknisk skole i Tranebjerg, deraf nogle år forstander. Han var meget

interesseret i litteratur, var formand dels for Samsø biblioteksforening og Samsø bibliotek. I ca. 30 år var han tillige redaktør af Samsø Folketidende, for hvilken han gjorde en stor indsats. S. var en naturelsker og skrev mange smukke og poetiske sange ved forskellige lejligheder. Hans hustru: Martha Marie Henriette, f. Mühlendorff, datter af skovrider M. og hustru, Brattingsborg, var født 5. febr. 1875. De blev gift, da S. skulle flytte fra Ørby til Besser. I ægteskabet var der tre børn: a) *Karin*, b) *Brynjolf*, ingeniør, København, c) *Ebba*.

Det var et hårdt slag for S., da han 15. jan. 1944 mistede sin hustru. Efter sin afsked i 1947 boede han sine sidste år i huset til Madebjerggård. Han døde 23. marts 1953.

Hjalmar Bjerg blev førstelærer ved Besser skole efter Nielsen. (Se nr. 8.) B. fødtes d. 28. novbr. 1888 i Gravvænge forskole ved Svendborg, som søn af friskolelærer og sparekassedirektør Lars Hansen og hustru, Karen. Tog lærereksamen fra Vordingborg seminarium 1912. Blev derefter ansat som lærer ved Ringe fri- og efterskole. Et par år senere fik han ansættelse som lærer ved Nr. Åby fri- og efterskole og virkede der i 12 år, de sidste to år som medforstander. 1926 blev han kaldet som førstelærer til Besser skole, og her virkede han til sin død 17. oktbr. 1948 — yderst afholdt som den dygtige lærer, han var. Hans hustru, Petra Bjerg, datter af købmand Jakob Villumsen og hustru, Permelille.

Ved Besser skole har desuden virket:

Karsten Steph. Hansen til 1. marts 1948.

Vilhelm Humlum 1. marts 49 til 1. aug. 57.

Friismose og frue fra 1950.

Frk. Valborg Jespersen 3. novbr. 34—1. aug. 50.

Fru Maren Mondrup 1. decbr. 50.

Fru Sofie Amalie Pedersen, der tog sin afsked 1946.

I 1952 drøftedes skolens udbygning — og det blev den første helt udbyggede skole på Samsø efter skoleloven af 1937.

Thorup skole

fik som sin første lærer og skolemester *Morten Hansen* 1812—1845. Han var „dannet til“ på egen hånd og ved provst Flemmers hjælp.

Alt så lyst og godt ud nu. Folkene glædede sig over den nye lærer, de havde fået. Et lokale blev lejet til foreløbigt brug, indtil en skole kunne blive opført — og amtsprovst Flemmer var måske den mest ivrige efter at fremme sagen. I alle tilfælde skriver han i 1812, endnu inden skoleplanerne er godkendte, til skoleforstanderne rundt om på Samsø, hvor skoler endnu mangler, om at få mere gang i arbejdet. 3. juni 1813 skriver han således til sognefoged, gårdejer og befalingsmand Chr. Jessen, Onsbjerg: „Efter Indberetning ere de 4 Gaardbeboere i Stavns udeblevne tvende Gange for at kjøre og een Gang for at forrette Haandlangerarbejde til skolen i Toftebjerg. For denne Forsømmelse ville Sognefogeden affordre dem og i Mangel af Betaling inddrive ved Udpantning hver en Mulkt paa 2 rdl. Rigsbank, hvilken Mulkt indbetales til mig (∴ provsten) for at anvendes til Hjælp til Skolernes Opbyggelse.“

Mulkten skulle fordobles hver gang, de udeblev fra rigtigt tilsagt arbejde.

I 1814 var man kommet så vidt, at Samsø var blevet forsynet med skoler, så nu gjaldt det om, at seminariet i Besser kunne „danne“ lærere.

Morten Hansen, der blev den første lærer i Thorup, var født 19. febr. 1785 som søn af husmand Hans Rasmussen og Skulst Jensdatter af Langemark. Gift med Dorthe Hansdatter, f. 1792. Han fik udmærkelse til lærereksamen og virkede til stor gavn og tilfredshed i skoledistriktet. Han var kun 60 år gammel, da han tog sin afsked, blev boende i Thorup, hvor han døde 11. jan. 1858.

En søn, Hans Mortensen, blev snedker i Nordby. Han lavede bommen til byklokken, og her er indskåret årstal 1855, Hans Mortensen. Han er altså blevet færdigt med sit arbejde, inden murmanden er blevet færdig med klokketårnet 1857.

2) 1841 ansattes *Hans Jørgen Hansen*, men allerede samme år blev han angrebet af den galloperende svindsot (tuberkulose), så han kom ikke til at sidde ret længe i embedet. Under hans langvarige sygdom blev det pålagt de andre fire lærere, *Rasmussen*, *Toftebjerg*, *Schade*, *Besser*, *Sørensen*, *Onsbjerg*, og *Hansen*, *Selsinggårde*, at undervise skiftevis fire af ugens dage i Torup. Den gang havde man ikke vikarer; men hjalp sig altså på anden måde — med fordeling af sognenes skolearbejde. Senere kunne han igen optage gerningen, men døde 1850.

3) *Niels Hansen Jørgen Blegvad* blev kaldet til lærer ved Torup skole i 1850. B. var født 1. novbr. 1824. Havde som 22-årig fået embede som lærer i Feldballe på Djursland og samme år indgået ægteskab med *Johanne Frederikke Wittrup*, f. 16. aug. 1823 som datter af amanuensis (fuldmægtig) *Wittrup* hos biskoppen i Århus og hustru, *Maren*, f. *Lund*, som døde i en alder af 83½ år i *Værslev* 11. april 1878.

Deres børn:

a) *Pettrea Christiane B.*, født i Feldballe 27. marts 1847, konfirmeret i *Værslev kirke* søndag efter mikkelsdag 1861, viet samme sted 22. oktbr. 1869 til gårdbruger *Theodor Ferdinand Frøde*, 30 år, *Rephult* i *Småland*. En søn, *fdm. Frøde*, blev gift med *Albine Wendt*, datter af lærer *W.*, *Brundby*.

b) *Jacob Magnus Christian Michael B.*, født i Feldballe 5. marts 1849, konfirmeret i *Værslev* 1864, senere lærer på *Samsø*.

c) *Julie Susanne Kirstine B.*, f. 29. aug. 1852 i *Torup skole*, *Samsø*, konfirmeret i *Værslev* 1866.

d) *Marie Louise B.*, f. 28. april 1855 i *Torup*.

e) *Marie Margrethe Elisabeth B.*, f. 27. februar 1858 i *Torup*.

f) *Reinholdine Juliane B.*, født i *Værslev* 20. marts 1860.

I 1859 — efter ni års virksomhed i *Torup* — søgte og fik han embedet som lærer i *Værslev*, hvor børneflokkene voksede op. Ja, *Mich. B.* var jo over ti år, da familien flyttede til *Værslev*, så han har jo haft mange barndoms minder fra *Torup*, og måske

har det været medvirkende til, at han i 1877 søgte embedet i Torup.

Niels B. havde ry som dygtig lærer, så det var med sorg, at beboerne erfarede, at han rykkede teltpælene op og flyttede til Vørslev. Han fik en 12—13 gode arbejdsår herovre, som den dygtige lærer, han har været. At befolkningen også har sat pris på ham, kan ses deraf, at menigheden satte en gravsten over ham. Han døde 26. aug. 1873, kun 49 år gammel af brystsyge — langvarig tæring.

Allerede dagen efter skriver skolekommissionen til sognerådet, hvori det hedder: Commissionen tillader sig at indstille til Sogneraadets mulige Approbation, at Vaccancetjenesten maatte udføres af den Afdødes Søn, Seminarist Michael Blegvad; men da dennes Militærtjeneste først udløber mod Slutningen af September førstkommende, om det da ikke maatte tillades Jomfru Louise Blegvad (red.) at lede Undervisningen i den korte Mellemtid fra Høstferien Ophør til Seminarist Blegvads Hjemkomst; det vedføjes, at Louise Blegvad har Øvelse i Skolegeringen“.

Denne ordning approberedes af skoledirektionen i skrivelse af 17. septbr.

4) *Knud Nielsen*, født den 19. septbr. 1824, død 26. decbr. 1876. N.s forældre var håndværksfolk fra Århuseggen, Ondrup. Læreren opdagede ham i skolen som en let fattende, dygtig dreng, hvorfor han talte med forældrene om „at holde drengen til bogen! Han kan blive en dygtig degn“. Naturligvis kom han efter sin konfirmation ud at tjene nogle år. På seminariet klarede han sig godt og fik her også bl. a. undervisning i planteavl, altså agerdyrkning, så mangan en skolemester og præst blev foregangsmand for landmændene. Efter at have taget lærereksamen blev N. ansat som lærer i Store Lihme i Nørup sogn ved Vejle; men blev i 1860 forflyttet til lærer ved Torup skole. Han fik kun 16 års virketid her, idet han døde i embedet 26. decbr. 1876. Han led af brystsyge. N. var, efter hvad jeg har hørt, en meget dygtig lærer, landmand og havemand. Han tog ivrig del i frihedsrøret på hin tid.

I det københavnske blad „Morgenbladet“ for 6. jan. 1877 står bl. a.:

I de 16 år, han (K. Nielsen) virkede her som lærer, var han meget afholdt af eleverne, som hang ved ham med stor kjærlighed på grund af den venlige måde, hvorpå han altid leder undervisningen. Han var en ualmindelig begavet, dygtig og i mangfoldige retninger indsigtfuld mand.

Han var en overordentlig trofast mand med dyb religiøs tænke-måde og fast karakter, som stod enhver bi med råd og dåd, der henvendte sig til ham. Man kunne være vis på, at når man søgte råd hos ham, gik man ikke utilfredsstillet bort, men fik altid et svar, som man kunne være tjent med; og det med en grundighed, mildhed og venlighed, der var ham egen, uagtet det svage helbred, Vorherre i mange år havde givet ham at bære på.

Hans hjerte slog varmt for frihedens sag. Hans første politiske tale holdt han her på øen 1862 ved grundlovsfest i Brattingsborg skov, hvor emnet meget karakteristisk var: Frem, bondemand, frem! — N. var skaber af folkefester på Bøgebjerg (Østerby). Også af øens landboforening var han i flere år et virksomt medlem. Han holdt en mængde foredrag. Som landmand var han ualmindelig dygtig og virkede også her ved sit gode eksempel, idet han med stor flid bragte sin lille jordlod (4 td. land) i en sådan kraft, at han gødede to gange i rotationen i forbindelse med en meget kraftig fodring — også hans have var et sandt mønster på orden.

I de seneste år førte han et mere stille liv på grund af sin tiltagende svaghed, hvilket dog ikke forhindrede ham i at følge frihedsudviklingen med samme varme som tidligere.

J. S. (∴) grdj. *Jørgen Sørensen*,
i alm. tale Jg. Poulsen, Østerby).

N. var d. 10. novbr. 1854 blevet gift med Ernstine Amalie Toftgaard, f. 1. marts 1833. — Det unge ægtepar måtte snart erkende, at „Sorrig og glæde de vandre til hobe“, idet de mistede deres to førstefødte sønner i 1857, og allerede i 1860 mistede N. sin hustru. Han sad nu alene tilbage med to småpiger, født i hen-

holdsvis 1858 og 1859, sidstnævnte, Johanne Marie, d. 22. maj 1940. N. søgte og fik embedet som enelærer i Torup i 1860, hvor han virkede til sin død 2. juledag 1876. 16. oktbr. 1862 holdt han bryllup med *Sara Kirstine Plesner*. Hun var født 16. august 1837 som datter af bager og gårdmand Jens Holger Plesner og hustru, Maria, f. Wiethroth, af Pillemark. I ægteskabet var der to sønner: a) *Niels Holger Emil Nielsen*, f. 1863, død 1884. Han var handelsbetjent i en stor forretning i Newcastle. Han rejste i november 1884 hjem med et svensk skib, der i Nordsøen kom ud for en vældig storm. Emil druknede.

b) *Niels Johan Wogtmann Nielsen* blev født 1870 og døde 1894. Man forstår af hans navn, at der har været venskab med provstefamilien, idet han var opkaldt efter provst N. J. W.

5) *Michael Blegvad* (se under 3) var — som foran nævnt — født i Feldballe 5. marts 1849, død i Tranebjerg 1917. Sin første barndom oplevede han i Torup skole, men allerede fra 10-årsalderen kom han med forældrene til Værsløv skole, så her kom han til at leve en del af barndoms- og ungdomstiden. Det var blevet en åndelig vågen egn, ofte holdtes der folkelige og kristelige møder i Værsløv skole med Ernst Trier, V. I. Hoff eller A. Burchardi som ordførere. Efter at have taget en fin lærereksamen, kom B. ind for at aftjene sin værnepligt ved garden. Sit ophold i København udnyttede B. til flittige besøg på museer, maleriudstillinger og teaterbesøg. Om søndagene søgte han ofte til Vartov. Efter en vakance i faderens embede var han huslærer på Lerchenborg, for at bytte denne stilling med lærervirksomhed i Uby. Så kom i 1877 opfordring fra Besser sogn om at søge det ledige embede ved Torup skole; han fulgte det og fik embedet. Mich. Blegvad blev 16. august 1878 gift med Gertrud Sofie, f. Lund, født 1853 i Tranebjerg, død samme steds 1927. Sofie B. var datter af farver Rheinholdt Lund og hustru, Marie, f. Gylling, i Tranebjerg.

B. begyndte efter kun 1 a 2 års forløb, altså omkring 1879, at samle — som han selv skrev i de første meddelelser fra Samsø Realskole: „I flere år samledes en del flinke, videlystne drenge og piger sommereftermiddage og vinteraftener i mine stuer i

Torup skole for at deltage i den undervisning i historie, naturkundskab, tegning og sprog, jeg tilbød dem. Det var fornøjelige timer. Men arbejdet blev efterhånden uoverkommeligt, elevtallet voksede ved stadig tilgang fra andre skoler; og det blev mig klart, at der måtte findes på udveje. Efter opfordring af flere, navnlig af pastor H. Bech, Tranebjerg, vovede jeg så at begynde en ny skole på Samsø.“

23. februar 1885 forelå et andragende i Besser i skolekommissionen fra lærer Blegvad om tilladelse til — for at kunne oprette en realskole i Tranebjerg — og så i forening med en af ham antaget hjælpelærer ved siden deraf betjene Torup skole.

Skolekommissionen udtaler: „Under den forudsætning, at lærer B. antager en dygtig lærer som medhjælper, og at han i forening med denne også selv underviser i Torup skole, idet de fordele fagene imellem sig, samt at Torup skole beholder sædvanlig undervisning — hver klasse hveranden dag — vil man ikke modsætte sig andragendet.“

Nu blev der en stor travlhed med at få sagen ordnet — ikke alene med at få en hjælpelærer, men også arrangementet med skolelokaler, skoleborde, skolemateriel. Den 5. maj 1885 indviedes realskolen i Tranebjerg forsamlingsbygningens lille sal (den senere scene). 22 elever var indmeldt, samt forældre og andre interesserede var mødt til denne fest. Allerede i 1886—87 havde realskolen 43 elever, så der måtte opføres en bygning til at huse skolen; den kom til at ligge nedenfor kirkebakken ved siden af B.s svigerfars, farver Rh. Lunds hus „Kirkely“.

B. og hans medhjælper havde to skoler at passe. B. boede stadig i Torup, så de to lærerkræfter ofte mødtes på vejen mellem Torup og Tranebjerg, når de skulle skifte skole. Ofte gik børnene fra Torup ad Tranebjerg til for at møde og følges med deres elskede lærer tilbage til skolen. Det varede en del år, man tør vel sige syv —; thi 1. sept. 1891 var der andragende fra Blegvad til Besser skolekommission om tilladelse til at flytte til Tranebjerg og passe Torup skole som hidtil ved hjælp af medlærere. Skolekommissionen svarer, at betingelsen for, at han (B.) må flytte til Tranebjerg er, at han må besøge Torup lærerembede

med hjælpelærer, indtil næste skoleårs slutning i juli 1892; men til den tid skal han tage endelig bestemmelse, om han helt vil overtage lærerembedet i Torup skole eller søge sin afsked. Man forstår godt, at B. har ønsket at trække tiden ud med at tage sin endelige beslutning om nedlæggelse af sit lærerembede i Torup — det var jo det sikre, og hvorledes var det gået med H. H. Andersens efterskole? Den gik ind efter få år — trods H. H. A.s dygtighed. Hvordan gik det med aftenskolerne? Ja, de trivedes nogle år, så måtte man lukke nogle år. Nu måtte B. tage sin beslutning og B. kom til at bo i svigerfaderens, Rh. Lunds hus, hvor de flyttede ind i efteråret 1891.

Børnene fødtes alle i Torup skole, og det var:

a) *Niels Blegvad*, f. 20. febr. 1880. Overlæge, dr. med., spec.: øre, næse og hals. Læge ved Det kgl. Teater.

b) *Marie B.*, f. 15. oktbr. 1881, var gift med valgmenighedspræst Magnus Grell; begge døde.

c) *Gunnar B.*, født 1882, døde som spæd.

d) *Harald B.*, født 24. juli 1886, cand. phil., dir. for Danmarks biologiske undersøgelser og Danmarks akvarium, Charlottenlund slot; død.

e) *Olav B.*, f. 30. nov. 1888, øjenlæge, dr. med., overlæge ved Finseninstitutet og Radiumstationens øjenafdeling.

f) *Reinholdt B.*, f. 31. maj 1891. Fabrikant og direktør, København.

En af de elever fra Torup skole, der flyttede med hen til real-skolen, den da 15-årige *Bertel Madsen* fra Langemark, der selv kom til at øve en stor gerning på vor ø, skrev ved realskolens 25-års jubilæum: Jeg elsker denne skolemester, der kunne fortælle, så væggene videdes og loftet hævedes; og tiden løb, uden at vi mærkede det.

I et samtidigt digt, hvor af vi citerer:

Hil dig, vor gamle Mester,
som blandt de unge staar
med rolig løftet Pande,
omkranset af sølvsprængt Haar,

med Øjets stærke Flamme
og Ordets varme Glød,
en ægte Skolemester,
som Dig Vorherre bød.

Og Troen var din Styrke,
 først Troen paa din Gud,
 og Tro paa Livsværdier,
 som deraf vælger ud,
 Tro paa det godes Sejer
 og paa det skønnes Værd,
 paa Sandheds evig lige
 og evig rette Færd.

En Mester af Guds Naade,
 bag Skolens Væg Du staar,
 hvor Ordet end Du fører,
 saa godt som faa formaar.
 Du lægger Fortids Idræt
 for Nutid frem med Lyst,
 saa den kan føle Hjertet
 med Glæde i sit Bryst.

Det var et par vers af lærer B. Madsens sang til hans gamle lærers pris.

I 1914 trak Blegvad og hustru sig tilbage fra skolen og flyttede over i den nybyggede villa, nu toldforvalterbolig. B. døde her 1917, hans hustru 1927.

B. tog naturligvis del i den stærke folkelige og kristelige, grundtvigske bevægelse. I mange år var han i bestyrelsen for Samsø Foredragsforening, ligesom han var i kredsbestyrelsen for Samsø radikale Venstrevælgerforening. Han var højagtet af hele øens befolkning, og han var kendt langt uden for øen.

6) *Anton Christian Nielsen*, ansat her fra 1. sept. 1892 til 1901, da han flyttede til Besser hovedskole, medens Torup skole blev forskole. (Se N. under Besser skole.)

Ved Torup skole har efter *Ane Johansen* virket *Maren Mondrup*, *Kirsten Worm Leonhard*, *Minna Knudsen Sørensen* og fra 1. april 1947 fru *Kirsten Møller*.

RETTELSER

til Skolevæsenet på Samsø 1956

Side 65: Johansen døde i en alder af 97 ikke 77.

Side 69: Bertel Madsen født 1870 ikke 1890.

Side 73: Fru Paarup født 1870 ikke 1890.

til Løvenborg slotshave 1957

Side 26: 1990 lindetræer, læs: 190.

Side 32: Merman, læs Herman.

Side 31. (am). læs: samt.

Historisk Samfund i 1957

Årsmødet afholdtes i Holbæk den 17. marts. — På styrelsesmødet meddeltes, at den skriftlige afstemning blandt medlemmerne havde givet til resultat, at kammerherre J. Estrup og gårdejer Jacob Madsen, Kundby, var genvalgt til styrelsen.

Det af styrelsen fremsatte forslag til ændring af vedtægterne — optrykt i årbogen for 1956 — havde været forelagt medlemmerne. Den skriftlige afstemning om forslaget viste, at 51 medlemmer stemte for dette, ingen imod, og 2 stemmesedler var blanke. Forslaget var dermed vedtaget.

På generalforsamlingen blev det vedtaget at forhøje medlemskontingentet fra 5 kr. til 7 kr. årligt.

Efter tur afgik styrelsesmedlemmerne tandlæge Thorkil Sestoft og forstander Uffe Grosen, Vallekilde. De pågældende blev genvalgt. Nyvalgt til styrelsen blev redaktøren af årbogen, pastor Bruun Jørgensen, Undløse, og i stedet for sparekassedirektør O. Blinkenberg Nielsen, der er fraflyttet amtet, sparekassedirektør K. G. Kaaber, Holbæk.

Som revisorer genvalgtes skoleinspektør Nysted Christophersen og kontorchef S. Aa. Halby Nielsen, begge Holbæk.

I tilslutning til årsmødet holdt sparekassedirektør K. G. Kaaber et foredrag om mønter i kulturhistorisk belysning. Foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Årets sommerudflugt gik til Frederikssund, hvor man besøgte Willumsenmuseet. Derefter gik turen til Æbelholt Klosterruin. Museet her blev gennemgået af dr. med. Møller Christensen.

Medlemstallet pr. 1. januar 1956 androg 967 og 18 abonnenter. Ved årets udgang var antallet 945 og 19 abonnenter.

Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1957

DRIFTSREGNSKAB:

		Indtægt:	
Tilskud:			
Staten	kr.	850,00	
Amtsråd og kommuner	„	910,00	
Pengeinstitutter	„	400,00	
			kr. 2.160,00
Kontingenter	„	6.640,00	
Betaling fra abonnenter	„	95,00	
Betalt til dækning af porto	„	509,20	
Betalt for deltagelse i udflugt	„	150,00	
Indtægt ved salg af årbøger	„	229,50	
Renteindtægter	„	28,65	
Andre indtægter	„	76,80	
			<u>kr. 9.889,15</u>

		Udgift:	
Arbogens fremstilling:			
Trykningsudgifter	kr.	5.620,18	
Forfatter- og redaktionshonorar	„	1.255,00	
			kr. 6.875,18
÷ bøger overført til lagerbeholdning	„	0,00	
			<u>kr. 6.875,18</u>
Arbogens udsendelse	„	1.224,15	
Afholdelse af møder	„	478,46	
Porto- telefon m. v.	„	66,30	
Kontingent til Danmarks historiske Fællesforening ...	„	132,30	
Andre udgifter	„	290,37	
Afskrivning på lagerbeholdning	„	636,18	
Overskud	„	186,21	
			<u>kr. 9.889,15</u>

STATUS:

		Aktiver:	
Indestående i sparekasser og på postkonto m. v.	kr.	374,74	
Lagerbeholdning	„	6.000,00	
Ikke afregnede årbøger (Samsø)	„	900,00	
			<u>kr. 7.274,74</u>
		Passiver:	
Gæld til trykkeri	kr.	1.900,00	
Formue	„	5.374,74	
			<u>kr. 7.274,74</u>

Holbæk, den 22. februar 1958.

K. G. Kaaber.

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Godsejer, kammerherre **J. Estrup, Kongsdal**, formand, fhv. forstander **Uffe Grosen**, Vallekilde, gårdejer **Jakob Madsen**, Kundby, forstander **Eskild Nylev**, Ubby, redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg, landinspektør **S. Rud-Petersen**, Nykøbing, tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg, sognepræst **O. Bruun Jørgensen**, Undløse, og sparekassedirektør **K. G. Kaaber**.

Redaktør: Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse pr. Tølløse, telf. Undløse 130.

Ekspedition: Sparekassefuldmægtig S. Vind, Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk, telf. 1515 lokal 8.

TILLIDSMÆND

som hver i sin kreds varetager Historisk Samfunds interesser.

Aarby: snedkerm. Ejnar Larsen, Aarby lyng.

Eskebjerg: proprietær P. Taarning.

Fårevejle: elektromontør Oluf Nielsen, Stubberup.

Forsinge: tømrermester R. Kristiansen.

Føllenslev: gårdejer Vilh. Larsen.

Gislinge: husejer Grodal.

Gørlev: gårdejer Thorkild Andersen, Rye.

Højby: amtsrådsmedlem V. Nybjerg.

Høng: fru Edith Benth Frederiksen.

Jyderup: postpakmester N. Jensen.

Kalundborg: tandlæge Thorkil Sestoft.

Kallerup: frk. Bodil M. Jørgensen.

Kundby: gårdejer Jakob Madsen.

Nykøbing: landinspektør S. Rud-Petersen.

Orø: gårdejer Henrik Larsen.

Reerslev: lærer C. R. Hansen.

Refsnæs: førstelærer Vagn Rasmussen.

Ruds Vedby: postmester Stæhr Larsen.

Rørby: gårdejer Bøje Pedersen, Uggerløse.

Svinninge: førstelærer V. Ougaard.

Sæby: købmand A. Justesen.

Tranebjerg: redaktør Bent Rasmussen.

Tømmerup: frk. Olsen.

Tølløse: fabrikant Vald. Olsen.

Ubby-Jerslev: forstander Eskild Nylev.

Ugerløse: gartner Christiansen.

Vørslev: murermester Thorvald Jacobsen.

Publikationer til salg

De anførte priser gælder kun for Historisk Samfunds medlemmer og abonnenter.

Årbøger („Fra Holbæk Amt“):

Argangene 1907—08—10—11—12—19—22—23—24—25— 26 samt 1927 til 1957 inkl.	å kr. 4,00
Argang 1926 (Hellige kilder i Holbæk amt)	kr. 2,00

Andre publikationer:

H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt, topografisk-historiske Skil- dringer, II udgave, 1.—6. hefte	å 3,00
J. S. Møller: Fester og Højtider bind I—IV, rigt ill., 1055 s.	15,00
R. Nielsen: Sejerø Sogns Historie, 320 s.	3,00
Otto Smith: En dansk Købstadhavns Historie (Holbæk) 130 s.	3,00
Povl Hansen: Lammefjorden, 96 s. ill.	3,00
J. P. Jensen: Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1848—1918 I (Ruds Vedby og Svinningekredsene), 236 s.	2,00
Finderup Sogns Historie , ved Mich. Jensen og Tormod Jør- gensen, Høng	4,00
Johs. C. Jessen: Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850, 120 s.	4,00

Bøgerne fås ved henvendelse til sparekassedirektør K. G. Kaaber,
Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk.